

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
4^ο ΕΤΟΣ
8^ο ΕΞΑΜΗΝΟ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΘΕΜΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:
«Η ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΑΠΟ ΠΑΙΔΙΑ
ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ - Ο ΡΟΛΟΣ ΜΙΑΣ ΚΟΥΚΛΟΘΕΑΤΡΙΚΗΣ
ΠΑΡΑΣΤΑΣΗΣ»**

**ΕΠΟΠΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ:
Κα ΛΕΟΝΤΑΡΗ ΑΓΓΕΛΙΚΗ
Κος ΜΑΓΟΥΛΙΩΤΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ**

**ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΕΥΔΑΙΜΩΝ ΑΝΤΩΝΙΑ – ΜΑΡΙΑ
ΑΜ: 0204007**

ΒΟΛΟΣ 2008

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ & ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 6321/1
Ημερ. Εισ.: 19-06-2008
Δωρεά: Συγγραφέα
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ – ΠΠΕ
2008
ΕΥΔ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

A ΜΕΡΟΣ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σελίδα 2
2. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ	σελίδα 3
3. ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ	σελίδα 6
4. ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΠΩΛΕΙΑ	σελίδα 13
5. Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΑΠΩΛΕΙΑ ΩΣ ΘΕΜΑ ΣΤΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	σελίδα 18
6. ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΚΟΥΚΛΟΘΕΑΤΡΟ ΚΑΙ ΠΟΙΑ Η ΣΧΕΣΗ ΚΟΥΚΛΑΣ-ΠΑΙΔΙΟΥ	σελίδα 26
7. Ο ΤΡΟΠΟΣ ΜΕ ΤΟΝ ΟΠΟΙΟ ΤΟ ΚΟΥΚΛΟΘΕΑΤΡΟ ΨΥΧΑΓΩΓΕΙ, ΘΕΡΑΠΕΥΕΙ ΚΑΙ ΕΝΗΜΕΡΩΝΕΙ ΤΟ ΠΑΙΔΙ	σελίδα 28

B ΜΕΡΟΣ

1. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΑΡΑΜΥΘΙΟΥ ΠΟΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ	σελίδα 32
2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	
2.1 Στόχος της έρευνας	σελίδα 34
2.2 Το δείγμα της έρευνας	σελίδα 34
2.3 Η διαδικασία της έρευνας	σελίδα 35
2.4 Εργαλεία	σελίδα 35
3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	σελίδα 38
4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	σελίδα 46

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1. ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ	σελίδα 48
2. ΑΠΟΜΑΓΝΗΤΟΦΩΝΗΣΕΙΣ	σελίδα 50
3. ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ	σελίδα 84
4. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	σελίδα 87

Η κατανόηση της έννοιας του θανάτου από παιδιά προσχολικής ηλικίας

Ο ρόλος μιας κουκλοθεατρικής παράστασης

A ΜΕΡΟΣ

1. Εισαγωγή

Ο θάνατος ενός αγαπημένου προσώπου και η οδύνη που προκαλεί είναι ένα γεγονός που κάθε άνθρωπος βιώνει σε κάποια στιγμή της ζωής του. Τις περισσότερες φορές η οδύνη είναι τόσο έντονη που είναι εξαιρετικά δύσκολο να τη διαχειριστεί το άτομο που τη βιώνει. Συνήθως θεωρούμε τη χρόνια αρρώστια και το θάνατο ως γεγονότα που επηρεάζουν μόνο τη ζωή των ενηλίκων και πιστεύουμε ότι το μικρό παιδί δεν θρηνεί και ότι το μεγαλύτερο παιδί απλώς θλίβεται όταν πεθαίνει ένα αγαπημένο του πρόσωπο (Doka, 1989). Επιπλέον, είναι πολλοί εκείνοι που πιστεύουν ότι ακόμη κι όταν τα παιδιά θρηνούν, ο θρήνος τους δεν είναι τόσο βαθύς και οδυνηρός όσο των ενηλίκων και ότι ξεπερνιέται γρήγορα. Η άποψη αυτή όμως είναι απλά ένας μύθος που εξυπηρετεί την ανάγκη των ενηλίκων να προστατεύσουν τόσο τα παιδιά, όσο και τους ίδιους τους εαυτούς τους, από τέτοιου είδους οδυνηρές καταστάσεις (Παπαδάτου, 1999).

Αναπόφευκτα ο θάνατος αγγίζει και τη ζωή των παιδιών που είναι συνδεδεμένα με το άτομο που είναι σοβαρά άρρωστο ή έχει πεθάνει και τα παιδιά αντιλαμβάνονται και αντιδρούν στο θάνατο με διάφορους τρόπους. Μερικές απ' τις μεταβλητές που επηρεάζουν την κατανόηση της έννοιας του θανάτου είναι το αναπτυξιακό επίπεδο του παιδιού και η ικανότητά του για αφηρημένη σκέψη (Kroen, 2007).

Έχει αποδειχθεί ότι, ανεξάρτητα από την ηλικία τους, όλα τα παιδιά θρηνούν για την απώλεια που συνεπάγεται ο θάνατος (Μεταλληνού κ.α., 2004). Όμως απώλεια για ένα παιδί δεν είναι μόνο η απώλεια ενός αγαπημένου του ατόμου εξ' αιτίας του θανάτου. Μπορεί να είναι και η απώλεια ενός ζώου ή ακόμη και ενός αντικειμένου στο οποίο έχει επενδύσει συναισθηματικά. Αυτό συμβαίνει γιατί ένα μικρό παιδί αποδίδει ανθρώπινες ιδιότητες στα άψυχα αντικείμενα, στα φυτά και στα ζώα. Έτσι το βλέπουμε συχνά να μιλάει με την κούκλα του και να της συμπεριφέρεται όπως σ' ένα αγαπημένο του πρόσωπο ή να φροντίζει με τρυφερότητα το κατοικίδιο που έχει κοντά του (Carey, 1985).

Για την ψυχική υγεία των παιδιών είναι πολύ σημαντικό οι ενήλικες να δημιουργήσουν τις απαραίτητες προϋποθέσεις ώστε τα παιδιά να βοηθηθούν να κατανοήσουν την έννοια του θανάτου. Δεδομένου ότι η ηλικία τους είναι πολύ ευαίσθητη, τα παιδιά θα έπρεπε να ενημερώνονται για το θάνατο με στοργικό τρόπο.

Αντί όμως να λαμβάνουν μια τέτοια ενημέρωση, όταν έρχονται αντιμέτωπα με το θάνατο και ζητούν τα ίδια πληροφορίες και εξηγήσεις από τους ενήλικες, συναντούν ένα πέπλο μυστηρίου, άρνησης, υπεκφυγών ακόμα και λανθασμένων ερμηνειών (Kubler & Ross, 1975 Ραϊμπό, 1996. Rees, 1997). Για να μπορέσουν οι ενήλικες να βοηθήσουν τα παιδιά που βιώνουν το θάνατο ενός αγαπημένου προσώπου, θα πρέπει να γνωρίζουν τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά των διαφόρων ηλικιών κατανοούν το θάνατο (Λεονταρή, 2006).

Η παρούσα εργασία αποτελείται από δύο μέρη, το θεωρητικό και το ερευνητικό. Στο πρώτο μέρος αναλύεται η έννοια του θανάτου, παρουσιάζονται οι αντιλήψεις και οι αντιδράσεις των παιδιών στο θάνατο –ανάλογα με το εξελικτικό τους στάδιο. Επιπλέον αναφέρεται πως ο θάνατος και η απώλεια μπορούν να ενταχθούν ως θέμα στο σχολείο ώστε τα παιδιά να έχουν μια πληρέστερη ενημέρωση. Στη συνέχεια δίνεται ο ορισμός του κουκλοθέατρου και της σχέσης του παιδιού με την κούκλα και αναφέρεται ο ρόλος του κουκλοθέατρου ως ψυχαγωγικού, θεραπευτικού και παιδαγωγικού μέσου. Στο δεύτερο μέρος –που αποτελεί και το ερευνητικό τμήμα της εργασίας- περιγράφεται η μεθοδολογία και η διεξαγωγή της έρευνας και ακολουθεί η παρουσίαση των ευρημάτων.

2. Η έννοια του θανάτου

Η επιστήμη ορίζει ως θάνατο το βιολογικό εκείνο φαινόμενο κατά το οποίο όλες οι λειτουργίες του οργανισμού σταματούν οριστικά. Σύμφωνα με το νόμο της φύσης όλα τα έμβια όντα είναι προορισμένα να ζήσουν και να πεθάνουν. Όμως το αναπόφευκτο γεγονός του θανάτου έγινε αντικείμενο έντονου προβληματισμού για τον άνθρωπο αφού είναι εκείνο που φέρνει στην επιφάνεια όλες τις υπαρξιακές του αγωνίες. Έτσι όλοι οι στοχαστές και οι φιλόσοφοι έχουν ως σκοπό τους να διευκρινίσουν την έννοια του θανάτου ώστε να βοηθήσουν τον άνθρωπο να απαλλαγεί απ' αυτό τον φόβο (Toynbee, 1969).

Κάνοντας μια αναδρομή στην ιστορία, βλέπουμε ότι ακόμη και πριν την ύπαρξη οποιασδήποτε θρησκείας, ο άνθρωπος δεχόταν τον θάνατο ως μέρος της ζωής του αλλά και ως πέρασμα από μια φάση της ζωής σε μια άλλη. Αυτό φαίνεται και μέσα

από τα αρχαιολογικά ευρήματα που φέρνουν στο φως λεπτομέρειες για τις τελετές και τα ταφικά έθιμα, και δείχνουν την λαχτάρα του ανθρώπου να υπερβεί τις αδυναμίες του και να νικήσει το θάνατο (Σπανός, 1984. Τσάτσος, 1970).

Η θρησκεία έρχεται να δώσει μια άλλη διάσταση στην έννοια του θανάτου. Σχεδόν σ' όλες τις θρησκείες υπάρχει υπέρβαση του θανάτου και πίστη στην αθανασία της ψυχής. Σύμφωνα λοιπόν μ' αυτές, όταν η ψυχή αποχωρίζεται απ' το σώμα, κάνει το δικό της ταξίδι και διαγράφει μια νέα πορεία η οποία καθορίζεται απ' τον τρόπο με τον οποίο έζησε όταν ήταν μέσα στο θνητό της σώμα, αν δηλαδή ακολουθούσε ή όχι τις εντολές της θρησκείας στην οποία ανήκε (Toynbee, 1969)

Στην Ινδουιστική και Βουδιστική φιλοσοφία ο θάνατος θεωρείται ως το πρωταρχικό γεγονός της ζωής. Εκείνος που αποδέχεται το θάνατο ως αναπόφευκτο γεγονός και μαθαίνει να ζει ήρεμα, χωρίς να προσκολλάται σ' αυτόν και χωρίς να θεωρεί πως μπορεί να του ξεφύγει, απελευθερώνεται από τα δεσμά του θανάτου και απαλλάσσεται από τις αγωνίες και το φόβο που σχετίζονται μ' αυτόν (Collett & Lester, 1969). Τόσο ο Ινδουισμός όσο και ο Βουδισμός αναφέρονται στην σωτηρία της ψυχής, σε μια ζωή μετά θάνατο και στην πεποίθηση ότι αυτή η σωτηρία εξαρτάται απ' τις επίγειες πράξεις του ανθρώπου.

Η πεποίθηση ότι ο θάνατος δεν είναι παρά μια προσέγγιση του ανθρώπου προς το θείο, διαδόθηκε και στην Ελλάδα διαμέσου της Μικράς Ασίας. Είναι γνωστές οι μυστικιστικές λατρείες και φιλοσοφίες του ελληνορωμαϊκού κόσμου όπως ο Ορφισμός, ο Γνωστικισμός, ο Ερμητισμός και η Διονυσιακή λατρεία, οι οποίες δε δέχονταν ότι ο θάνατος σημαίνει το οριστικό τέλος της ύπαρξης ή της ψυχής και δίδασκαν ότι ο θάνατος δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια απλή μετάβαση σε μια άλλη ζωή (Σπανός, 1984). Ο Ηράκλειτος είναι ένας από τους φιλοσόφους που επηρεάστηκε ιδιαίτερα απ' τις ιδέες της ανατολής για την αθανασία της ψυχής. Σύμφωνα μ' αυτόν ο θάνατος δεν αποτελεί άρνηση, αλλά θέση, όπως η ζωή, και είναι τόσο πραγματικός όσο και η ίδια η ζωή (Αξελός, 1974).

Σε αντίθεση με αυτές τις ιδέες και πεποιθήσεις έρχεται ο άνθρωπος κατά την εποχή του Ομήρου, ο οποίος ενδιαφέρεται μόνο για την παρούσα ζωή, απαλλάσσεται από την ευθύνη των πράξεών του, αδιαφορεί για τη σωτηρία της ψυχής του και προσκολλάται στα υλικά αγαθά, χωρίς ωστόσο να απορρίπτει τελείως τη ζωή μετά το θάνατο. Δεν δέχεται την τιμωρία ή την ανταμοιβή στον άλλο κόσμο αφού σύμφωνα και με τον Όμηρο, όπως φαίνεται στην Ιλιάδα και στην Οδύσσεια, η ύπαρξη του ανθρώπου μετά τον θάνατο είναι ασήμαντη.

Το σκηνικό όμως αλλάζει όταν, τέσσερις αιώνες αργότερα, ο Πλάτωνας ισχυρίζεται πως θάνατος σημαίνει χωρισμός του σώματος από την ψυχή. Σύμφωνα με τον Πλάτωνα ο άνθρωπος δεν πρέπει να φοβάται το θάνατο, αφού αυτός θα τον οδηγήσει στην αρχή μιας νέας ζωής και είναι η προϋπόθεση για να φτάσει η ζωή στο βάθος και στη συνείδηση της αξίας της. Διδάσκει επίσης ότι το σώμα είναι ένα εμπόδιο που δεν επιτρέπει την ψυχή να επιδιώξει την τελειώσή της, και ότι ο άνθρωπος πρέπει με κάθε θυσία να κάνει ενάρετη ζωή ώστε την ώρα του θανάτου η ψυχή του να είναι αγνή για να μπορέσει να ανταμειφθεί στην μέλλουσα ζωή. Έτσι ο Πλάτωνας με το έργο του «σώζει» τον άνθρωπο, καθώς δεν του «επιτρέπει» να πεθάνει (Βέικος, 1989).

Πολύ πιο βαθιά και ουσιαστική είναι η προσέγγιση του θανάτου κάτω απ' το πρίσμα της Χριστιανικής θρησκείας. Ο Χριστιανισμός ασχολείται με το θάνατο περισσότερο ως ψυχικό και πνευματικό γεγονός παρά ως βιολογικό φαινόμενο. Διδάσκει ότι ο ψυχικός θάνατος είναι εκείνος που θέτει ένα τέλος στην πνευματική και ουσιαστική υπόσταση του ανθρώπου και όχι ο σωματικός. Για την Χριστιανική θρησκεία ο θάνατος είναι συνέπεια του προπατορικού αμαρτήματος απ' το οποίο όμως ο άνθρωπος θα απαλλαγεί κατά την Δευτέρα Παρουσία, με την ανάσταση των νεκρών, οπότε θα γίνει και η τελική του κρίση για τις πράξεις του. Στη συνέχεια η ψυχή του θα πετάξει προς τους ουρανούς απελευθερωμένη τόσο απ' την ύλη όσο και απ' τις αμαρτίες της, και θα ζήσει σε μια υπέρτερη υπαρξιακή σφαίρα. Συνεπώς ο άνθρωπος δεν θα πρέπει να φοβάται το θάνατο αφού μπορεί να τον νικήσει εάν ακολουθήσει τις εντολές της Χριστιανικής θρησκείας (Μαντζαρίδης, 1990).

Η στάση του ανθρώπου απέναντι στο θάνατο διαφέρει από εποχή σε εποχή και βλέπουμε ότι η θρησκεία, από τον 18^ο αιώνα και μετά, αρχίζει να χάνει έδαφος και ο θάνατος να μεταμορφώνεται σε φυσικό φαινόμενο. Ενώ ο άνθρωπος του πρώτου μεσαίωνα αποδέχονταν εύκολα ότι όλοι είμαστε θνητοί (Αριές, 1988), λίγο αργότερα άρχισε να δίνει στο θάνατο ένα νέο πρόσωπο, να τον εξυμνεί, να τον θέλει εντυπωσιακό και κτητικό, αλλά και να προσπαθεί ταυτόχρονα να απομακρύνει τον εαυτό του απ' αυτόν. Σιγά σιγά αρχίζει να τον φοβάται και ενώ μέχρι τότε τον απεικόνιζε στα έργα τέχνης, συντελείται μια αλλαγή σε τόσο μεγάλη έκταση, που κατά τον 19^ο αιώνα παρατηρούμε μια πλήρη διακοπή της οικειότητας που υπήρχε ως τότε ανάμεσα στον άνθρωπο και στο θάνατο και την αντικατάστασή της με ένα πέπλο σιωπής και φόβου.

Κατά τον 19^ο αιώνα οι άνθρωποι σταματάνε να μιλάνε για το θάνατο. Θεωρείται ως απαγορευμένο θέμα και ακόμη και στην περίπτωση ενός ετοιμοθάνατου, το

περιβάλλον του αποφεύγει επιμελώς να μιλήσει για την σοβαρότητα της κατάστασής του. Σ' αυτό ίσως συντελούν και τα επιτεύγματα της ιατρικής επιστήμης, τα οποία δίνουν υπερβολικές ελπίδες, κάνουν τον άνθρωπο να αντιδρά αρνητικά στο αναπόφευκτο του θανάτου και συντελούν στην απομάκρυνση του θανάτου από την καθημερινή του εμπειρία.

Έτσι παρατηρούμε ότι κατά τον 20 αιώνα οι άνθρωποι δεν πεθαίνουν πια στα σπίτια τους, αλλά στα νοσοκομεία, και η διαδικασία του πένθους ακολουθεί διαφορετικά στάδια. Οι φανερές εκδηλώσεις πένθους καταδικάζονται και εξαφανίζονται, ενώ η πολύ ορατή λύπη δεν εμπνέει πια οίκτο αλλά απέχθεια, και σύμφωνα με τον Άριες (1988) αποτελεί σημάδι πνευματικής διαταραχής ή κακής ανατροφής και το μοναχικό πένθος είναι η μόνη δυνατότητα που απομένει.

3. Αντιλήψεις των παιδιών για το θάνατο.

Η συστηματική μελέτη των αντιλήψεων των παιδιών σχετικά με την έννοια του θανάτου ξεκίνησε κατά τη διάρκεια τις δεκαετίας του 1930 με τις μελέτες των Schilder και Wechsler (1934), του Antony (1939, 1940, 1972) και της Nagy (1948). Ωστόσο, το ενδιαφέρον γι' αυτή την περιοχή άνηψε αρκετά αργότερα, μόλις στις αρχές τις δεκαετίας του 1970. Οι πρώτες αυτές έρευνες στηρίχθηκαν στη θεωρία του Piaget για τη γνωστική ανάπτυξη και ανέφεραν σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο επίπεδο γνωστικής ανάπτυξης και τις αντιλήψεις αυτές. Ωστόσο, το μοντέλο αυτό έχει αμφισβητηθεί από τους ερευνητές. Η Bluebond – Langner (1978) διαπίστωσε ότι ακόμη και πολύ μικρά παιδιά, που υποφέρουν από ανίατες ασθένειες, έχουν μια αρκετά ώριμη αντίληψη της έννοιας του θανάτου, η οποία βασίζεται στις παρατηρήσεις της συμπεριφοράς των ενηλίκων του περιβάλλοντός τους, τη γνώση των συμπτωμάτων της ασθένειάς τους και την αλληλεπίδρασή τους με άλλα παιδιά με ανίατες ασθένειες. Ο Kronick (1985) επίσης αναφέρει ότι, πέρα από τις αφαιρετικές ικανότητες που είναι απαραίτητες σε ένα άτομο ώστε να κατανοήσει την έννοια του θανάτου, θα πρέπει να κατέχει τις έννοιες του χρόνου, του χώρου, τις αιτιότητας, του αποχωρισμού και του τελεσίδικου. Και ο Coles (1990), στο βιβλίο του για την πνευματική ανάπτυξη των παιδιών, περιγράφει τα παιδιά ως πνευματικούς προσκυνητές ή πρωτοπόρους που ταξιδεύουν σε νέα μέρη, κάποιες φορές πέρα από τις γνωστικές τους δυνατότητες, προσπαθώντας να βρουν νόημα στην αρρώστια, το θάνατο και την απώλεια (Λεονταρή, 2006).

Όμως τι ακριβώς είναι ο θάνατος για τα παιδιά; Πολλοί πιστεύουν ότι τα παιδιά δεν είναι εξοικειωμένα με το θάνατο, αλλά αυτό δεν είναι αλήθεια. Τα παιδιά έχουν επίγνωση του θανάτου και έρχονται σε επαφή μ' αυτόν καθημερινά μέσα απ' τα παιχνίδια, τα τηλεοπτικά προγράμματα, τα παραμύθια αλλά και την καθημερινή ζωή, αφού πολύ συχνά βλέπουν στο δρόμο ένα νεκρό πουλί ή ένα νεκρό ζώο.

Για να μπορέσουμε όμως να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά αντιλαμβάνονται και αντιδρούν στο θάνατο πρέπει να γνωρίζουμε τον τρόπο με τον οποίο αναπτύσσουν μια κατανόηση της έννοιας του θανάτου. Η έννοια του θανάτου, σύμφωνα με τους Corr (1995) και Sreعه & Brent (1996) περιλαμβάνει τέσσερις ίσως και πέντε επιμέρους έννοιες:

1. την παγκοσμιότητα
2. τη μη αναστρεψιμότητα
3. την παύση των ζωτικών λειτουργιών του οργανισμού
4. την αιτιότητα και
5. κάποιες αντιλήψεις για τη μετά θάνατο ζωή.

Η παγκοσμιότητα αναφέρεται στην αντίληψη ότι όλα τα έμβια όντα πεθαίνουν. Για να κατανοήσουν την έννοια αυτή, τα παιδιά θα πρέπει να αντιληφθούν ότι ο θάνατος αφορά όλα τα έμβια όντα, χωρίς καμιά εξαίρεση, ότι είναι αναπόφευκτος και ότι η χρονική στιγμή που θα συμβεί είναι απρόβλεπτη. Οι Sreعه και Brent (1996) ορίζουν το αναπόφευκτο ως κατανόηση του γεγονότος ότι ο θάνατος δεν μπορεί να προληφθεί ή να αποφευχθεί βάσει ενός στρατηγικού σχεδίου ή ενός έξυπνου χειρισμού.

Η μη αναστρεψιμότητα αναφέρεται στην κατανόηση ότι, όταν ένα έμβιο ον πεθαίνει, το φυσικό του σώμα είναι αδύνατον να επανέλθει στη ζωή. Κατά τους Sreعه και Brent (1996), η μη αναστρεψιμότητα συμπεριλαμβάνει τόσο τις διαδικασίες που καθορίζουν τη μετάβαση από τη ζωή στο θάνατο όσο και την κατάσταση που προκύπτει από αυτές.

Η παύση των ζωτικών λειτουργιών αναφέρεται στην κατανόηση ότι, όταν ένας ζωντανός οργανισμός πεθαίνει, τότε όλες οι λειτουργίες που ορίζουν τη ζωή σταματούν. Η Kane (1979) έκανε τη διάκριση ανάμεσα στις λειτουργίες που είναι εξωτερικές, και συνεπώς το παιδί μπορεί εύκολα να τις παρακολουθήσει, όπως για παράδειγμα η ομιλία, και σε εκείνες που είναι εσωτερικές, και άρα όχι άμεσα παρατηρήσιμες, όπως είναι η σκέψη. Σύμφωνα με την Kane, τα παιδιά μπορούν πιο εύκολα να κατανοήσουν την παύση των εξωτερικών λειτουργιών.

Η αιτιότητα αναφέρεται στην ικανότητα του παιδιού να κατανοεί τις αιτίες που μπορεί να προκαλέσουν το θάνατο και το ότι ο θάνατος μπορεί να οφείλεται τόσο σε εξωτερικά όσο και σε εσωτερικά αίτια.

Τέλος, οι έρευνες των Brent και Speece (1993) έδειξαν ότι τόσο τα παιδιά όσο και οι ενήλικες αναφέρουν συχνά, ως μέρος της έννοιας του θανάτου, μια αντίληψη για κάποια μορφή ζωής μετά το θάνατο. Αυτή η έννοια είναι αμφιλεγόμενη και δεν έχει ερευνηθεί τόσο διεξοδικά όσο οι τέσσερις προηγούμενες (Λεονταρή 2006).

Πάρα πολλές μελέτες δείχνουν επίσης ότι η αντίληψη των μικρών παιδιών για το θάνατο είναι τόσο συγκεκριμένη όσο και κυριολεκτική. Συγκεκριμένη αντίληψη σημαίνει ότι τα παιδιά αντιλαμβάνονται το θάνατο ως ένα συγκεκριμένο γεγονός και ότι επικεντρώνονται στο άτομο ή στο κατοικίδιο που πέθανε. Το παιδί δεν σκέφτεται το θάνατο με αφηρημένο ή σφαιρικό τρόπο, αλλά τον περιορίζει στο συγκεκριμένο άτομο ή ζώο με το οποίο ήταν στενά συνδεδεμένο.

Κυριολεκτική αντίληψη σημαίνει ότι τα παιδιά λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους όλες τις αναφορές που γίνονται γύρω από το θάνατο, είτε αυτές είναι λέξεις, είτε εμπειρίες ή εικόνες. Έτσι αυτό που οι ενήλικοι μπορεί να θεωρούν ως ένα απλό σχήμα λόγου, όπως για παράδειγμα η φράση «πέθανα στα γέλια» ή «θα με πεθάνεις μ' αυτά που κάνεις» για τα παιδιά μπορεί να είναι κάτι που πράγματι ενδέχεται να συμβεί και συνεπώς είναι ιδιαίτερα τρομακτικό (Kroen, 2007).

Επιπλέον διάφορες μελέτες απέδειξαν ότι τα παιδιά σκέφτονται, αναρωτιούνται και συζητούν για το θάνατο από διαφορετικές σκοπιές σε όλα τα στάδια της ανάπτυξής τους. Συνήθως δεν αναφέρονται άμεσα στο θάνατο ή στην αγωνία τους για τον επικείμενο θάνατο ενός αγαπημένου τους προσώπου, βρίσκουν άλλο τρόπο για να εκφράσουν την ανησυχία τους και επιθυμούν να πληροφορηθούν και να βρουν κατανόηση από τους ενήλικες.

Γενικά, σήμερα γίνεται παραδεκτό ότι, εκτός από το επίπεδο της γνωστικής ανάπτυξης, η κατανόηση της έννοιας του θανάτου επηρεάζεται καθοριστικά από τον τρόπο με τον οποίο το πολιτισμικό περιβάλλον αντιμετωπίζει το συγκεκριμένο θέμα, από τα προσωπικά βιώματα του παιδιού, και από τον τρόπο με τον οποίο η οικογένεια αντιμετωπίζει την απώλεια και το πένθος (Λεονταρή 2006).

Στη συνέχεια παρουσιάζεται ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται τα παιδιά τον θάνατο ανάλογα με την ηλικία τους.

Βρέφη από νεογέννητα έως 10 μηνών

Το πρώτο άτομο με το οποίο τα βρέφη έρχονται σε επαφή μετά τη γέννησή τους είναι η μητέρα τους. Πριν ακόμα κλείσουν το πρώτο έτος της ζωής τους μπορούν να αναγνωρίζουν το άγγιγμά της, τη ζεστασιά της, τη φωνή της, τη μυρωδιά της και γενικότερα τον τρόπο με τον οποίο τα φροντίζει. Η μητέρα είναι ο κύριος σύνδεσμος του μωρού με τον εξωτερικό κόσμο και τη ζωή και η πιο σημαντική πηγή ασφάλειας και σταθερότητας. Έτσι όταν η μητέρα πεθαίνει τα μωρά αντιλαμβάνονται το θάνατό της ως «απουσία» κι αυτό είναι γι' αυτά μια ξαφνική αλλαγή. Διαισθάνονται την απώλειά της και ταυτόχρονα αντιλαμβάνονται τα νέα πρόσωπα που είναι γύρω τους, τον διαφορετικό τρόπο με τον οποίο τους προσφέρουν φροντίδα, καθώς και τις αρνητικές αντιδράσεις και τις αλλαγές που έχουν επέλθει στο περιβάλλον τους. Ο θάνατος της μητέρας είναι τραυματικός για το βρέφος και καμιά άλλη απώλεια δεν μπορεί να συγκριθεί μ' αυτόν. Σε περίπτωση που το βρέφος χάσει τον πατέρα ή κάποιο απ' τα αδέρφια του, ο θάνατος μπορεί να είναι λιγότερο τραυματικός γι' αυτό, και θα αντιληφθεί την απώλεια μέσω του πόνου και του πένθους της μητέρας του (Kroen, 2007)

Παιδιά από 10 μηνών έως τριών ετών

Τα παιδιά σ' αυτή την ηλικία είναι σε θέση να ξεχωρίζουν με σαφήνεια όλα τα πρόσωπα τα οποία τα περιβάλλουν και είναι ικανά να επικοινωνούν μαζί τους. Μπορούν επίσης να διαισθάνονται τις διαθέσεις και τα συναισθήματα των άλλων.

Κατά το δεύτερο έτος της ζωής τους παρουσιάζουν σημαντική εξέλιξη στους τομείς της γλώσσας, της μνήμης και της κοινωνικότητας. Ωστόσο δεν είναι ακόμα σε θέση να κατανοούν ή να αντιλαμβάνονται την έννοια του θανάτου. Θάνατος γι' αυτά σημαίνει απομάκρυνση και απουσία. Θα βιώσουν όμως το θάνατο της μητέρας ως μια εντονότατη απώλεια, πράγμα που μπορεί να μην συμβεί με το θάνατο κάποιου άλλου μέλους της οικογένειας. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η μητέρα είναι εκείνη που είναι τις περισσότερες ώρες κοντά τους και τους παρέχει συνεχή φροντίδα και ασφάλεια.

Εκείνο που είναι αδύνατον να κατανοήσουν τα παιδιά αυτής της ηλικιακής ομάδας είναι ότι ο θάνατος είναι ένα οριστικό γεγονός. Περιμένουν το άτομο που πέθανε να επιστρέψει. Επιπλέον δεν συνειδητοποιούν ότι το σώμα του ανθρώπου που πέθανε δεν λειτουργεί και νομίζουν ότι αυτός που πέθανε πονάει, κρύνει, σκέφτεται,

αισθάνεται. Εκείνο που επίσης δεν μπορούν να κατανοήσουν είναι ποιες αιτίες μπορούν να προκαλέσουν το θάνατο και ποιες όχι (Μεταλληνού, 2004).

Παιδιά ηλικίας τεσσάρων έως πέντε ετών

Καθώς προχωράει η ανάπτυξη των παιδιών, οι αντιλήψεις τους για τον κόσμο γύρω τους αλλάζουν. Τα παιδιά αυτής της ηλικιακής ομάδας τείνουν να είναι εγωκεντρικά, εξαιρετικά περίεργα και πολύ απόλυτα στον τρόπο που αντιλαμβάνονται τον κόσμο γύρω τους.

Αρχίζουν να ενδιαφέρονται για το θάνατο και συχνά τα βλέπουμε να εξετάζουν με περιέργεια τα νεκρά ζώα που συναντούν στο δρόμο τους. Ακόμα κι όταν παίζουν βάζουν το θάνατο στο παιχνίδι πυροβολώντας και σκοτώνοντας τους φίλους τους ή προσποιούμενα ότι «πεθαίνουν» από μια βαριά αρρώστια ή από ένα ατύχημα. Πολλές φορές όταν θυμώνουν τα ακούμε να λένε «Μακάρι να πέθαινες» υπονοώντας «Θέλω να φύγεις μακριά για να μη με κάνεις να θυμώνω».

Σ' αυτή την ηλικία ο θάνατος για το παιδί είναι πολύ διαφορετικός από ότι για έναν ενήλικο ή και για ένα μεγαλύτερο παιδί. Ο θάνατος συνδέεται προ πάντων με τα γηρατειά και την αρρώστια ή με τον πόλεμο και τις καταστάσεις βίας. Όμως τα παιδιά αντιλαμβάνονται το θάνατο ως προσωρινή κατάσταση και δεν μπορούν ακόμα να τον αντιληφθούν ως οριστικό και αμετάκλητο. Μπορεί να πιστεύουν ότι εκείνος που πέθανε κοιμάται ή ότι εξακολουθεί να τρώει, να αναπνέει και να υπάρχει και ότι κάποια στιγμή θα επιστρέψει στην κανονική του ζωή. Η δυσκολία αυτή οφείλεται κατά ένα μεγάλο μέρος στο ότι δεν μπορούν να κατανοήσουν τη διαφορά του προσωρινού από το οριστικό. Για τα παιδιά οι έννοιες που είναι σχετικές με το θάνατο είναι η ακινησία, το σκοτάδι, ο ύπνος και η απουσία ζωτικών σημείων, κυρίως της αναπνοής, ή η λήψη τροφής, αλλά μόνο προσωρινά. Εκείνο που δεν μπορούν να κατανοήσουν τα παιδιά σ' αυτή την ηλικία είναι ότι ο θάνατος βρίσκει όλους του ανθρώπους, είναι αναπόφευκτος και είναι οριστικός (Baum, 2003).

Από ένα παιδί αυτής της ηλικίας μπορεί επίσης να ακούσουμε ότι κάποιος πέθανε επειδή ήταν κακός. Σ' αυτή την περίπτωση ο θάνατος θεωρείται ηθική τιμωρία και σύμφωνα με την Kane (1979) αποκαθιστά την ηθική τάξη και επιβάλλει το καλό επάνω στο κακό. Η στάση αυτή μεταβιβάζεται υποσυνείδητα στα παιδιά από νωρίς μέσα από τα παιχνίδια, την υπολανθάνουσα στάση των ενηλίκων απέναντι στο θάνατο, αλλά και τα βιντεοπαιχνίδια ή τα τηλεοπτικά προγράμματα τα οποία

παρακολουθούν τα παιδιά και στα οποία ο καλός κυνηγάει τον κακό και προσπαθεί να τον σκοτώσει.

Παιδιά ηλικίας έξι έως εννέα ετών

Ωσπου να φτάσουν τα παιδιά στην ηλικία των έξι ετών έχουν ήδη αναπτυχθεί σημαντικά τόσο στον τομέα της γνώσης όσο και της ανάπτυξης. Έχουν γίνει πιο κοινωνικά και ξέρουν το ρόλο τους τόσο ως μέλη της οικογένειάς τους όσο και ως μαθητές ή φίλοι. Είναι σε θέση να κατανοούν τις υποχρεώσεις τους, να ελέγχουν την συμπεριφορά τους, να αναγνωρίζουν και να αξιολογούν το καλό και το κακό και να διαμορφώνουν τη δική τους άποψη (Kroen, 2007). Είναι πια σε θέση να αναγνωρίζουν και να κατανοούν αφηρημένες έννοιες. Τα παιδιά αυτής της ηλικίας, παρουσιάζουν δύο βασικές αναπτυξιακές αλλαγές που κάνουν την ηλικιακή ομάδα στην οποία ανήκουν μοναδική. Πρώτον, γνωρίζουν, σε γενικές γραμμές, τη διαφορά μεταξύ της πραγματικότητας και του φανταστικού και δεύτερον, βιώνουν το αίσθημα της ενοχής.

Αυτό τα κάνει να κατανοούν καλύτερα το θάνατο και τις συνέπειές του και σε σχέση με τα μικρότερα παιδιά να μην βλέπουν πια το θάνατο ως προσωρινό γεγονός. Κατανοούν ότι το άτομο που έχει πεθάνει δεν «κοιμάται», δεν υπάρχει πλέον σ' αυτή τη ζωή και ότι είναι αδύνατον να επιστρέψει. Παρόλα αυτά καθησυχάζουν τις όποιες ανησυχίες απορρέουν απ' αυτό με το να πιστεύουν βαθιά μέσα τους ότι το αγαπημένο τους πρόσωπο βρίσκεται κάπου αλλού όπου πιθανότατα διατηρεί κάποιες απ' τις ιδιότητες που είχε όταν ζούσε (Brown, 1999).

Ωστόσο τα παιδιά στην ηλικία των έξι ετών αντιλαμβάνονται διαφορετικά το θάνατο απ' ότι τα παιδιά ηλικίας εννέα ετών. Στα έξι τους χρόνια, αν και συνειδητοποιούν το γεγονός του θανάτου, δυσκολεύονται ακόμα να δεχτούν ότι ο θάνατος βρίσκει όλους τους ανθρώπους και ότι είναι αναπόφευκτος.

Στα εννιά τους χρόνια όμως τα παιδιά έχουν σχεδόν την ίδια αντίληψη με τους ενήλικες και αποδέχονται ρεαλιστικά το θάνατο (Jewett, 1984 Reily, Hasazi, Bond, 1983). Δέχονται και μιλούν για το θάνατο των άλλων αλλά ταυτόχρονα γνωρίζουν ότι και η δική τους ζωή έχει ένα τέλος κι αυτό τα οδηγεί σε νέους φόβους.

Τα παιδιά αυτής της ηλικιακής ομάδας έχουν την τάση να προσωποποιούν το θάνατο. Γι' αυτά μπορεί να είναι ένας κακός που σε παίρνει πολύ μακριά, ένα πουλί ή ακόμη κι ένας άγγελος. Επιπλέον νιώθουν σύγχυση και δεν μπορούν να κατανοήσουν κάποιες απ' τις λέξεις που χρησιμοποιούν οι γύρω τους. Για

παράδειγμα δεν κατανοούν όταν ακούνε να μιλάνε για νεκρό σώμα αλλά για ζωντανή ψυχή. Στο μυαλό τους η ψυχή και το σώμα είναι άρρηκτα συνδεδεμένα και έτσι ακόμη κι όταν νομίζουν πως το άτομο που πέθανε είναι κάπου «αλλού» το φαντάζονται με το ίδιο σώμα και την ίδια μορφή που είχε και σ' αυτή τη ζωή.

Προέφηβοι από 10 έως 12 ετών

Ανεβαίνοντας την εξελικτική κλίμακα, φτάνουμε στους προεφήβους, που έχουν για το θάνατο μια αντίληψη παρόμοια με εκείνη των ενηλίκων. Οι προέφηβοι είναι τώρα σε θέση να έχουν καλή επίγνωση της οριστικότητας του θανάτου. Κατανοούν τη σημασία των τελετουργιών, αντιλαμβάνονται πλήρως τις αιτίες του θανάτου του αγαπημένου τους προσώπου και συνειδητοποιούν τις επιπτώσεις που έχει ο θάνατος στο περιβάλλον του νεκρού ατόμου. Η αντίληψή τους για το μέλλον είναι πολύ πιο αναπτυγμένη απ' όσο ήταν παλιότερα και προβληματίζονται για το πώς ο θάνατος ενός αγαπημένου τους προσώπου θα μπορούσε να επηρεάσει τη ζωή τους. Ορισμένοι προέφηβοι, ωστόσο, αρνούνται να δεχτούν ότι ο θάνατος μπορεί να αλλάξει τη ζωή τους. Οι προέφηβοι έχουν επίσης πολύ εντονότερη αίσθηση της δικής τους θνησιμότητας. Σχετικές μελέτες απέδειξαν ότι σκέφτονται το θάνατό τους, αλλά συνήθως αποδιώχνουν αυτές τις σκέψεις, γιατί δεν θέλουν να αντιμετωπίσουν το συγκεκριμένο ενδεχόμενο (Kroen, 2007).

Τέλος, σ' αυτή την ηλικιακή ομάδα το παιδί μπορεί να αντιληφθεί το θάνατο ως μη αναστρέψιμο και παγκόσμιο γεγονός αλλά και ως παύση των σωματικών λειτουργιών. Διαθέτει πια όλους εκείνους τους ψυχολογικούς μηχανισμούς του πένθους και είναι σε θέση να θρηνήσει μια απώλεια (Brown, 1999 Kane, 1979 Kastenbaum & Costa 1977). Επιπλέον απ' αυτή την ηλικία και μετά είναι σε θέση να θέσει ερωτήματα ψυχολογικού και θρησκευτικού χαρακτήρα (Grollman, 1967. 1995. Lonetto, 1980. Smilansky, 1987).

Έφηβοι

Οι έφηβοι είναι ικανοί για αφηρημένη και λογική σκέψη, και έχουν επίγνωση της προσωπικής τους αξίας, των δυνάμεων και των αδυναμιών τους. Έχουν, επίσης, κάποια συναίσθηση του εαυτού τους και της θέσης τους στην κοινωνία. Ο θάνατος αντιπροσωπεύει το άκρο αντίθετο όλων εκείνων που οι έφηβοι θεωρούν σημαντικά γι' αυτούς σ' εκείνη τη φάση της ζωής τους. Αντιλαμβάνονται το θάνατο ακριβώς όπως και οι ενήλικες, μόνο που η συναισθηματική τους κατάσταση υφίσταται

διαρκείς μεταπτώσεις και αναβρασμό. Όπως οι προέφηβοι έτσι και οι έφηβοι πασχίζουν να αποδεχθούν τη θνησιμότητά τους (Kroen, 2007).

4. Αντιδράσεις των παιδιών στο θάνατο και την απώλεια.

Ο τρόπος με τον οποίο ένα άτομο βιώνει ακόμα και τον πιο μικρό αποχωρισμό συνδέεται με πολλά διαφορετικά και συχνά αντικρουόμενα συναισθήματα. Όσο νωρίτερα μαθαίνουμε να αντιλαμβανόμαστε και να εκφράζουμε αυτά τα συναισθήματα, τόσο πιο καλά θα είμαστε προετοιμασμένοι για τον οριστικό αποχωρισμό από αγαπημένα πρόσωπα, που είναι ο θάνατος.

Όσον αφορά τα παιδιά, πιστεύουμε λανθασμένα ότι χάρη στο νεαρό της ηλικία τους και την προσαρμοστικότητα τους, μπορούν να ξεχάσουν εύκολα το θάνατο κάποιου που ήταν κοντά τους, να διαλύσουν τη θλίψη τους γρήγορα και να συνεχίσουν τη ζωή τους. Είναι επίσης λάθος να θεωρούμε ότι τα παιδιά βιώνουν και εκφράζουν τη θλίψη τους με παρόμοιο τρόπο. Είναι γεγονός ότι τα παιδιά διαχειρίζονται τους δύσκολους αποχωρισμούς πιο εύκολα απ' ό,τι οι ενήλικες κι αυτό σχετίζεται με τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο τα παιδιά επεξεργάζονται όλα τα έντονα συναισθήματα (Baum, 2003). Ωστόσο τα παιδιά πράγματι πενθούν, αλλά πενθούν με ένα δικό τους, εντελώς διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι οι ενήλικες. Δεν είναι δυνατόν να προβλεφθεί η διάρκεια του θρήνου ενός παιδιού αφού αυτό εξαρτάται από πολλούς παράγοντες όπως το πόσο κοντά ήταν στο άτομο που πέθανε, η ηλικία του και η υποστήριξη που λαμβάνει από το περιβάλλον του. Είναι βέβαιο όμως ότι μέχρι να ολοκληρωθεί η φάση του πένθους περνάει από διαφορετικά στάδια. Έτσι, μετά το αρχικό, σχετικά σύντομο αλλά έντονο, διάστημα της λύπης, ακολουθεί μια φάση ανάτασης των συναισθημάτων, κατά την οποία όλα φαίνονται να έχουν ξεπεραστεί, για να ακολουθήσει η επόμενη φάση διαδικασίας του πένθους που μπορεί να διαρκέσει και περισσότερο.

Οι παράγοντες που επηρεάζουν την διαδικασία του πένθους και τον τρόπο με τον οποίο αντιδρούν τόσο τα παιδιά όσο και οι έφηβοι είναι πολλοί. Αυτοί συμπεριλαμβάνουν:

- εξατομικευμένες μεταβλητές όπως η ηλικία του παιδιού ή του εφήβου, το φύλο, το αναπτυξιακό επίπεδο, η γνωστική ικανότητα, η προσωπικότητα, η συναισθηματική ωριμότητα και οι εμπειρίες της προσωπικής ζωής

- περιβαλλοντικές μεταβλητές όπως το ποσό και η ποιότητα της συναισθηματικής υποστήριξης που λαμβάνει το παιδί από το περιβάλλον του, τα επικοινωνιακά πρότυπα της οικογένειας, τα πολιτισμικά και θρησκευτικά πιστεύω και πρακτικές της οικογένειας, καθώς επίσης και η έκθεση του παιδιού ή του εφήβου στην κουλτούρα και στα μέσα ενημέρωσης, και τέλος
- μεταβλητές σχετικές με την κατάσταση, όπως η σχέση του με το άτομο που πέθανε, η φύση και η χρονική στιγμή του θανάτου του, η συμμετοχή αυτού που επιβιώνει στην διαδικασία του θανάτου και τις τελετές μετά το θάνατο (Speece & Brent, 1984, 1987, 1992, 1996).

Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι αντιδράσεις των παιδιών στο θάνατο και την απώλεια, ανάλογα με την ηλικία τους.

Βρέφη από νεογέννητα έως 10 μηνών

Οι Duffy (1991) και Bending (1993) γράφουν για μωρά που είναι τόσο μικρά έως και δέκα μηνών ότι εκφράζουν τη δυσφορία τους και αντιδρούν στον χωρισμό από το άτομο που τα φροντίζει, με ιδιαίτερη ευερεθιστότητα, διαταραχές στο φαγητό και στον ύπνο καθώς και με παρατεταμένο ή αδικαιολόγητο κλάμα.

Παιδιά από 10 μηνών έως τριών ετών

Στο μυαλό των παιδιών αυτής της ηλικίας είναι βαθιά ριζωμένο το γεγονός ότι κάθε φορά που χρειάζονται κάτι ή νιώθουν δυσφορία και κλαίνε, η μητέρα τους τρέχει να τα φροντίσει και να τα καθησυχάσει. Έτσι ο πρώτος τρόπος με τον οποίο αντιδρούν στην απώλεια –συνήθως της μητέρας- είναι το ασταμάτητο κλάμα αφού πιστεύουν ότι μ' αυτό τον τρόπο θα την ξαναφέρουν κοντά τους. Σ' αυτή την ηλικία τα παιδιά αντιλαμβάνονται τη θλίψη των ανθρώπων του περιβάλλοντός τους κι αυτό τους προκαλεί αγωνία και ανησυχία. Για να ανταπεξέλθουν σ' αυτή την πρωτόγνωρη ταραχή που νιώθουν, μπορεί να ξαναρχίσουν να βυζαίνουν το δάχτυλό τους, να κουλουριαζονται σε εμβρυϊκή στάση και γενικά να συμπεριφέρονται σαν βρέφη (Kroen, 2007).

Παιδιά ηλικίας τεσσάρων ως πέντε ετών

Σ' αυτή την ηλικία τα παιδιά πράγματι θρηνούν και νιώθουν την απώλεια και άλλα έντονα συναισθήματα απέναντι στο θάνατο κάποιου αγαπημένου τους προσώπου. Συχνά φοβούνται να πέσουν για ύπνο, φοβούνται το σκοτάδι και δεν θέλουν να είναι μόνα τους. Μπορεί να νιώσουν πλήρη σύγχυση ή δυσπιστία γι' αυτό που συνέβη και να υιοθετήσουν συμπεριφορές μικρότερης ηλικίας. Έτσι τα βλέπουμε να ξαναρχίζουν να προσκολλώνται στους οικείους τους, να κλαψουρίζουν αδικαιολόγητα, να βρέχονται, να ζητούν μπιμπερό και να βυζαίνουν το δάχτυλό τους. Παράλληλα μπορεί να νιώσουν θυμό που δεν μπορούν να εξηγήσουν και ο οποίος μπορεί να εκφραστεί μέσα στο παιχνίδι. Ορισμένα παιδιά ίσως δείξουν ότι δεν επηρεάστηκαν καθόλου από το θάνατο και μπορεί να αντιδράσουν στην είδηση ενός θανάτου με ανάρμοστες ερωτήσεις ή δηλώσεις όπως «Μπορούμε σήμερα να πάμε στην παιδική χαρά;» (Kroen, 2007).

Τα παιδιά που δεν εκφράζουν ανοιχτά τη λύπη ή το αίσθημα απώλειας που νιώθουν, το κάνουν συχνά μέσα από το παιχνίδι τους, ενώ πολλά παιδιά αντιγράφουν τη συμπεριφορά των γονιών ή των οικείων ενηλίκων που τα φροντίζουν. Αυτό συμβαίνει επειδή δεν ξέρουν πώς να εκφράσουν τη θλίψη τους και συνεπώς είναι λογικό να μιμούνται τις συμπεριφορές των ενήλικων μελών της οικογένειάς τους.

Το άγχος του αποχωρισμού είναι επίσης μια πολύ συνηθισμένη αντίδραση σ' αυτή την ηλικία απέναντι στην τραυματική εμπειρία της απώλειας ενός αγαπημένου προσώπου. Υποσυνείδητα τα παιδιά ανησυχούν μήπως χάσουν και τα άλλα αγαπημένα τους πρόσωπα και μείνουν μόνα τους στη ζωή. Τείνουν δε να προσκολλώνται στους ενηλίκους, που είτε μοιάζουν είτε έχουν τις ίδιες ιδιότητες με το αγαπημένο πρόσωπο που έχασαν. Στις μελέτες τους οι ψυχοθεραπευτές διαπίστωσαν ότι εκείνα που χάνουν κάποιο γονιό τους αρχίζουν να φωνάζουν τους δασκάλους τους «μαμά» ή «μπαμπά» και να τους ζητούν να πάρουν τη θέση του χαμένου γονιού τους. (Kroen, 2007)

Παιδιά ηλικίας έξι έως εννέα ετών

Παρόλο που τα παιδιά αυτής της ηλικίας κατανοούν ότι ο θάνατος συμβαίνει κάποια στιγμή σε όλους τους ανθρώπους και ότι αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της ζωής, η σκέψη του και μόνο τα ταράζει βαθιά. Ο φόβος της εγκατάλειψης και του αποχωρισμού είναι ένα από τα πιο βαθιά και έντονα συναισθήματα που διακατέχουν την ψυχή των παιδιών αυτής της ηλικιακής ομάδας και ο θάνατος του γονιού

τροφοδοτεί έντονα αυτόν τον φόβο τους. Επειδή κατανοούν καλύτερα την έννοια του θανάτου, και αντιλαμβάνονται ότι και η δική τους ζωή έχει ένα τέλος, μπορεί να αρχίσουν να φοβούνται μήπως και τα ίδια τύχει και πεθάνουν σύντομα. Αυτό τα οδηγεί στο να αποκτήσουν μεγαλύτερη επίγνωση των πιθανών κινδύνων που διατρέχουν και της ανάγκης να είναι πιο προσεκτικά. Τα συναισθήματα που μπορεί να νιώσουν τα παιδιά αυτής της ηλικίας είναι κατάθλιψη, λύπη, θυμός, ενοχή, νοσταλγία, φόβος και σύγχυση. Ορισμένες φορές αρνούνται επίμονα να αποδεχθούν το θάνατο και γίνονται άκρως επιθετικά.

Ο θυμός επίσης των παιδιών μπορεί να πάρει διάφορες μορφές: θυμός ενάντια στο θάνατο τον οποίο προσωποποιούν, ενάντια στο Θεό που επέτρεψε να συμβεί αυτό, ενάντια στους ενήλικες που δεν τα αφήνουν να πενήσουν μαζί τους, ενάντια σ' αυτούς που κατά τη γνώμη τους θα μπορούσαν να εμποδίσουν το γεγονός και δεν το έκαναν, και ενάντια στο νεκρό που τα εγκατέλειψε (Λεονταρή, 2006). Σύμφωνα δε με τον Kroen (2007) τα αγόρια είναι εκείνα που συμπεριφέρονται με μεγαλύτερη επιθετικότητα και σκληρότητα. Τόσο η άρνηση όσο και ο θυμός, μπορεί να εκδηλωθούν μέσα από το παιχνίδι. Και τα δύο υποδηλώνουν έναν έντονο κρυφό πόνο που τα παιδιά δεν ξέρουν πώς να διαχειριστούν.

Τα αισθήματα φόβου και ανασφάλειας αλλά και το αίσθημα ενοχής είναι συνηθισμένες αντιδράσεις. Τα παιδιά μπορεί να νιώθουν ότι είναι υπεύθυνα για το θάνατο του αγαπημένου τους και ότι εκείνα με κάποιο τρόπο προκάλεσαν το θάνατό του. Σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να εξιδανικεύσουν το νεκρό άτομο, να το αποζητούν, ενώ πολλές φορές έχουν την τάση να αναλαμβάνουν το ρόλο του εκλιπόντα γονιού. Στην προσπάθειά τους να απαλύνουν ή να αποδιώξουν αυτά τα πρωτόγνωρα και οδυνηρά συναισθήματα, τα παιδιά μπορεί να τα αγνοήσουν ή να τα θάψουν βαθιά μέσα τους. Πασχίζουν να τα κρύψουν κυρίως από τους συνομηλικούς τους γιατί δεν θέλουν να είναι διαφορετικά απ' αυτούς.

Προέφηβοι από 10 έως 12 ετών

Ορισμένα παιδιά ηλικίας 10 έως 12 ετών αρνούνται να δεχτούν ότι ο θάνατος ενός αγαπημένου τους προσώπου μπορεί να αλλάξει τη ζωή τους. Ενδέχεται να επιμείνουν ότι «δεν αισθάνονται τίποτα» ή ότι «δεν τους πείραξε» αυτός ο θάνατος, και στη συνέχεια να ξεσπάσουν σε αχαρακτήριστη οργή ή ακόμα και σε βίαιη συμπεριφορά (Kroen, 2007). Απ' την άλλη όμως μπορεί να προσπαθήσουν να δημιουργήσουν κάποιο είδος «συνδέσμου» με το άτομο που έχασαν, συλλέγοντας

φωτογραφίες, περνώντας πολύ χρόνο στο παλιό του δωμάτιο, φορώντας τα ρούχα του ή ακόμα και το άρωμά του.

Σύμφωνα με τον Kroen (2007) τα αγόρια μπορεί να αποφύγουν να κλάψουν και να προσπαθήσουν να κρύψουν τα συναισθήματά τους από φόβο μήπως χαρακτηριστούν αδύναμα και ευάλωτα. Θα προσπαθήσουν να κρύψουν κάθε ίχνος θλίψης για να φανούν ότι μπορούν να διαχειριστούν τον συναισθηματικό τους πόνο και να τον νικήσουν. Αυτό όμως έχει ως αποτέλεσμα να δείχνουν ασυγκίνητα, απαθή ή ακόμη και αδιάφορα και να ξεσπάσουν με ασυνήθιστη οργή επιδεικνύοντας επιθετικότητα, παλικαρισμούς, επαναστατικότητα και εκνευρισμό. Ενδέχεται να αρχίσουν να φροντίζουν τα μικρότερα αδέρφια τους, υιοθετώντας το ρόλο του εκλιπόντα γονιού, και να συμπεριφέρονται περισσότερο ως ενήλικοι.

Ο φόβος είναι επίσης ένας σημαντικός παράγοντας για τα παιδιά που βρίσκονται στην προεφηβική ηλικία. Φόβος για τη δική τους θνησιμότητα, φόβος για την απώλεια του άλλου γονιού τους, φόβος εγκατάλειψης. Οι φόβοι αυτοί μπορεί να εκδηλωθούν με σωματικούς πόνους, με κατήφεια, με αϋπνίες ή με διατροφικές διαταραχές και με έλλειψη ενδιαφέροντος για το σχολείο.

Έφηβοι

Οι έφηβοι συνειδητοποιούν ότι όλοι οι άνθρωποι, ακόμη και οι ίδιοι, είναι θνητοί και πλέον έχουν αναπτύξει μια πλήρη αντίληψη της έννοιας του θανάτου. Η εφηβεία είναι μια μεταβατική περίοδο με πολλές αλλαγές και πιέσεις και ένας θάνατος εντείνει την πίεση που ήδη υφίστανται τα παιδιά. Ως συνέπεια οι αντιδράσεις τους ποικίλλουν και μεταβάλλονται απότομα από φόβο σε οργή, σοκ, ενοχή, άρνηση και παλιμπαιδισμό.

Η πρώτη τους αντίδραση μπορεί να είναι μια αίσθηση απορίας και αγωνίας για τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει ο συγκεκριμένος θάνατος στη ζωή τους και στα σχέδιά τους. Μπορεί επίσης να πέσουν σε βαθιά κατάθλιψη, να γίνουν φοβερά εσωστρεφείς και να αποφεύγουν τόσο την οικογένειά τους όσο και τους φίλους τους. Περνούν ώρες μόνοι τους στο δωμάτιό τους, δεν μιλάνε σε κανέναν και πολλές φορές κοιμούνται υπερβολικά. Όλες αυτές οι αντιδράσεις απορρέουν από την συναισθηματική αναστάτωση που νιώθουν και που δυσκολεύονται να την μοιραστούν με άλλους. Θεωρούν ότι ο καλύτερος τρόπος για να την ξεπεράσουν είναι να καταπνίξουν τα συναισθήματά τους και να κλειστούν στον εαυτό τους.

Τα περισσότερα αγόρια συγκρατούν τα συναισθήματά τους και δεν επιτρέπουν στον εαυτό τους να κλάψει, κυρίως μπροστά στους συνομηλίκους τους. Τα κορίτσια είναι πιο πιθανό να κλάψουν και να ζητήσουν παρηγοριά και στήριξη από την οικογένειά τους και από τις φίλες τους. Υπάρχουν επίσης έφηβοι που νιώθουν την έντονη ανάγκη να αναλάβουν το ρόλο του προστάτη της οικογένειας αφού αυτό τους δίνει τη δυνατότητα να νιώσουν δυνατοί αντί ανίκανοι κατά τη διάρκεια του πρώτου σοκ.

Πολλοί έφηβοι αντιμετωπίζουν τη ζωή με κάποιον κυνισμό ή απογοήτευση. Σ' αυτές τις περιπτώσεις ένας θάνατος μπορεί να επιδεινώσει αυτή τους την αντίληψη και να τους οδηγήσει σε άσχημες συμπεριφορές, σε καβγάδες, σε κακή απόδοση στο σχολείο, στο ποτό ή στα ναρκωτικά και σε ακατάλληλες επιβλαβείς σχέσεις. Οι έφηβοι ωστόσο που έχουν αποκτήσει σαφή εικόνα του γεγονότος ότι και ο θάνατος είναι ένα αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής, και οι οποίοι ίσως έχουν βιώσει στο παρελθόν ανάλογη εμπειρία, μπορούν να εκφράσουν τη θλίψη τους με φυσιολογικό και παραγωγικό τρόπο. Είναι σε θέση να μιλήσουν για το θάνατο του ανθρώπου τους, να κλάψουν γι' αυτόν και να προσφέρουν αλλά και να δεχτούν τη στήριξη των άλλων (Kroen 2007).

5. Ο θάνατος και η απώλεια ως θέμα στο σχολικό περιβάλλον

Στα παιδιά θα πρέπει να δίνεται η ευκαιρία να μαθαίνουν για το θάνατο μέσα από παρατηρήσεις και στιγμιότυπα της καθημερινής τους ζωής. Οι ενήλικες πρέπει να εκμεταλλεύονται κάθε ευκαιρία ώστε να βοηθήσουν τα παιδιά να εξοικειωθούν με τις βασικές έννοιες του θανάτου και του πένθους. Η οικογένεια παίζει σημαντικό ρόλο σ' αυτό αλλά δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται και ο ρόλος του σχολείου που αποτελεί το δεύτερο σημαντικό κέντρο της ζωής του παιδιού (Stevenson, 1999). Γεννάται όμως το ερώτημα για το πως το σχολείο μπορεί να συντελέσει ώστε οι μαθητές να είναι εκ των προτέρων έτοιμοι να αντιμετωπίσουν ένα τόσο οδυνηρό γεγονός όπως είναι ο θάνατος και η απώλεια που αυτός συνεπάγεται.

Οι εκπαιδευτικοί είναι εκείνοι που θα παίξουν κεντρικό ρόλο σ' αυτού του είδους διαπαιδαγώγησης των παιδιών και οφείλουν με τρόπο κατάλληλο για την ηλικία των παιδιών, να τα βοηθήσουν να ξεκαθαρίσουν τα συναισθήματά τους και να απαλλαγούν από τις φοβίες τους που σχετίζονται με το θάνατο. Παράλληλα μπορούν να τα εξοπλίσουν με ικανότητες που στηρίζονται στην ορθολογική σκέψη και να

θέσουν έτσι τις βάσεις για τη σωστή αντιμετώπιση της θλίψης τους όταν κάποια στιγμή στη ζωή τους βρεθούν απέναντι στο θάνατο και την απώλεια.

Οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να δίνουν στα παιδιά ευκαιρίες να συζητούν για το θάνατο σε περιπτώσεις που δεν είναι συναισθηματικά φορτισμένες και μέσα από «ουδέτερα περιστατικά», περιστατικά δηλαδή στα οποία δεν εμπλέκονται προσωπικά (Λεονταρή, 2006). Για τα παιδιά είναι συχνά πιο εύκολο να μιλήσουν για δύσκολα θέματα όταν αντιλαμβάνονται ότι δεν είναι μόνα τους μ' αυτές τις σκέψεις και τα αισθήματά τους (Baum, 2003). Τέτοιου είδους συζητήσεις μπορεί να παρακινηθούν από τις ειδήσεις ή ένα τηλεοπτικό πρόγραμμα που μπορεί να παρακολουθήσαν τα παιδιά την προηγούμενη μέρα, μέσα απ' την λογοτεχνία ή ακόμη και με αφορμή ένα νεκρό πουλί που έτυχε να δουν στην αυλή του σχολείου ή και το θάνατο του αγαπημένου τους ζώου. Τα γεγονότα αυτά θα δώσουν στους εκπαιδευτικούς τις ευκαιρίες να διαφωτίσουν τα παιδιά σχετικά με τα θέματα ζωής και θανάτου και να τους ζητήσουν να περιγράψουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους.

Όταν μια τέτοια συζήτηση χρειαστεί ή αποφασισθεί να γίνει στον παιδικό σταθμό τότε οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να ενημερώσουν εκ των προτέρων τους γονείς ή και να τους προσκαλέσουν να πάρουν μέρος. Οι παιδαγωγοί είναι καλό να εξηγήσουν στους γονείς για ποιο λόγο θεωρούν πως τα παιδιά πρέπει να πληροφορούνται και να καθοδηγούνται για θέματα όπως ο θάνατος και το πένθος. Για να πραγματοποιηθεί μια τέτοια συζήτηση θα πρέπει να συντρέχουν δύο προϋποθέσεις: αφενός να πιστεύουν οι γονείς ότι τα παιδιά τους έχουν τη δύναμη να διαπραγματευτούν τέτοια θέματα, γιατί αλλιώς αποκλείεται να δεχτούν να τα υποβάλλουν σε μια τέτοια διαδικασία, και αφετέρου οι παιδαγωγοί να συμφωνούν όλοι σ' αυτή την απόφαση και να έχουν επεξεργαστεί και αντιμετωπίσει τους δικούς τους φόβους και ανησυχίες. Πρέπει επίσης να ληφθούν σοβαρά υπόψη και οι πιθανές θρησκευτικές και πολιτιστικές παραδόσεις των γονιών (Baum, 2003). Σε οποιαδήποτε όμως εκπαιδευτική βαθμίδα κι αν πρόκειται να γίνουν συζητήσεις σχετικά με το θάνατο, τα βιβλία με εικόνες αποτελούν ένα καλό μέσο για να έρθουν τα παιδιά αντιμέτωπα μ' αυτά τα θέματα και ο εκπαιδευτικός μπορεί να δώσει τη δυνατότητα στα παιδιά να συνδέσουν την ιστορία του βιβλίου με τα δικά τους αισθήματα και με τη δική τους ζωή.

Πρώτα απ' όλα όμως είναι σημαντικό να δημιουργηθεί ένα περιβάλλον όπου οι απόψεις και τα συναισθήματα των παιδιών δεν θα κατατάσσονται σε σωστά και λάθος, καμιά ερώτηση δεν θα θεωρείται χαζή, και κανένας δεν θα ντρέπεται για μια

απάντηση που έδωσε ή για μια γνώμη που εξέφρασε. Κατά την πορεία της συζήτησης και καθώς τα παιδιά ασχολούνται με το ζήτημα του θανάτου, τα συναισθήματά τους αλλάζουν συνεχώς. Επειδή όμως δεν έχουν αναπτύξει τις λεκτικές τους ικανότητες σε τέτοιο βαθμό ώστε να μπορούν να εκφράσουν με σαφήνεια τα συναισθήματά τους, είναι σημαντικό να προσπαθήσουν οι εκπαιδευτικοί να καταλάβουν με το διάλογο πώς νιώθουν τα παιδιά και να τα βοηθήσουν να εκφραστούν.

Για τα μικρότερα παιδιά οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να είναι προσεκτικοί με τις λέξεις που χρησιμοποιούν όταν τους μιλάνε για το θάνατο. Για παράδειγμα, τα παιδιά θα πρέπει να ακούνε ότι η γιαγιά δεν κοιμήθηκε αλλά ότι είναι πεθαμένη για πάντα. Αν ο ύπνος χρησιμοποιηθεί για να περιγράψει την κατάσταση στην οποία βρίσκεται το νεκρό άτομο τότε υπάρχει κίνδυνος το παιδί να παρουσιάσει φόβο για τον ύπνο αφού θα τον έχει συνδυάσει με το θάνατο. Οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να μιλάνε με απλότητα, σαφήνεια και ειλικρίνεια στα παιδιά και να χρησιμοποιούν τις λέξεις που καταλαβαίνουν ανάλογα με την ηλικία τους και το γνωστικό τους επίπεδο. Οι πληροφορίες που δίνουν θα πρέπει να είναι ίδιες κάθε φορά και να μην υπάρχουν αντιφάσεις γιατί αλλιώς θα δημιουργηθεί στα παιδιά σύγχυση.

Οι διφορούμενες ή οι ασαφείς και μεταφορικές εκφράσεις όπως «έφυγε», «χάθηκε», «τον πήρε ο Θεός» ή «κοιμήθηκε», μπορεί να μπερδέσουν τα μικρότερα παιδιά τα οποία έχουν την τάση να κατανοούν αυτό που λέμε με κυριολεκτικό τρόπο (Μεταλληνού, 2004). Επιπλέον οι εκφράσεις «έφυγε για ένα μακρινό ταξίδι» ή «τον χάσαμε» μπορεί να κάνουν τα παιδιά να σκεφθούν «Τι θα γίνει αν χαθώ κι εγώ και δεν μπορέσω να βρω το δρόμο μου για το σπίτι;» ή «τι θα γίνει αν και κάποιος άλλος πάει ταξίδι;» κι έτσι μπορεί να αναπτύξουν φόβο αποχωρισμού. Επίσης οι όροι «εξέπνευσε» και «έπαψε να ζει» είναι πολύ αόριστοι και παραπλανητικοί και δεν είναι κατανοητοί από τα παιδιά. Σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να αποφεύγονται λόγια όπως «Ο Θεός τον πήρε » ή «Ο Θεός τον ήθελε κοντά του», γιατί μπορεί να προκληθεί φόβος στα παιδιά, και καλό θα ήταν επίσης να αποφεύγονται θέματα όπως κόλαση, η κρίση των νεκρών ή σχόλια για το αν ήταν καλό ή κακό το άτομο που πέθανε (Kroen, 2007). Ο εκπαιδευτικός δεν θα πρέπει να φοβάται να χρησιμοποιήσει τις λέξεις «πέθανε» ή «πεθαμένος». Θα πρέπει επίσης να έχει υπόψη του ότι τα πολλαπλά «πολύ» βοηθούν τα παιδιά, ιδιαίτερα τα μικρότερα, να διακρίνουν τη διαφορά ανάμεσα στο θάνατο κάποιου και τις περιπτώσεις όπου τα ίδια ήταν «πολύ άρρωστα» ή «πολύ τραυματισμένα».

Πολλά παιδιά ρωτούν: «Τι σημαίνει «πέθανε»;». Σ' αυτή την περίπτωση ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να χρησιμοποιήσει και πάλι απλά και σαφή λόγια, όπως: «Σημαίνει ότι το σώμα του έπαψε εντελώς να λειτουργεί. Δεν μπορεί πια να περπατήσει, να αναπνεύσει, να φάει, να κοιμηθεί, να μιλήσει, να ακούσει ή να αισθανθεί» (Kroen, 2007).

Στα πολύ μικρά παιδιά θα πρέπει να τονιστεί ότι οι άνθρωποι –ή τα ζώα- πεθαίνουν συνήθως όταν είναι πολύ, πολύ πολύ γέροι. Και δω, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, η επανάληψη τις λέξης «πολύ» υπονοεί ότι οι περισσότεροι άνθρωποι ζουν πολλά χρόνια, μέχρι τα βαθιά τους γεράματα. Αν τα παιδιά ακούσουν απλώς ότι οι άνθρωποι ή τα ζώα συνήθως πεθαίνουν «όταν γεράσουν» -χωρίς δηλαδή την επανάληψη του επιρρήματος «πολύ»- μπορεί να θορυβηθούν. Για τα παιδιά στον παιδικό σταθμό, ο έφηβος είναι «γέρος», ενώ οι γονείς και οι δάσκαλοί τους είναι «πολύ γέροι» (Kroen, 2007).

Ένας καλός τρόπος για να εκτιμήσει ο εκπαιδευτικός κατά πόσο τα παιδιά κατανόησαν όσα συζητήθηκαν, είναι να τα ρωτήσει ευθέως τι κατάλαβαν. Η απάντησή τους θα φανερώσει πόσο καλά εμπέδωσαν τις πληροφορίες που τους δόθηκαν και θα επιτρέψει στον εκπαιδευτικό να συμπληρώσει τα ενδεχόμενα κενά.

Οι συνθήκες του θανάτου θα πρέπει επίσης να περιγράφονται με σαφήνεια. Θα πρέπει στο παιδί να εξηγείται πώς έγινε, τι έγινε και πότε έγινε. Η απόκρυψη της πραγματικότητας, η ωραιοποίηση του θανάτου ή η παροχή ψεύτικων πληροφοριών, αντί να προστατεύει τα παιδιά, τους δημιουργεί πρόσθετα προβλήματα. Τις περισσότερες φορές τα παιδιά διστάζουν ότι αυτό που ακούνε δεν είναι η αλήθεια και αυτό τα κάνει να νιώθουν πολύ μεγάλο θυμό (Μεταλληνού, 2004).

Σε συζήτηση σχετικά με το θάνατο, στα παιδιά θα πρέπει να δίνεται η ευκαιρία να μιλήσουν για το κλάμα και να κατανοήσουν ότι η έκφραση των συναισθημάτων δεν είναι κάτι κακό και ότι και ένας ενήλικας μπορεί να κλαίει όταν είναι λυπημένος. Θα πρέπει να καταλάβουν τα παιδιά ότι είναι πολύ καλύτερο να μιλάει κάποιος για τη θλίψη του παρά να τη συγκρατεί και να τη θάβει βαθιά μέσα του. Αυτό βοηθάει τα παιδιά αφ' ενός να μην νιώσουν τρόμο σε περίπτωση που δουν έναν ενήλικα να κλαίει και αφ' ετέρου να εξωτερικεύουν τα συναισθήματά τους. Πρέπει επίσης να τονιστεί στα παιδιά ότι ο θάνατος είναι ένα κομμάτι της ζωής όλων των ζωντανών υπάρξεων στη γη και συμβαίνει σε όλους.

Ο εκπαιδευτικός οφείλει να δώσει έμφαση στο ότι δεν ευθύνεται κανείς για το θάνατο, ούτε το άτομο που πέθανε, ούτε ο Θεός, και ασφαλώς ούτε τα ίδια. Τίποτα

απ' όσα μπορεί να πει ή να σκεφτεί κάποιος δεν μπορεί να προκαλέσει το θάνατο – ούτε τα απότομα λόγια, ούτε οι οργισμένες σκέψεις, ούτε η κακή συμπεριφορά. Αυτό θα τα βοηθήσει να αποφύγουν τις ενοχές σε περίπτωση που αργότερα στη ζωή τους βιώσουν την απώλεια.

Δυστυχώς όλα αυτά που αναφέρθηκαν προηγουμένως ανήκουν στην ανεπίσημη εκπαίδευση και ο εκπαιδευτικός είναι ελεύθερος να αποφασίσει αν θα απασχολήσει ή όχι τα παιδιά της τάξης του μ' αυτό το θέμα. Σε άλλες χώρες όπως η Αμερική, ο Καναδάς και η Ιαπωνία, η πολιτεία έχει αναγνωρίσει την ανάγκη του παιδιού για ενημέρωση σχετικά με το θάνατο αλλά και το ρόλο του εκπαιδευτικού σε μια τέτοια διαδικασία, και η διδασκαλία ενοτήτων σχετικά με τη ζωή και το θάνατο αποτελεί πραγματικότητα για τα εκπαιδευτικά τους δεδομένα.

Η Nagy (1948) υποστηρίζει ότι η ηλικία των 8 ετών φαίνεται να είναι κατάλληλη για να αρχίσει η επίσημη διδασκαλία για το θάνατο. Γενικά είναι αποδεκτό ότι έως αυτή την ηλικία τα περισσότερα παιδιά θα έχουν αποκτήσει την κατανόηση ότι ο θάνατος είναι οριστικός και μη αναστρέψιμος. Αυτό είναι σημαντικό για τα παιδιά να το κατανοούν πριν μάθουν για το θάνατο. Η διδασκαλία για το θάνατο δεν θα πρέπει να αποτελεί ξεχωριστό μάθημα αλλά μια φυσική επέκταση αυτού που ήδη διδάσκονται. Θα πρέπει δε να γίνει συνηθισμένο και καθημερινό μέρος της μάθησης και όχι κάτι που πρέπει να «δομηθεί» (Jackson & Colwell, 2001).

Τα επίσημα προγράμματα εκπαίδευσης για το θάνατο παρέχουν ένα δομημένο πλαίσιο στα σχολεία, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί προς όφελος των μαθητών, των οικογενειών τους αλλά και του προσωπικού του σχολείου. Οι εκπαιδευτικοί καλούνται να βοηθήσουν τους μαθητές που πενθούν όταν συμβαίνει ο θάνατος αλλά και να βοηθήσουν τους υπόλοιπους να αποκτήσουν τεχνικές για την αντιμετώπιση της θλίψης. Μέσα στο δομημένο αυτό πλαίσιο περιλαμβάνονται όσα αναφέρονται πιο κάτω.

- Ο θάνατος ενός αγαπημένου ατόμου ή άλλη σημαντική απώλεια μπορεί να αλλάξει τη συμπεριφορά του μαθητή και να εμποδίσει τη μαθησιακή διαδικασία. Οι δάσκαλοι και το προσωπικό του σχολείου μπορούν να παίξουν σημαντικό ρόλο στο να βοηθήσουν τους μαθητές να κατανοήσουν και να προσαρμοστούν σ' αυτές τις αλλαγές.
- Το ταμπού που περιβάλλει το θάνατο παύει πλέον να υφίσταται και τα παιδιά μπορούν να μάθουν για το θάνατο και το πένθος και να βοηθηθούν για να

αποκτήσουν στρατηγικές αντιμετώπισης για χρήση όταν συμβεί μια τέτοια απώλεια. Μπορούν επιπλέον να μάθουν αποτελεσματικούς τρόπους για να αντιμετωπίζουν τους φόβους τους, τις ανησυχίες, τη ζήλια, το θυμό και τη μοναξιά.

- Οι μαθητές αναπτύσσουν αποτελεσματικά μοντέλα τα οποία τους επιτρέπουν να εξωτερικεύουν και να ελέγχουν τα συναισθήματά τους.
- Η εκπαίδευση για το θάνατο μπορεί να αμφισβητείται από τους γονείς και τους δασκάλους αλλά να είναι καλοδεχούμενη από άλλους. Το προσωπικό, η διοίκηση και οι γονείς χρειάζεται να συνεργαστούν και να προετοιμαστούν πριν συμβεί ο θάνατος για να βοηθήσουν τους μαθητές που πενθούν.
- Τα προγράμματα εκπαίδευσης για το θάνατο συμπεριλαμβάνουν τρεις κύριες κατηγορίες: τα συνεχόμενα προγράμματα που βοηθούν για να προετοιμάσουν τους μαθητές για τις απώλειες που θα αντιμετωπίσουν στη ζωή, τα διαμεσολαβητικά προγράμματα για χρήση όταν ένας θάνατος ή μια άλλη κρίση επηρεάζει τη σχολική κοινότητα και τα μετα-διαμεσολαβητικά προγράμματα που ακολουθούν ένα γεγονός και συνεχίζουν να δίνουν υποστήριξη στα μέλη της σχολικής κοινότητας.
- Οι τελετουργίες μέσα σε μια τάξη ή σχολείο φέρνουν τα μέλη της σχολικής κοινότητας κοντά για να υποστηρίξουν τα μέλη που πενθούν όταν συμβεί ένας θάνατος.
- Οι μαθητές γνωρίζουν όσο το δυνατόν περισσότερες πλευρές της έννοιας του θανάτου μέσω της απόκτησης γνώσεων γύρω από τις αντιλήψεις, στάσεις, έθιμα ή τελετουργίες απέναντι στο θάνατο και το πένθος στους διάφορους πολιτισμούς.
- Εκπαιδευτικά ιδρύματα, ιατρικά κέντρα, προγράμματα υπηρεσιών τελετών που αφορούν το θάνατο, και οργανισμοί υποστήριξης προσφέρουν υλικά, παρουσιάσεις, και καθοδήγηση για να πληροφορήσουν και να εκπαιδεύσουν τους εκπαιδευτικούς. Έτσι επιτυγχάνεται η συνεργασία μεταξύ εκπαιδευτικών και ειδικών επιστημόνων. Οι τελευταίοι μπορούν να ενημερώνουν τους εκπαιδευτικούς για τις επιστημονικές απόψεις που αφορούν το θέμα παιδί και θάνατος, ενώ οι εκπαιδευτικοί θα βοηθήσουν τους ειδικούς επιστήμονες να αναπτύξουν πρακτικές εφαρμογές για τα θεωρητικά δεδομένα τους.

- Η επαρκής προετοιμασία για τους δασκάλους και τους διευθυντές πρέπει να συμπεριλαμβάνει και τις γνωστικές και τις συναισθηματικές διαστάσεις καθώς επίσης μια εξέταση προσωπικών ανησυχιών που σχετίζονται με το θάνατο, το πένθος και την απώλεια.
- Οι διευθυντές και οι δάσκαλοι χρειάζεται να είναι ευαίσθητοι στις ανάγκες των μαθητών και τις ανησυχίες των γονιών όταν παρουσιάζουν και εφαρμόζουν εκπαιδευτικά προγράμματα για το θάνατο.

(Morgan, 2000. Aspinall, 1996. Charkow, 1998).

Για να είναι αποτελεσματικά τα εκπαιδευτικά προγράμματα που αφορούν το θάνατο θα πρέπει να διαχειρίζονται σωστά την προετοιμασία τόσο των παιδιών όσο και των εκπαιδευτικών. Συνεπώς, θα πρέπει να αναπτύξουν και να εφαρμόζουν σειρές μαθημάτων για τους μαθητές, εκπαιδευτικά προγράμματα για το προσωπικό και τους γονείς, σχέδια προετοιμασίας για την αντιμετώπιση μιας κρίσης και σαφείς γραμμές επικοινωνίας. Επιπλέον θα πρέπει να περιλαμβάνουν σχέδιο δράσης το οποίο να μπορεί να εφαρμοστεί στην σχολική κοινότητα κατά τη διάρκεια και αμέσως μετά από ένα θάνατο ή μια παρόμοια κρίση και βέβαια να συνεχίζουν αναπτύσσοντας κατάλληλες τελετουργίες για το προσωπικό και τους μαθητές και προσφέροντας μακροπρόθεσμη υποστήριξη για τα μέλη της σχολικής κοινότητας μετά από την άμεση κρίση.

Οι σειρές μαθημάτων θα πρέπει να είναι σχεδιασμένες ώστε να ανταποκρίνονται στην ηλικία των μαθητών. Γενικότερα όμως θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν:

- Δραστηριότητες με τις οποίες οι μαθητές θα βοηθηθούν να κατανοήσουν την έννοια της ζωής και του θανάτου και ότι όλα ανεξαιρέτως τα έμβια όντα πεθαίνουν. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με τη φροντίδα φυτών ή και κατοικίδιων ζώων στην τάξη, με περιπάτους κατά τους οποίους οι μαθητές θα διακρίνουν τα νεκρά απ' τα έμβια όντα ή με τη δημιουργία ενός θεματικού φωτογραφικού λευκώματος στο οποίο θα τοποθετήσουν φωτογραφίες που απεικονίζουν απώλειες.
- Δραστηριότητες που θα τα ενθαρρύνουν να εκφράζουν τα συναισθήματά τους προφορικά, όπως η αφήγηση προσωπικών εμπειριών.
- Ανάγνωση κάποιου σχετικού λογοτεχνικού βιβλίου, αφού τα βιβλία είναι εξαιρετο εργαλείο για να βοηθηθούν τα παιδιά να κατανοήσουν και να μιλήσουν για τα συναισθήματά τους σχετικά με το θάνατο. Στα παιδιά θα

πρέπει να γίνονται ερωτήσεις όπως: «Πώς νιώθει ο ήρωας της ιστορίας;» «Είναι αλήθεια ότι το άτομο πέθανε επειδή το παιδί ήταν θυμωμένο;» Οι απαντήσεις συχνά δίνουν ενδείξεις για το πώς σκέφτεται και νιώθει το παιδί, δίνοντας ταυτόχρονα στους εκπαιδευτικούς την ευκαιρία να διορθώσουν τις παρανοήσεις των παιδιών. Τα παιδιά ταυτίζονται με τους χαρακτήρες στα βιβλία και το να μαθαίνουν ότι οι χαρακτήρες έχουν συναισθήματα παρόμοια με τα δικά τους βοηθάει τόσο στην διαδικασία του πένθους όσο και στην απόκτηση δεξιοτήτων για μελλοντική αντιμετώπισή του.

- Δραστηριότητες ζωγραφικής. Οι εκπαιδευτικοί πρέπει να ενθαρρύνουν τα παιδιά –ιδιαίτερα εκείνα που έχασαν κάποιο αγαπημένο τους πρόσωπο- να ζωγραφίζουν αυτά που αισθάνονται, είτε κάποια στιγμιότυπα από τη ζωή τους με το πρόσωπο αυτό, ή από τα γεγονότα και τις διαδικασίες που ακολούθησαν το θάνατό του, ή οτιδήποτε άλλο θέλουν να εκφράσουν για το αγαπημένο τους πρόσωπο ή για το θάνατό του. Όταν τα παιδιά αφήνονται ελεύθερα χωρίς κανείς να τους υποδείξει πώς ή τι να ζωγραφίσουν, η ζωγραφική τους αποκτά καθαρική ιδιότητα. Θα πρέπει επίσης να αφήνονται ελεύθερα να αποφασίζουν αν θέλουν να μοιραστούν ή να συζητήσουν τις ζωγραφιές τους με άλλους ή όχι. Εκείνο που έχει σημασία είναι να δίνεται στα παιδιά η δυνατότητα να αφήνουν ελεύθερα τα συναισθήματά τους.
- Παιχνίδια μέσω των οποίων ένα παιδί δραματοποιεί τα συναισθήματά του ενώ τα υπόλοιπα παιδιά προσπαθούν να μαντέψουν την αιτία που τα προκάλεσε. Το παιχνίδι είναι θεραπευτικό για τα παιδιά και τους δίνει μια ανάπαυλα στη θλίψη τους, τους προσφέρει την ευκαιρία να εκφράσουν τα συναισθήματά τους με τον δικό τους τρόπο και, μέσα από τη δράση του παιχνιδιού, τους επιτρέπει να ξελαφρώσουν από την αγωνία και το άγχος τους.
- Η μουσική, είτε σε ομάδα είτε όχι, είναι ένας άλλος αποτελεσματικός τρόπος για να βοηθηθούν τα παιδιά να εκφράσουν τα συναισθήματά τους. Μερικά επωφελούνται με το να μπορούν να περάσουν λίγο χρόνο μόνα τους ακούγοντας τραγούδια που τα ίδια έχουν επιλέξει, ενώ άλλα απολαμβάνουν την σύμπνοια που προέρχεται από τις μουσικές δραστηριότητες σε μια ομάδα.
- Η τέχνη πρέπει επίσης να περιλαμβάνεται στις σειρές μαθημάτων. Τα παιδιά μπορούν να ασχολούνται με το κουκλοθέατρο, τα ποιήματα, τη λήψη φωτογραφιών, να γράψουν γράμματα ή οτιδήποτε άλλο τα εμπνέει να

εκφραστούν. Η προσφορά μιας ποικιλίας υλικών για να δουλέψουν τους παρέχει ένα μέσο να δημιουργήσουν κάτι που να έχει νόημα γι' αυτά. Τέτοια υλικά συμπεριλαμβάνουν αντικείμενα όπως πολύχρωμα υφάσματα, καπάκια από κουτιά ή από μπουκάλια, κούκλες, μαρκαδόρους, χαρτιά κλπ.

- Τέλος, στο πρόγραμμα πρέπει να περιλαμβάνονται και δραστηριότητες που να εμπλέκουν τα παιδιά στο φυσικό κόσμο. Τα περισσότερα παιδιά απολαμβάνουν το να τους δίνεται η ευκαιρία να πηγαίνουν και να παρατηρούν όλα όσα έχει να τους προσφέρει η φύση. Η τάξη μπορεί να πηγαίνει εκδρομή στη φύση ή ακόμη και ένα μικρό περίπατο στο πάρκο κι αυτό όπως ήδη αναφέρθηκε τους δίνει την ευκαιρία να έρθουν σε επαφή με ζωντανά και νεκρά όντα.

(Kroen, 2007. Wolfelt, 1991).

Όμως για να επιτευχθούν όλα όσα αναφέρθηκαν είναι απαραίτητο οι εκπαιδευτικοί να λάβουν την κατάλληλη επιμόρφωση ώστε αφενός να αντιμετωπίσουν τα δικά τους συναισθήματα και αφετέρου να γνωρίσουν τις επιπτώσεις του θρήνου και της απώλειας στους μαθητές. Παράλληλα πρέπει να έχουν επίγνωση του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβάνονται τα παιδιά την έννοια του θανάτου, να γνωρίζουν τις αντιδράσεις που μπορεί να παρουσιάσουν όταν θρηνούν και βέβαια να γνωρίζουν πολύ καλά τον τρόπο με τον οποίο θα προσεγγίσουν το θέμα του θανάτου τόσο σε ένα φορτισμένο όσο και σε ένα ουδέτερο περιβάλλον.

6. Τι είναι το κουκλοθέατρο και ποια η σχέση κούκλας-παιδιού

Στην κοινωνική ζωή την κούκλα τη συναντάμε ως παιχνίδι, είτε ομαδικό, ένα είδος πολύπλευρης θεατρικής τέχνης όπως το κουκλοθέατρο, ο Καραγκιόζης και οι μαριονέτες, είτε ατομικό, σαν ένα είδος συναισθηματικού διαλόγου ανάμεσα σ' αυτή και το παιδί, καθώς και με κάποιες εκπαιδευτικές προεκτάσεις, προετοιμασία δηλαδή για την κατοπινή μητρότητα, αφού στα χέρια του παιδιού η κούκλα ζωντανεύει και μοιάζει να έχει πλήθος βιοτικές λειτουργίες, όπως τάισμα, κοίμισμα, λούσιμο, περίπατος κ.λπ. (Αργυριάδη, 1991)

Το παιδί αισθάνεται τις κούκλες με ένα τρόπο, που δεν του επιτρέπεται να αισθανθεί τους μεγάλους. Τις βάζει στο δικό του μαγικό κόσμο και άλλοτε εξασκεί επάνω τους εξουσία και επιθετικότητα και άλλοτε παίρνει απ' αυτές τρυφερότητα και αγάπη, στη μορφή που εκείνο επιθυμεί και που πολλές φορές διαφέρει απ' αυτό που του δίνουν οι μεγάλοι (Δαράκη, 1989). Οι κούκλες είναι ικανές να προκαλέσουν

κάθε είδους επικοινωνία: λόγο, σωματική γλώσσα, διακύμανση της φωνής, σιωπή, χορό. Μέσα απ' το παιχνίδι με την κούκλα το παιδί γνωστοποιεί τα συναισθήματά του και πειραματίζεται με διάφορες ιδέες.

Οι κούκλες λαμβάνουν άλλη διάσταση στα μάτια των παιδιών στο κουκλοθέατρο. Το κουκλοθέατρο είναι ένα είδος θεάτρου –και το πρώτο θέατρο του παιδιού– στο οποίο δρουν κούκλες τις οποίες ζωντανεύουν άνθρωποι, κρυμμένοι τις περισσότερες φορές από τους θεατές. Πρόκειται για μια τέχνη κατανοητή και πολύ κοντά στην παιδική ψυχολογία. Το κουκλοθέατρο, όπου τα παιχνίδια ζωντανεύουν και οι ζωγραφιές μεταβάλλονται σε παραμύθια, ασκεί μεγάλη συγκινησιακή επίδραση στα παιδιά (Μαγουλιώτης, 1999).

Τα έργα που παίζονται σ' αυτό ανήκουν στο χώρο της λογοτεχνίας και ανταποκρίνονται στις συναισθηματικές ανάγκες του παιδιού, αλλά και στις ικανότητές του να τα καταλαβαίνει και να τα αφομοιώνει. Απευθύνονται στην παιδική φαντασία, που είναι τόσο γόνιμη στη μικρή ιδιαίτερα ηλικία και δανείζονται πολλά στοιχεία από τον φανταστικό κόσμο (Δαράκη, 1989). Ξύλο, ύφασμα, μέταλλο, δέρμα, χαρτί ή πλαστικό, είναι το υλικό κατασκευής της κούκλας που παίρνει μέρος στο κουκλοθέατρο, ανάλογα με την ιστορική εποχή και την κοινωνία στην οποία αναφερόμαστε.

Το κουκλοθέατρο, ως ένα ποικιλόμορφο είδος τέχνης, προσφέρει μέσα από την ψυχαγωγία και κίνητρα μάθησης. Ωστόσο τα κουκλοθεατρικά έργα δεν έχουν ποια το διδακτικό χαρακτήρα που είχαν λίγα χρόνια πριν. Είναι έργα υψηλής στάθμης, κατάλληλα να ψυχαγωγούν αλλά και να διαπαιδαγωγούν τα σημερινά παιδιά με ένα ιδιαίτερο τρόπο. Τα βοηθούν στην πνευματική, αισθητική και συναισθηματική τους ανάπτυξη και καλλιέργεια, ώστε να διαπλάσσουν σωστά την προσωπικότητά τους και να προσαρμοστούν ομαλά στο κοινωνικό σύνολο (Δαράκη, 1989).

Το κουκλοθέατρο δίνει τη δυνατότητα να παρουσιαστούν και να ζωντανέψουν πρόσωπα και καταστάσεις που δε διαδραματίζονται στα άλλα είδη θεάτρου. Οι χαρακτήρες στο κουκλοθέατρο κατασκευάζονται στα επιθυμητά μέτρα και πολλές φορές σε μορφές απίθανες, παράξενες και πολύ εκφραστικές.

Το ζωντάνεμα της κούκλας, η μετατροπή της από άψυχο και ακίνητο αντικείμενο σε ζωντανό και η επικοινωνία της με τους θεατές της, εντυπωσιάζει τα παιδιά και τα συγκινεί βαθιά. Αυτό εξάλλου είναι το χαρακτηριστικό που κάνει το κουκλοθέατρο να ξεχωρίζει ανάμεσα στα άλλα είδη θεάματος (Μαγουλιώτης, 1999).

Στον ελληνικό κουκλοθίασο συνηθίζεται, προτού αρχίσει η παράσταση, να βγαίνει στη σκηνή μια κούκλα «γιαγιά» ή ο «καλός θεός» και ν' αρχίζει να στήνει κουβέντα με τα παιδιά. Τα πειράζει με αγάπη και χιούμορ, τονίζοντας επιδέξια μερικά συνηθισμένα παιδικά ελαττώματα όπως η πλεονεξία, η τεμπελιά και το ψέμα. Η κούκλα –που έχει συνεργαστεί από πριν με τους γονείς- γνωρίζει τα μικρά ονόματα των παιδιών και τα αποκαλεί μ' αυτά. Αυτό προκαλεί το ξάφνιασμα των μικρών θεατών και κρατάει αμείωτο το ενδιαφέρον τους.

Η παρέμβαση αυτή της κούκλας στην ιδιωτική ζωή του παιδιού επιδρά πολύ στη διάπλαση του χαρακτήρα του. Την «κούκλα-γιαγιά» που τους κουβεντιάζει φιλικά και γλυκά και τα συμβουλεύει την αγαπάνε, την σέβονται και ακολουθούνε τις συμβουλές της πιο πρόθυμα απ' ότι της πραγματικής τους γιαγιάς. Αυτό συμβαίνει γιατί ο δεσμός κούκλας-παιδιού είναι τελείως διαφορετικός. Τα παιδιά θαυμάζουν την κούκλα που έχει τη μαγική δύναμη να μιλάει, να κινείται, να εκφράζει τα συναισθήματά της αλλά και να μαντεύει τα συναισθήματα των μικρών θεατών της και να τα κατανοεί. Γοητεύονται από την ικανότητά της να παίζει ρόλους δραματικούς και κωμικούς, από τα κατορθώματά της και από την προθυμία της να μοιραστεί το κάθε τι μαζί τους. Μ' αυτό τον τρόπο η δράση της κούκλας κινητοποιεί το συναισθηματικό κόσμο του παιδιού και επιταχύνει την ωριμότητά του (Δαράκη, 1989)

7. Ο τρόπος με τον οποίο το κουκλοθέατρο ψυχαγωγεί, θεραπεύει και ενημερώνει το παιδί

Το κουκλοθέατρο, όπως αναφέρθηκε ήδη πιο πάνω, αποτελεί μέσο τόσο ψυχαγωγικό όσο και παιδαγωγικό. Όλοι οι παιδαγωγοί και οι ψυχολόγοι το θεωρούν ως ένα από τους πιο βασικούς παράγοντες αγωγής και προτείνουν να χρησιμοποιείται ευρέως σ' όλους τους χώρους που εφαρμόζεται η νηπιακή αγωγή σαν ένα από τα πιο θετικά και εποικοδομητικά μέσα λεκτικής άσκησης και έκφρασης, ιδιαίτερα όταν τα ίδια τα παιδιά παίζουν κουκλοθέατρο (Δαράκη, 1989).

Η υπερβολική φαντασία του παιδιού κατά τα νηπιακά του χρόνια το κάνει ικανό να ζει μέσα σ' ένα μαγικό κόσμο και να δίνει ζωή σ' όλα τα άψυχα αντικείμενα. Έτσι η κούκλα του κουκλοθέατρου γίνεται ένα αληθινό πρόσωπο που με το συμβολισμό του και την ιδιαίτερη σχέση που έχει με το παιδί, επικοινωνεί μαζί του και παίζει καθοριστικό ρόλο στη διάπλαση της προσωπικότητάς του. Με βάση την ψυχολογική αυτή αρχή το κουκλοθέατρο παίρνει πρωταρχική θέση στα προγράμματα της

προσχολικής αγωγής που εφαρμόζονται σε παγκόσμια κλίμακα στους παιδικούς σταθμούς και στα νηπιαγωγεία.

Τα χαρακτηριστικά που διεγείρουν την προσοχή των παιδιών στο κουκλοθέατρο είναι ο συνδυασμός μουσικής, τραγουδιού και διαλόγου με το κοινό, οι εκπλήξεις, η ένταση και η έντονη εξωτερίκευση των συναισθημάτων των ηρώων που επιδέξια εμπλέκουν και τον μικρό θεατή. Παράλληλα όμως θα πρέπει οι δεσμοί ανάμεσα στους ήρωες αλλά και η δράση και η πλοκή του έργου να έχουν κάποια αληθοφάνεια για να προκαλούν ανάλογα συναισθήματα (Μαγουλιώτης, 1999). Το κουκλοθέατρο με τον παιγνιώδη χαρακτήρα του ψυχαγωγεί το παιδί. Όμως παράλληλα μέσα απ' το παιχνίδι και την ψυχαγωγία δίνει ερεθίσματα για συναισθηματική κινητοποίηση, καλλιτεχνική συγκίνηση και χαρά.

Όταν το παιδί παρακολουθεί μια θεατρική παράσταση ξεχνάει τον πραγματικό κόσμο γύρω του και ζει σ' ένα κόσμο παραμυθιού και μαγείας. Οι άψυχες κούκλες ζωντανεύουν, σηκώνονται πάνω και του διηγούνται ένα σωρό ιστορίες. Σκέφτονται, μιλούν, παίζουν μαζί του, το πειράζουν, το συμβουλεύουν, κι εκείνο διασκεδάζει μ' όλη του την ψυχή. Οι περιπέτειες της κούκλας γίνονται και δικές του περιπέτειες, το γέλιο της γίνεται και γέλιο του και ο προβληματισμός της το κάνει να αναρωτιέται πως μπορεί να τη βοηθήσει –βοηθώντας όμως ταυτόχρονα και τον εαυτό του. Μ' όποιον τρόπο και να φερθεί η κούκλα εκείνο δεν αισθάνεται να απειλείται. Αντίθετα παίζει μαζί της, γελάει, χαιρέται, διασκεδάζει με τα παθήματά της αλλά ταυτόχρονα παραδειγματίζεται.

Το κουκλοθέατρο δίνει επίσης την ευκαιρία στα παιδιά να εκφράσουν τα συναισθήματά τους. Όταν τα παιδιά τα ίδια ανεβάζουν μια κουκλοθεατρική παράσταση ταυτίζονται με την κούκλα του κουκλοθέατρου και μέσω αυτής εξωτερικεύουν όλες τις συναισθηματικές τους εντάσεις. Αυτό πολλές φορές μπορεί να έχει και θεραπευτικό σκοπό αφού έτσι το παιδί αφήνει τον εαυτό του ελεύθερο και βιώνει ταυτόχρονα τον φανταστικό και τον πραγματικό κόσμο, δίνοντας διέξοδο στα τυχόν καταπιεσμένα του συναισθήματα ή στις τραυματικές εμπειρίες που μπορεί να κουβαλάει μέσα του. Όταν το ίδιο μιλάει με την φωνή της κούκλας ξεχνάει το παρόν και αδιαφορεί αν αυτά που λέει είναι τα δικά του συναισθήματα και όχι της κούκλας. Εξάλλου η κούκλα είναι εκείνη που πρωταγωνιστεί και όχι το ίδιο.

Παράλληλα οι ήρωες ενός κουκλοθεατρικού έργου γίνονται οι μεσολαβητές για ορισμένες γνώσεις και σκέψεις και ασκούν μεγάλη επίδραση, όταν προέρχονται από τον κόσμο που τα παιδιά αγαπούν. Έτσι όταν οι ήρωες απ' τα αγαπημένα του

παραμύθια παίρνουν σάρκα και οστά με τη μορφή μιας κούκλας, όταν το δικό του αγαπημένο ζωάκι ή παιχνίδι πρωταγωνιστεί στο κουκλοθέατρο, τότε το παιδί νιώθει πιο κοντά τους και είναι έτοιμο να εκφραστεί ελεύθερα αλλά και να απορροφήσει όλο τον πλούτο των γνώσεων που έχουν να του δώσουν. Αυτό φαίνεται καλύτερα όταν το παιδί καταβάλλει προσπάθειες να επικοινωνήσει με τις κούκλες ή να συμμετάσχει στα δρώμενα και μάλιστα πολύ περισσότερο όταν βρίσκει σημεία που το αγγίζουν ή όταν ταυτίζεται με κάποιον ήρωα (Μαγουλιώτης, 1999).

Η κούκλα που κινείται και μιλάει έχει μια εξαιρετική δύναμη και μοναδικούς τρόπους να μεταδίδει στο παιδί υψηλά ηθικά μηνύματα, που διοχετεύονται στον ψυχοπνευματικό του κόσμο, σα φυσικό επακόλουθο του συγκεκριμένου τρόπου συμπεριφοράς στις ανθρώπινες σχέσεις, αφού και οι κούκλες, παίζοντας ανθρώπινους τύπους, τους μιμούνται και τα πρόσωπα που παίζουν έχουν προτερήματα κι ελαττώματα όπως και οι άνθρωποι. Έτσι το παιδί αφομοιώνει τις πληροφορίες, τους ηθικούς νόμους, τα ήθη και τα έθιμα, τις αξίες και τις απαγορεύσεις, καθώς και τη δομή της κοινωνίας στην οποία ζει. Μ' αυτό τον τρόπο ωθείται να σκέφτεται, να κρίνει και να κάνει σωστές επιλογές (Δαράκη 1989).

Σ' ένα τέτοιο περιβάλλον το παιδί δέχεται φυσικά και αβίαστα μέσα από τη συναισθηματική και αισθητική συγκίνηση τις κουκλοθεατρικής παράστασης και το ηθικό δίδαγμα που η κούκλα του μεταδίνει. Κατά συνέπεια η ψυχαγωγία και η αγωγή συνυπάρχουν και δρουν ταυτόχρονα, σα μια ενότητα, μέσα στο έργο και στην παράσταση (Δαράκη, 1989).

Για τα παιδιά το κουκλοθέατρο και το παραμύθι είναι ο δικός τους κόσμος. Αυτός είναι και ο λόγος που είναι τόσο απορροφημένα όταν βρίσκονται στο κουκλοθέατρο. Ο πραγματικός κόσμος παύει να υπάρχει γι' αυτά και «μπαίνουν» μέσα στον κόσμο της κούκλας. Αυτό μπορούμε εύκολα να το διαπιστώσουμε αν παρατηρήσουμε τα παιδιά μετά το τέλος της παράστασης, όταν τους δίνεται η ευκαιρία να πάνε κοντά στην κούκλα, να την αγγίξουν και να της μιλήσουν. Παρόλο που βλέπουν ότι κάποιος άνθρωπος είναι κρυμμένος πίσω απ' αυτές ο οποίος τις κινεί και μιλάει αυτός στη θέση τους, εκείνα τον αγνοούν τελείως, κοιτάζουν μόνο την κούκλα, απευθύνονται μόνο σ' αυτή και της φέρονται σαν να είναι πράγματι ζωντανή. Εξάλλου αυτήν πιστεύουν σ' ότι λέει και όχι τον κουκλοπαίκτη ηθοποιό. Με την κούκλα επικοινωνούν ψυχικά και ταυτίζονται (Δαράκη, 1989).

Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε ότι το κουκλοθέατρο μπορεί πρώτα απ' όλα να βοηθήσει τα παιδιά να βιώσουν ρόλους και καταστάσεις, να αντλήσουν πληροφορίες

και να οδηγηθούν σε συμπεράσματα που θα τα βοηθήσει να κάνουν τις δικές τους επιλογές στην καθημερινή τους ζωή. Παράλληλα τους δίνει την ευκαιρία να παίξουν και να διασκεδάσουν, να γελάσουν και να προβληματισθούν, να εμπνευστούν και να δημιουργήσουν. Επιπλέον τους δίνει τη δυνατότητα να ταυτιστούν με τους ήρωες και να συμμετέχουν ενεργά. Τέλος καλλιεργεί την κριτική τους σκέψη και τη δημιουργική τους φαντασία.

Β ΜΕΡΟΣ

1. Παρουσίαση και σχολιασμός του παραμυθιού που χρησιμοποιήθηκε στην έρευνα

Το παραμύθι «Αντίο Ποντικούλη» (Harris, 2003) επιλέχθηκε έπειτα από την διερεύνηση και άλλων παραμυθιών, τα οποία θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν εξίσου για τη διεξαγωγή της έρευνας που πραγματοποιήθηκε στα νηπιαγωγεία. Ωστόσο, το συγκεκριμένο παραμύθι επιλέχθηκε, διότι σύμφωνα και με την άποψη των επιβλεπόντων Καθηγητών της Πτυχιακής, υπερτερεί για συγκεκριμένους λόγους: (α)Απευθύνεται σε παιδιά προσχολικής ηλικίας, (β)Διαπραγματεύεται τον θάνατο ενός ζώου και ο τρόπος παρουσίασης των γεγονότων εναρμονίζεται με τα σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα, για τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει οι ενήλικες να μιλούν στο παιδί για το θάνατο.

ΓΕΓΟΝΟΣ: Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΖΩΟΥ

ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ: ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΓΕΓΟΝΟΤΟΣ

Στο παραμύθι αυτό, όταν ο μπαμπάς ενημερώνει το παιδί για τον θάνατο του ζώου, επιλέγει προσεκτικά τις λέξεις που χρησιμοποιεί. Στο σημείο που το παιδί νομίζει ότι το ζώο κοιμάται (“Ο Ποντικούλης ήταν ζωντανός χθες βράδυ! Απλώς σήμερα . . . νυστάζει, νυστάζει πολύ”), ο μπαμπάς του λέει “Πρέπει να σου πω κάτι πολύ δυσάρεστο. Ο Ποντικούλης πέθανε”. Του μιλάει λοιπόν ξεκάθαρα για τον θάνατο του ζώου και δεν χρησιμοποιεί μεταφορικές εκφράσεις, όπως για παράδειγμα “έφυγε”, “χάθηκε”, “κοιμήθηκε”. Ο μπαμπάς στοχεύοντας να βοηθήσει το παιδί να κατανοήσει τις επιμέρους έννοιες που συνθέτουν την έννοια του θανάτου, το διευκολύνει να κατανοήσει την φυσική εξέλιξη των όντων από τα γηρατειά στον θάνατο (“Βλέπεις”, είπε ο Μπαμπάς, “ο Ποντικούλης ήταν μωρό όταν τον πήραμε. Ύστερα μεγάλωσε. Κι ύστερα γέρασε. Για ποντίκι ο Ποντικούλης ήταν πολύ, πολύ γέρος”) (Kroen, 2007), συμπεριλαμβάνοντας και άλλες πιθανές αιτίες θανάτου (“Δεν νομίζω ότι ο Ποντικούλης χτύπησε, είπε ο Μπαμπάς”). Ακολουθώντας αυτή την πορεία ο μπαμπάς με τα παραπάνω λεγόμενά του, αποσκοπεί να διευκολύνει το παιδί

να κατανοήσει τις επιμέρους έννοιες της “μη αναστρεψιμότητας” (Kane, 1979, Spence & Brent, 1969), της “αιτιότητας” (Kane, 1979), των “γηρατειών” (Koocher, 1973), και του “αναπόφευκτου” (Cotton & Range, 1990).

Το παιδί εξωτερικεύει τα συναισθήματά του και λεκτικά (“Δεν είμαι λυπημένος. Είμαι θυμωμένος! Έχω θυμώσει πολύ με τον Ποντικούλη. Του έχω θυμώσει γιατί πέθανε!” “Ναι είμαι λυπημένος!”), αλλά στην πορεία διευκολύνεται να εξωτερικεύσει το συναίσθημά του και με μη λεκτικά μηνύματα (“Και τότε έκλαψα. Έκλαψα πολύ”). Με φυσικό τρόπο παρουσιάζεται η επεξήγηση ως προς το “τι μέλλει γενέσθαι”, όπου ο μπαμπάς εξηγεί αλλά και εφαρμόζει τα στοιχειώδη διαδικαστικά της ταφής (“Και τώρα που πέθανε . . τι θα τον κάνουμε;”, ρώτησα. “Μπορούμε να τον θάψουμε στην αυλή. Έτσι θα είναι κοντά μας”, είπε ο Μπαμπάς). Αξιοσημείωτος είναι ο σταδιακός συμβιβασμός του παιδιού με τον θάνατο Ποντικούλη. Αυτό το καταλαβαίνουμε περισσότερο, όταν κατά την διαδικασία της ταφής το παιδί με δική του πρωτοβουλία επιλέγει ορισμένα προσωπικά αντικείμενα, τα οποία στη συνέχεια τοποθετεί στο φέρετρο. (“Έβαλα τον Ποντικούλη στο κουτί και τον σκέπασα με ένα παλιό μου μπλουζάκι”, “Έβαλα λίγο ψωμί και δύο ολόκληρα καρότα από τη μια πλευρά του Ποντικούλη. Έβαλα τέσσερις ρώγες σταφύλι και μια σοκολάτα από την άλλη πλευρά. Έβαλα και ένα πορτοκαλί κραγιόνι”). Ο τρόπος με τον οποίο το παιδί αντιδρά και τοποθετεί διάφορα αντικείμενα, αποδεικνύει πως οι αντιδράσεις των παιδιών στην απώλεια δεν διαρκούν πολύ, γι’ αυτό και με δική του πρωτοβουλία ζητάει να επισπεύσουν την ολοκλήρωση της ταφής του ζώου (“Δε θέλω και βαρέθηκα όλη αυτή την ιστορία με τον θάνατο!”, είπα. Και φώναξα. “Να θάψουμε τον Ποντικούλη ΤΩΡΑ!”). Με την βοήθεια των γονιών του, ολοκληρώνεται η τελετή ταφής του Ποντικούλη στην αυλή του σπιτιού, και παρακολουθούμε το παιδί να αποχαιρετά το ζώο (“Αντίο Ποντικούλη”) εξωτερικεύοντας τα συναισθήματά του (“Ποντικούλη, σου θύμωσα που πέθανες. Και είμαι λυπημένος. Θα μου λείψεις Ποντικούλη”). Στο τέλος του παραμυθιού με την χρήση “αυτοομιλίας» (Beck & Ellis), δηλαδή ενός εσωτερικού μονόλογου του παιδιού με τον εαυτό του (“Όταν ξυπνήσω αύριο το πρωί, ο Ποντικούλης δεν θα είναι εδώ. Είναι αλήθεια. Ο Ποντικούλης πέθανε”), συμπεραίνουμε ότι το παιδί έχει αποδεχθεί την “οριστικότητα” και το “αναπόφευκτο” του θανάτου του ζώου. Μάλιστα αυτό επιβεβαιώνεται, όταν το πρωί το παιδί ξυπνά μονολογώντας (“Μακάρι να ξαναγύριζε! Αλλά δε νομίζω να το κάνει”).

2. Μεθοδολογία της έρευνας

2.1 Στόχος της έρευνας

Ο στόχος της έρευνας ήταν η διερεύνηση των αντιλήψεων των παιδιών για το θάνατο και το κατά πόσο οι αντιλήψεις αυτές μπορούν να επηρεαστούν από την παρακολούθηση μιας κουκλοθεατρικής παράστασης με θέμα το θάνατο ενός ζώου (βλέπε Πίνακα 1).

Πίνακας 1:

Επιμέρους έννοιες που συνθέτουν την έννοια του θανατου

1. Μη αναστρεψιμότητα
2. Οριστικότητα
3. Αιτιότητα
4. Αναπόφευκτο
5. Γηρατειά

2.2 Το δείγμα της έρευνας

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε δύο νηπιαγωγεία. Το πρώτο νηπιαγωγείο που διεξήχθη η έρευνα με την παρουσίαση της “κουκλοθεατρικής παράστασης” του παραμυθιού «Αντίο Ποντικούλη», είναι το 28^ο Ολοήμερο Νηπιαγωγείο Βόλου. Το δείγμα της έρευνας σε αυτό το Νηπιαγωγείο αποτελείται από πέντε παιδιά, τα οποία αποτελούν την Πειραματική Ομάδα και η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με την χρήση του ερωτηματολογίου της Smilansky. Συγκεκριμένα οι ερωτήσεις που απευθύνθηκαν στα παιδιά, δόθηκαν προσωπικά σε κάθε παιδί όχι σε γραπτή μορφή της αλλά προφορικά. Το δεύτερο νηπιαγωγείο στο οποίο έγινε η έρευνα με την αφήγηση του ίδιου παραμυθιού, είναι το 18^ο Κλασικό Νηπιαγωγείο Βόλου. Το δείγμα της έρευνας σε αυτό το Νηπιαγωγείο αποτελείται από πέντε παιδιά, τα οποία αποτελούν την Ομάδα Ελέγχου και η συλλογή των δεδομένων έγινε με την μορφή προσωπικής συνέντευξης, όπως σημειώνεται και παραπάνω (βλέπε Πίνακα 2)

Πίνακας 2:
Το δείγμα της έρευνας

	ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ	ΟΜΑΔΑ ΕΛΕΓΧΟΥ
Αγόρια	2	1
Κορίτσια	3	4
Σύνολο	5	5

2.3 Η διαδικασία της έρευνας

Η έρευνα στο 28^ο Ολοήμερο Νηπιαγωγείο Βόλου και στο 18^ο Κλασικό Νηπιαγωγείο Βόλου, διεξήχθη τον Απρίλιο του 2008. Πρωτύτερα εξασφαλίστηκε η συνάντηση με τις Νηπιαγωγούς των σχολείων, αλλά και προηγήθηκε η ενημέρωση των γονέων.

Για την πραγματοποίηση της έρευνας, στο 28^ο Νηπιαγωγείο κατά την διάρκεια της πρώτης φάσης, ολοκληρώθηκε η κουκλοθεατρική παράσταση και στην συνέχεια χρησιμοποιήθηκε ένα ερωτηματολόγιο (14 ερωτήσεων) που απευθύνονταν σε όλα τα παιδιά του δείγματος. Αντίστοιχα και στο 18^ο Νηπιαγωγείο ακολουθήθηκε η ίδια τακτική, με την μόνη διαφορά ότι κατά την διάρκεια της πρώτης φάσης, πραγματοποιήθηκε η αφήγηση του παραμυθιού αντί για την κουκλοθεατρική παράσταση.

2.4 Εργαλεία

Το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε για τη διερεύνηση της έννοιας του θανάτου το Questionnaire for Examination of Human and Animal Death (Smilansky, 1987). Από το ερωτηματολόγιο αυτό, χρησιμοποιήθηκε η υποκλίμακά που αναφέρεται στο θάνατο των ζώων (βλέπε ερωτήσεις στο παράρτημα, σελίδα 49). Οι απαντήσεις των παιδιών αναλύθηκαν με ποιοτική και ποσοτική ανάλυση. Κάθε μία από τις πέντε υποέννοιες (μη αναστρεψιμότητα, οριστικότητα, αιτιότητα, αναπόφευκτο, γηρατειά) βαθμολογείται χωριστά και στο τέλος προστίθενται τα σκορ των βαθμολογιών κάθε ομάδας. Η κλίμακα που ορίστηκε για την κάθε έννοια, κυμαίνεται στο 0 – 3. Η κλίμακα που ορίστηκε για την συνολική βαθμολογία και των πέντε εννοιών, κυμαίνεται στο 0 – 15 (βλέπε Πίνακα 3).

Πίνακας 3:

Βαθμολογίες για τις αντιλήψεις των παιδιών για κάθε μια από τις αντιλήψεις των παιδιών

ΕΝΝΟΙΕΣ	ΠΙΘΑΝΗ ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ
1. Μη αναστρεψιμότητα	0 - 3
2. Οριστικότητα	0 - 3
3. Αιτιότητα	0 - 3
4. Αναπόφευκτο	0 - 3
5. Γηρατειά	0 - 3
ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ	0 - 15

Στο Πίνακα 4 αναγράφονται οι έντεκα ερωτήσεις που αναφέρονται στις πέντε υποέννοιες.

Πίνακας 4:

Ερωτήσεις που παραπέμπουν στις έννοιες του θανάτου

ΕΝΝΟΙΕΣ	ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ
1. Μη αναστρεψιμότητα	Ερώτηση 7: Αν ένα ζώο πεθάνει και το θάψουμε στο χώμα, μπορεί να ξαναζωντανέψει;
2. Οριστικότητα	Ερώτηση 5: Ένα πεθαμένο ζώο, το ξέρει ότι είναι πεθαμένο;
	Ερώτηση 6: Αισθάνεται κάτι ένα πεθαμένο ζώο; Αισθάνεται πόνο; Γιατί;
	Ερώτηση 8: Μπορεί να βλέπει ένα πεθαμένο ζώο;
	Ερώτηση 9: Μπορεί να ακούει ένα πεθαμένο ζώο;
	Ερώτηση 10: Μπορεί να κινείται ένα πεθαμένο ζώο;
3. Αιτιότητα	Ερώτηση 2: Από τι πεθαίνουν τα ζώα; Από τι άλλο μπορεί να πεθαίνουν τα ζώα;
4. Αναπόφευκτο	Ερώτηση 11: Πεθαίνουν όλα τα ζώα;(Αν όχι, τότε ποια ζώα πεθαίνουν και γιατί;)

Όσον αφορά την έννοια της *μη αναστρεψιμότητας* (ερώτηση 7), θα δοθούν τρεις βαθμοί στο παιδί, εφόσον αφενός απαντήσει ορθά αλλά και δώσει μία ικανοποιητική τύπου επεξήγηση. Οι δύο βαθμοί θα δοθούν στο παιδί εάν απαντήσει ορθά και αιτιολογήσει λανθασμένα τον τύπο της απάντησής του. Ο ένας βαθμός θα δοθεί στο παιδί εάν απαντήσει ορθά και δεν αιτιολογήσει καθόλου τον τύπο της απάντησής του. Εάν το παιδί απαντήσει λανθασμένα στην παραπάνω ερώτηση, τότε δεν βαθμολογείται, συγκεντρώνοντας μηδέν βαθμούς.

Για την έννοια της *οριστικότητας*, (ερωτήσεις 5, 6, 8, 9, 10), τρεις βαθμοί θα δοθούν στο παιδί, εάν απαντήσει ορθά και στις πέντε ερωτήσεις και συγχρόνως αιτιολογήσει και τις πέντε απαντήσεις που έδωσε. Οι δύο βαθμοί θα δοθούν στο παιδί, εάν μία από τις πέντε απαντήσεις ή μία από τις πέντε αιτιολογήσεις των απαντήσεών του, αποδειχθούν ανεπαρκείς και λανθασμένες. Ο ένας βαθμός θα δοθεί στο παιδί, εάν απαντήσει σε τέσσερις εκ των πέντε ερωτήσεων σωστά, δίνοντας τρεις σωστές αιτιολογήσεις ή εάν απαντήσει σε τρεις εκ των πέντε ερωτήσεων σωστά, δίνοντας τρεις σωστές αιτιολογήσεις. Με μηδέν βαθμούς βαθμολογούμε τα παιδιά, όταν έρχονται αντιμέτωπα με τέσσερις συγκεκριμένες περιπτώσεις.

Σχετικά με την έννοια της *αιτιότητας* (ερώτηση 2), τρεις βαθμοί θα δοθούν στο παιδί, εάν στην απάντησή του συμπεριλάβει αφενός τα γηρατειά και μία ακόμη πιθανή και λογική αιτία πρόκλησης του θανάτου. Οι δύο βαθμοί θα δοθούν στο παιδί, εάν στην απάντησή του συμπεριλάβει μόνο την αιτία των γηρατειών. Ο ένας βαθμός θα δοθεί στο παιδί, εάν στην απάντησή του δεν συμπεριλάβει διόλου τα γηρατειά και αναφέρει μία τουλάχιστον πιθανή αιτία θανάτου. Με μηδέν βαθμούς βαθμολογούμε το παιδί, εάν η απάντησή του δεν είναι ορθή ή αν δεν δώσει καμία απάντηση στην απευθυνόμενη ερώτηση.

Ως προς το *αναπόφευκτο* (ερώτηση 11) τρεις βαθμοί θα δοθούν στο παιδί, εάν απαντήσει ορθά και αιτιολογήσει την απάντησή του με επαρκή επιχειρήματα αντίστοιχα. Οι δύο βαθμοί θα δοθούν στο παιδί, εάν απαντήσει αφενός ορθά αλλά αφετέρου είτε εξαιρέσει το δικό του ζώο είτε αιτιολογήσει την απάντησή του μόνο με την αιτία των γηρατειών, αποκλείοντας άλλες πιθανές αιτίες θανάτου. Ο ένας βαθμός θα δοθεί στο παιδί, εάν η αιτιολόγηση στην απάντησή του, πρεσβεύει αμετάκλητα μόνο μία πιθανή αιτία θανάτου από την οποία πεθαίνει μία μόνο

συγκεκριμένη ομάδα ζώων. Με μηδέν βαθμούς αξιολογούμε και βαθμολογούμε το παιδί, εάν η απάντησή και η αιτιολόγησή της δεν είναι ορθή ή αν δεν δώσει καμία απάντηση στην απευθυνόμενη ερώτηση.

Όσον αφορά την έννοια των *γηρατειών* (ερώτηση 3), τρεις βαθμοί θα δοθούν στο παιδί, εάν απαντήσει ορθά και αιτιολογήσει την απάντησή του με επαρκή επιχειρήματα αντίστοιχα. Οι δύο βαθμοί θα δοθούν στο παιδί, εάν απαντήσει αφενός ορθά αλλά αφετέρου είτε θεωρήσει πως μόνο το δικό του ζώο θα γεράσει, ενώ τα υπόλοιπα ζώα όχι, είτε απαλλάξει το δικό του ζώο ή μία συγκεκριμένη ομάδα ζώων από τα γηρατειά. Ο ένας βαθμός θα δοθεί στο παιδί, εάν απαντήσει αφενός ορθά αλλά αφετέρου η αιτιολόγησή του παραπέμπει σε λανθασμένη αντίληψη της έννοιας των γηρατειών για μια συγκεκριμένη ομάδα ζώων (εκτός του κατοικίδιού του) δίχως αιτία. Με μηδέν βαθμούς βαθμολογούμε το παιδί, εάν η απάντησή και η αιτιολόγησή της δεν είναι ορθή ή αν δεν δώσει καμία απάντηση στην απευθυνόμενη ερώτηση.

3. Αποτελέσματα

Μετά την παράσταση στο ένα σχολείο και την αφήγηση του παραμυθιού στο άλλο σχολείο, συγκεντρωθήκαμε στην γωνιά της παρεούλας και στα δύο Νηπιαγωγεία και συμφωνήσαμε να συζητήσουμε για κάποια πράγματα που αφορούσαν την κουκλοθεατρική παράσταση ή την αφήγηση του παραμυθιού που είχαν παρακολουθήσει πρωτύτερα. Τα παιδιά ενημερώθηκαν παράλληλα πως για να διευκολύνουμε την συζήτησή μας, θα τους έκανα εγώ κάποιες ερωτήσεις.

Στην Πειραματική Ομάδα (Παράρτημα, μη δομημένη συνέντευξη 1, σελίδα 52, 28^ο Νηπιαγωγείο), όταν απηύθυνα στα παιδιά την πρώτη ερώτηση που αφορούσε τα συναισθήματά τους, όταν αντίκρισαν τον Ποντικούλη πεθαμένο, η απάντηση που έδωσε ο Ηλίας *Γέρασε και ο πατέρας του παιδιού είχε δίκιο*, αποτέλεσε έναυσμα για την απάντηση που έδωσε ο Φώτης *Πέθανε γιατί γέρασε. Γέρασε επειδή έζησε μαζί τους πολλά χρόνια*. Η πλειοψηφία των παιδιών απάντησε πως ένοιωσε λύπη.

Στην επόμενη ερώτηση, η οποία ήταν γενική και απευθύνονταν στα παιδιά που έχουν ζωάκι, ο Αλέξανδρος απάντησε *Και η γιαγιά μου είχε ένα σκύλο αλλά έφυγε και πέθανε ή έφυγε και χάθηκε ή πέθανε και έφυγε*. Το παιδί παρουσίασε μία σύγχυση στους όρους που χρησιμοποίησε, καθώς παρουσίασε τρία ενδεχόμενα για την κατάσταση του σκύλου για τα οποία αμφιταλαντεύτηκε, “έφυγε και πέθανε”, “έφυγε και χάθηκε”, “πέθανε και έφυγε”.

Έπειτα, όταν τα παιδιά ερωτήθηκαν για το αν έχουν βιώσει την εμπειρία θανάτου με το δικό τους ζώο, τα παιδιά απέκλεισαν την αιτία των γηρατειών του ζώου τους. Αντιθέτως μόνο δύο παιδιά συμπεριέλαβαν την αιτία της έλλειψης τροφής, ενώ ο Γιάννης ανέφερε *Εμένα, το άλλο μου το σκυλί, το πρώτο το σκότωσαν ένας με ένα βέλος. Όχι. Απλά το χτύπησε ένας κακός*. Στην επόμενη ερώτηση που αφορούσε το αναπόφευκτο του θανάτου για όλα τα ζώα, ο Ηλίας απάντησε *Ναι βεβαίως. Ίσως να τα σκότωσε κάποιος*, αποδίδοντας την αιτία θανάτου σε ατύχημα, ενώ ο Κωνσταντίνος έδειξε να εξαιρεί μία ομάδα ζώων από το γεγονός του θανάτου, λέγοντας *Αλλά ο λαγός είναι δύσκολο να πεθάνει πάρα πολύ*.

Στη συνέχεια, όταν τα παιδιά ερωτήθηκαν για το αν κάποιος τους είχε μιλήσει για τον θάνατο πριν πεθάνει το ζώακι τους, ο Φώτης είπε πως ο μπαμπάς του, του είχε μιλήσει πως το ζώακι του είχε πρόβλημα και γι' αυτό το είχανε πάει στο γιατρό, αν και ήταν μωρό. Ο Κωνσταντίνος στην απάντησή του συμπεριέλαβε δύο αιτίες θανάτου (γηρατειά + ατύχημα), για τις οποίες του είχε μιλήσει η μαμά του. Δύο παιδιά φαίνεται να μην δείχνουν ενσυναίσθηση, όταν ερωτήθηκαν για το αν ένοιωσαν τα ίδια συναισθήματα όταν είδαν το ζώο ενός άλλου να πεθαίνει σε σχέση με το θάνατο του δικού τους ζώου. Ένα τρίτο παιδί, ο Γιάννης που απάντησε στην ερώτηση πως δεν ένοιωσε *τίποτα*, για τον Ποντικούλη, είπε πως ένοιωσε όταν πέθανε το δικό του ζώακι *Το πήρα αγκαλίτσα. Γιατί το λυπήθηκα*.

Όταν τα παιδιά ρωτήθηκαν τι τους άρεσε και τι δεν τους άρεσε από την παράσταση που παρακολούθησαν και την ιστορία που παρουσιάστηκε, τέσσερα παιδιά απάντησαν πως τους άρεσε το σημείο, όπου πέθανε ο Ποντικούλης. Στο σύνολό τους τα παιδιά έδωσαν διαφορετικές απαντήσεις. Ωστόσο η απάντηση της Τέρψης *Μου άρεσε ότι τον Ποντικούλη τον βάλανε στο κουτί και του δώσανε λίγο φαγητό και δεν μου άρεσε όταν τον θάψανε και όταν πέθανε*, έδειξε να συμμερίζεται και να στηρίζει τις κινήσεις του αγοριού της ιστορίας.

Στην Ομάδα Ελέγχου (Παράρτημα, μη δομημένη συνέντευξη 1, σελίδα 71, 18ο Νηπιαγωγείο), όταν ξεκίνησε η συζήτηση με τα παιδιά, στην πρώτη ερώτηση δόθηκαν διαφορετικές απαντήσεις. Η Αποστολία έδειξε ενσυναίσθηση λέγοντας *Εγώ ένοιωσα σαν να ήτανε δικό μου το Ποντικάκι*, όπως και η Σταυρούλα *Εγώ ένοιωσα ότι έχασα το ποντικάκι αλλά και κάποιο άλλο παιδί απάντησε Εγώ ένοιωσα ότι έχασα το ζώακι του*. Γενικά τα παιδιά μίλησαν για τα αρνητικά συναισθήματα που ένοιωσαν από τον θάνατο του Ποντικούλη, για παράδειγμα *Εγώ ένοιωσα λύπη, Μοναξιά*. Στη συνέχεια, όταν ερωτήθηκαν για τις αναμνήσεις τους ως προς το θάνατο του δικού

τους ζώου, τα παιδιά αναφέρθηκαν στις αιτίες θανάτου των ζώων τους, εκ των οποίων η επικρατέστερη ήταν η έλλειψη τροφής.

Οι απαντήσεις των παιδιών στην ερώτηση που αφορούσε το αν κάποιος τους είχε μιλήσει για τον ενδεχόμενο μελλοντικό θάνατο του δικού τους ζώου, πριν πεθάνει, η Αποστολία απάντησε *Εμένα η μαμά, μου είπε όταν γεράσει κάποιος πεθαίνει και τον θάβουμε στο νεκροταφείο*. Ένα άλλο κορίτσι είπε πως η μαμά της την έχει ενημερώσει πως όταν οι άνθρωποι τρώνε ακατάλληλα φαγητά, παθαίνουν καρκίνο, αναφέροντας παρακάτω ένα προσωπικό παράδειγμα πως μια φίλη της μαμά της παρόλο που είναι άρρωστη είναι ακόμη ζωντανή και προσπαθεί. Ο Γιώργος έδωσε μια διαφορετική χροιά στη συζήτηση, λέγοντας *Εμένα πέθανε ο παππούς μου. Τον πήρε ο Θεούλης*.

Στην επόμενη ερώτηση που αφορούσε τα συναισθήματά τους για το θάνατο του ζώου τους, ανέφεραν τη στενοχώρια και το κλάμα. Όσα παιδιά απάντησαν στην επόμενη ερώτηση που σχετιζόνταν με τα συναισθήματά τους απέναντι στο θάνατο άλλων ζώων, όπως ο Ποντικούλης, τέσσερα παιδιά απάντησαν πως ένοιωσαν λύπη, ενώ μόνο ένα παιδί εξέφρασε απάθεια. Όταν ρωτήθηκαν τι τους άρεσε ή τι δεν τους άρεσε στην ιστορία που ακούσανε, έδωσαν διάφορες απαντήσεις. Για παράδειγμα, *Εμένα μου άρεσε που θάψανε το Ποντικούλη, Εμένα μ' άρεσε όταν το παιδάκι το τύλιξε σε μια μπλούζα, Εμένα μ' άρεσε όταν το γαργάλησε*. Τα παιδιά έδειξαν να μην αλληλοεπηρεάζονται από τις απαντήσεις των άλλων, αναφέροντας ο καθένας ότι του άρεσε περισσότερο.

Στη συνέχεια και στα δύο σχολεία, επιλέχθηκαν τυχαία από πέντε παιδιά στο καθένα, όπου και αποτέλεσαν τις αντίστοιχες ομάδες. Τα αποτελέσματα της έρευνας παρουσιάζονται χωριστά για κάθε υποέννοια της έννοιας του θανάτου. Στο Πίνακα 5 παρουσιάζονται οι βαθμολογίες που συγκεντρώνουν οι δύο ομάδες σε κάθε υποέννοια και στο τέλος η συνολική τους βαθμολογία.

Πίνακας 5:

Οι βαθμολογίες για τις αντιλήψεις των δυο ομάδων ως προς τις επιμέρους έννοιες του θανάτου

ΕΝΝΟΙΕΣ	ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ	ΟΜΑΔΑ ΕΛΕΓΧΟΥ
1. Μη αναστρεψιμότητα	7	5

2. Οριστικότητα	1	0
3. Αιτιότητα	7	6
4. Αναπόφευκτο	9	6
5. Γηραιά	9	4
ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ	33	21

Όσον αφορά την έννοια της μη αναστρεψιμότητας της Πειραματικής Ομάδας, τέσσερα στα πέντε παιδιά θεωρούν το θάνατο ως μη αναστρέψιμο γεγονός. Δύο στα πέντε έδωσαν μεν σωστή απάντηση, αλλά η αιτιολόγησή τους δείχνει ότι θεωρούν το θάνατο ένα αναστρέψιμο γεγονός. Για παράδειγμα, όταν ρωτήθηκε ο Αλέξανδρος *Αν ένα ζώο πεθάνει και το θάψουμε στο χώμα, μπορεί να ξαναζωντανέψει;*, απάντησε μεν σωστά *Δε νομίζω να ξαναζωντανέψει*, αλλά πρόσθεσε *Θα πάει ψηλά στον ουρανό και θα ξαναρχίσει την υπόλοιπη ζωή του. Από μωρό και θα μεγαλώσει και θα πεθάνει και θα γίνει ξανά και ξανά και θα γίνει για πάντα..* Σε αυτό το σημείο το παιδί αναφέρεται στη συνέχιση της ζωής μετά το θάνατο (Spence & Brent, 1996). Το ίδιο παιδί επιβεβαιώνει την προηγούμενη θέση του με την απάντησή του στην ερώτηση *Αν ένα ζώο πεθάνει, το ξέρει ότι είναι πεθαμένο; Κάποια πράγματα αισθάνεται. Δηλαδή πηγαίνει ψηλά στον ουρανό και ξαναρχίζει την υπόλοιπη ζωή του. Θέλω να σου πω κάτι. Το πρώτο, είναι τρία πράγματα. Το πρώτο είναι ότι αν τα κάνει, αν πεθάνουν τα ζώα είναι να τα θάψουμε, να το δεύτερο είναι να πάει ψηλά στον ουρανό και το τρίτον είναι για να ξανά, ξαναγυρίσει κάτω και να ξαναρχίσει την υπόλοιπη ζωή τους.* Μάλιστα με την απάντησή του στην ερώτηση *Πεθαίνουν όλα τα ζώα; Αν όχι, τότε ποια ζώα πεθαίνουν και γιατί;*, επιβεβαιώνει μία ακόμη φορά το θάνατο ως αναστρέψιμο γεγονός, κάτι που μπορεί να αποφευχθεί, λέγοντας *Το βασικότερο πράγμα είναι να τα προσέχουμε, να τα προσέχουμε, να τα 'χουμε αγάπη για να μη πεθάνουνε. Να πεθάνουνε λίγο πιο αργά απ' ότι είναι η ώρα τους* (βλέπε Πίνακα 6).

Παρόμοια αποτελέσματα παρατηρούμε και στην Ομάδα Ελέγχου, καθώς τέσσερα στα πέντε παιδιά απαντούν σωστά με μονολεκτική απάντηση (για παράδειγμα *Όχι*), παραλείποντας να αιτιολογήσουν τις απαντήσεις τους. Ωστόσο ένα στα πέντε παιδιά απαντάει λέγοντας *Μπορεί να μη ξαναζωντανέψει*, αφήνοντας το περιθώριο πως ο θάνατος γι' αυτήν είναι ενδεχομένως ένα αναστρέψιμο γεγονός (βλέπε Πίνακα 6).

Πίνακας 6:

Απαντήσεις των παιδιών σχετικά με την έννοια της μη αναστρεψιμότητας

	ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ	ΟΜΑΔΑ ΕΛΕΓΧΟΥ
Αναστρέψιμο γεγονός	1	1
Μη αναστρέψιμο γεγονός	4	4
Καμία/ λάθος απάντηση	0	0
ΣΥΝΟΛΟ ΠΑΙΔΙΩΝ	5	5

Η έννοια της *οριστικότητας* αξιολογήθηκε με πέντε ερωτήσεις. Η πρώτη ερώτηση αφορούσε το αν το ζώο έχει επίγνωση της κατάστασής του, όταν έχει πεθάνει. Τέσσερα στα πέντε παιδιά της Πειραματικής Ομάδας απάντησαν σωστά, ενώ μόνο ένα στα πέντε απάντησε πως το ζώο το ξέρει ότι έχει πεθάνει. Για παράδειγμα ο Γιάννης είπε *Όχι. Τίποτα. Λίγο. Όταν είναι ζωντανό λίγο αισθάνεται πόνο. Όταν πεθάνει δεν αισθάνεται τίποτα. Από το αίμα του που βγαίνει.* Στην αμέσως επόμενη ερώτηση που σχετιζόνταν με το αν το ζώο που έχει πεθάνει αισθάνεται κάτι (για παράδειγμα πόνο), ένα στα πέντε παιδιά απάντησε σωστά, ενώ τέσσερα στα πέντε παιδιά απάντησαν πως τα ζώα και πεθαμένα αισθάνονται κάποια πράγματα. Ο Αλέξανδρος είπε *Κάποια πράγματα αισθάνεται. Δηλαδή πηγαίνει ψηλά στον ουρανό και ξαναρχίζει την υπόλοιπη ζωή του. Θέλω να σου πω κάτι. Το πρώτο, είναι τρία πράγματα. Το πρώτο είναι ότι αν τα κάνει, αν πεθάνουν τα ζώα είναι να τα θάψουμε, να το δεύτερο είναι να πάει ψηλά στον ουρανό και το τρίτον είναι για να ξανά, ξαναγυρίσει κάτω και να ξαναρχίσει την υπόλοιπη ζωή τους. Πόνο; Λίγο. Γιατί αν το πατήσανε με αυτοκίνητο θα αισθάνεται πόνο. Θα αισθάνεται λίγο πόνο. Γιατί, γιατί μπορεί να' ναι τότε μεγάλο και να και να έχει πεθάνει και να μη το καταλαβαίνει το πόνο.*

Στην ερώτηση που αφορούσε την όραση των ζώων που έχουν πεθάνει όλα τα παιδιά απάντησαν σωστά αλλά μονολεκτικά, όπως επίσης και στην αμέσως επόμενη ερώτηση που αφορούσε την ακοή των πεθαμένων ζώων. Έτσι θα μπορούσα να αναφέρω την απάντηση του Γιάννη ως προς την όραση, η οποία είναι σωστή αλλά η ερμηνεία της είναι λανθασμένη, *Τσου. Όχι. Γιατί έχει κλειστά τα μάτια του.* Στην τελευταία ερώτηση που αφορούσε την κίνηση των πεθαμένων ζώων τέσσερα στα παιδιά απάντησαν σωστά. Αξίζει να σημειωθεί η αιτιολόγηση του Αλέξανδρου *Να*

κινείται αποκλείεται. Αποκλείεται να κινείται. Φεύγει αλλά δεν κινείται με τα πόδια να πάει στον ουρανό. Πεθαμένο το παίρνει ο Χριστούλης και το ανεβάζει πάνω. Και πάλι εδώ διακρίνεται η ιδέα που έχει για τη συνέχιση της ζωής το συγκεκριμένο παιδί.

Στην Ομάδα Ελέγχου, στην πρώτη ερώτηση που αφορούσε το αν το ζώο έχει επίγνωση της κατάστασής του, τρία στα πέντε παιδιά απάντησαν σωστά και μονολεκτικά, ενώ δύο στα πέντε παιδιά απάντησαν λανθασμένα. Στην αμέσως επόμενη ερώτηση στην οποία τα παιδιά ερωτήθηκαν για το αν το ζώο αισθάνεται κάτι ή αν πονάει, δύο στα πέντε παιδιά απάντησαν πως το ζώο δεν αισθάνεται τίποτα. Για παράδειγμα η Βασούλα αναφέρει Όχι, γιατί δεν ζει. (Πόνος αισθάνεται) αυτός που το έχει ναι. (Αυτός που έχει πεθάνει) όχι. Αντιθέτως τρία στα πέντε παιδιά, απάντησαν λέγοντας για παράδειγμα Ναι. Ότι δεν μπορεί να σηκωθεί. Ναι (πονάει). Γιατί είναι χτυπημένο. Στην επόμενη ερώτηση που σχετιζόνταν με την όραση τρία στα πέντε παιδιά απάντησαν σωστά, ενώ δύο στα πέντε παιδιά λάθος. Η Αποστολία ενώ απάντησε σωστά, η αιτιολόγησή της ήταν λανθασμένη, καθώς ανέφερε Όχι, γιατί σκάβουν οι γάτες και μπορεί να το φάνε. Επιπρόσθετα στην ερώτηση που αφορούσε την ακοή, τα παιδιά που έχουν απαντήσει σωστά είναι μόνο δύο. Η Αποστολία μάλιστα αναφέρει στην απάντησή της Εεε ναι. Μπορεί να ακούει χωρίς να είναι ανοιχτά τα μάτια του. Στην τελευταία ερώτηση τέσσερα στα πέντε παιδιά έδωσαν σωστές απαντήσεις.

Και στις δύο ομάδες, κανένα παιδί δεν συγκέντρωσε βαθμολογίες, παρά μόνο ένα από τα παιδιά της Πειραματικής Ομάδας.

Ως προς την έννοια της αιτιότητας, ένα στα πέντε παιδιά της Πειραματικής Ομάδας απάντησε σωστά, συμπεριλαμβάνοντας στην απάντησή του τα γηρατειά αλλά και μία άλλη πιθανή αιτία θανάτου. Συγκεκριμένα η Ειρήνη βαθμολογήθηκε με τρεις βαθμούς, γιατί απάντησε σωστά, λέγοντας Η κάποιοι τα σκοτώνουν ή έχουν γεράσει. Μπορεί να τους συμβεί τα πάντα. Τέσσερα στα πέντε παιδιά ανέφεραν διάφορες αιτίες θανάτου, χωρίς να συμπεριλαμβάνουν την αιτία των γηρατειών. Για παράδειγμα, η Τέρψη θεώρησε την υπερβολική δόση τροφής ως αιτία θανάτου, αναφέροντας Γιατί τα δίναμε πολύ τροφή. Ψοφήσανε, ενώ ο Γιάννης απάντησε Έχουν βάλει φάρμακα γι' αυτό. Ναι. Για τα κακά που μπαίνουνε, για τα άλλα όχι. Έτσι το παιδί φαίνεται πως διαχώρισε την ομάδα των ζώων σε δύο υποομάδες, τα καλά ζώα και τα κακά ζώα. Θεωρεί, λοιπόν, πως τα καλά ζώα που μένουνε στο σπίτι και είναι τα δικά του ζώα, δεν πεθαίνουν. Αντίθετα, τα κακά ζώα που δεν είναι δικά του και δεν μένουνε στο ίδιο σπίτι, θα πεθάνουν από τα φάρμακα (αιτία θανάτου). Τα δύο

παιδιά αναφέρουν μία μόνο αιτία θανάτου, η οποία δεν συμπεριλάμβανε τα γηρατειά, βαθμολογούνται με έναν βαθμό ο καθένας.

Παρόμοια είναι τα αποτελέσματα και της Ομάδας Ελέγχου, όπου ένα μόνο παιδί συγκέντρωσε τρεις βαθμούς, γιατί η απάντησή του ήταν *Γιατί όταν γερνάνε και αρρωσταίνουν, πεθαίνουν*. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο Ιορδάνης, πρόσφατα βίωσε την απώλεια του παππού του. Επιπρόσθετα, μόνο ένα παιδί δεν έδωσε καμία απάντηση, ενώ τρία στα πέντε παιδιά αιτιολόγησαν τις απαντήσεις του με διαφορετικές αιτίες θανάτου, χωρίς να συμπεριλαμβάνουν τα γηρατειά. Έτσι, συγκέντρωσαν από έναν βαθμό ο καθένας, αποδίδοντας την αιτία θανάτου του ζώου στην έλλειψη τροφής, δηλαδή *Το ψαράκι επειδή δεν τα βάζουμε να φαγητό ή Γιατί δεν έφτανε τα φύλλα* (βλέπε Πίνακα 7).

Πίνακας 7:

Απαντήσεις των παιδιών σχετικά με την έννοια της αιτιότητας

	ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ	ΟΜΑΔΑ ΕΛΕΓΧΟΥ
Γηρατειά και άλλη αιτία	1	1
Μόνο άλλη αιτία	4	3
Καμία/ λάθος απάντηση	0	1
ΣΥΝΟΛΟ ΠΑΙΔΙΩΝ	5	5

Σχετικά με την έννοια του *αναπόφευκτου*, τρία στα πέντε παιδιά της Πειραματικής Ομάδας, απάντησαν πως όλα τα ζώα πεθαίνουν. Για παράδειγμα ο Αλέξανδρος απάντησε *Πεθαίνουν όταν δεν τα ταίζουμε. Κοίτα τώρα άλλο ένα πράγμα. Το βασικότερο πράγμα είναι να τα προσέχουμε, να τα' χουμε αγάπη για να μη πεθάνουνε. Να πεθάνουνε λίγο πιο αργά απ' ότι είναι η ώρα τους*. Η απάντηση του παιδιού, δηλώνει πως θεωρεί τον θάνατο ως ένα αναστρέψιμο γεγονός, το οποίο μπορεί να “σημειώσει παράταση” μέσω της τρυφερότητας. Εν αντιθέσει, δύο στα πέντε παιδιά εξάιρεσαν τα δικά τους κατοικίδια από το γεγονός του θανάτου. Για παράδειγμα η Τέρψη απάντησε *Δεν πεθαίνουν και όλα. (Δεν πεθαίνουν) τα κουνελάκια, τα σκυλάκια*.

Στην *Ομάδα Ελέγχου* τρία από τα πέντε παιδιά απάντησαν μονολεκτικά πως όλα τα ζώα πεθαίνουν, αποκτώντας από έναν βαθμό ο καθένας, ενώ δύο από τα πέντε παιδιά απάντησαν πως όλα μεν τα ζώα πεθαίνουν, εκτός από μία συγκεκριμένη ομάδα ζώων, δηλαδή των δικών τους κατοικίδιων. Συγκεκριμένα η Βασούλα, επειδή είχε ήδη

βιώσει την απώλεια ενός συγκεκριμένου ζώου (γάτα), θεωρεί πως το τωρινό κατοικίδιό της δεν θα πεθάνει, απαντώντας *Μερικά. Η χελώνα μου δεν έχει πεθάνει. Μόνο η γάτα. (Δεν πεθαίνει) η χελώνα* (βλέπε Πίνακα 8).

Πίνακας 8:

Οι απαντήσεις των παιδιών σχετικά με την έννοια του αναπόφευκτο

	ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ	ΟΜΑΔΑ ΕΛΕΓΧΟΥ
Όλα τα ζώα πεθαίνουν	3	3
Όλα τα ζώα πεθαίνουν, εκτός των κατοικίδιων ζώων	2	2
Καμία/ λάθος απάντηση	0	0
ΣΥΝΟΛΟ ΠΑΙΔΙΩΝ	5	5

Ως προς την έννοια των *γηρατειών*, μόνο ένα παιδί από την Πειραματική Ομάδα απάντησε σωστά παίρνοντας τρεις βαθμούς, καθώς στην απάντησή του συμπεριέλαβε πως όλα τα έμβια όντα (ζώα και άνθρωποι) έρχονται αντιμέτωποι με τον θάνατο. Επιπρόσθετα μόνο ένα παιδί απάντησε λανθασμένα, συγχέοντας την έννοια «γερνάω» με την έννοια «γυρνάω», ενώ τρία στα πέντε παιδιά απάντησαν πως δεν πεθαίνουν όλα τα ζώα, εξαιρώντας τα κατοικίδια τους.

Στην Ομάδα Ελέγχου τρία στα πέντε παιδιά απάντησαν μονολεκτικά, παίρνοντας από ένα βαθμό και δηλώνοντας πως όλα τα ζώα γερνούν. Μόνο ένα παιδί συγχέει την έννοια «γερνάω» με την έννοια «γυρνάω» και κάποιο άλλο παιδί δήλωσε πως γερνάνε *Κάποια. Κατσικάκια και τα άλλα τα ζένα. Γιατί τρώνε πολύ*, διαχωρίζοντας τα ζώα σε αυτά που γερνάνε, δηλαδή τα «κατσικάκια και στα ζένα» και σε όσα δεν γερνάνε (βλέπε Πίνακα 9).

Πίνακας 9:

Οι απαντήσεις των παιδιών ως προς έννοια των γηρατειών

	ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ	ΟΜΑΔΑ ΕΛΕΓΧΟΥ
Όλα τα ζώα γεράζουν	1	3

Όλα τα ζώα γεράζουν, εκτός από το κατοικίδιο τους ή την ομάδα ζώων που ανήκει το κατοικίδιο/ Μόνο το δικό τους κατοικίδιο γεράζει και όχι όλα τα άλλα	3	0
Όλα τα ζώα εκτός από μία ομάδα ζώων δίχως αιτία/ Μία συγκεκριμένη ομάδα ζώων γεράζει και όχι τα υπόλοιπα ζώα	0	1
Καμία/ λάθος απάντηση	1	1
ΣΥΝΟΛΟ ΠΑΙΔΙΩΝ	5	5

4. Συμπεράσματα

Η έρευνα που πραγματοποιήθηκε στα δύο νηπιαγωγεία, επιχείρησε να εντοπίσει τις επιδράσεις της κουκλοθεατρικής παράστασης και της αφήγησης του παραμυθιού στις αντιλήψεις των παιδιών προσχολικής ηλικίας για το θάνατο

Η έννοια του θανάτου αξιολογήθηκε με βάση πέντε επιμέρους έννοιες, δηλαδή την οριστικότητα, τη μη ανασρεψιμότητα, την αιτιότητα, το αναπόφευκτο και τα γηρατειά.

Η πρώτη σημαντική διαπίστωση, αφορά την εξοικείωση και των δύο ομάδων με τον θάνατο των ζώων, επειδή τα παιδιά είχαν έρθει αντιμέτωπα με το θάνατο ενός ζώου, είτε αυτό ήταν δικό τους κατοικίδιο, είτε επειδή είχαν δει ένα σκοτωμένο ζώο στο δρόμο (π.χ ένα νεκρό πουλί, μια σκοτωμένη γάτα). Το ποσοστό των παιδιών που θεωρούν το θάνατο ως αναστρέψιμο γεγονός ήταν το ίδιο με αυτό που θεωρεί το θάνατο μη αναστρέψιμο γεγονός ταυτίζεται, αλλά η βαθμολογία των δύο ομάδων διαφέρει επειδή οι αιτιολογήσεις των απαντήσεων της Πειραματικής Ομάδας είναι σωστές σε σχέση με την Ομάδα Ελέγχου.

Σχετικά με την αντίληψη για την οριστικότητα του θανάτου, τα παιδιά έδειξαν να μην κατανοούν την κατάσταση στην οποία είναι το πεθαμένο ζώο. Συγκεκριμένα παιδιά, έδειξαν ότι δεν αντιλαμβάνονται πως όλες οι ζωτικές λειτουργίες

διακόπτονται, όταν πεθαίνει κάποιος, και θεωρούν πως έστω και μία αίσθηση, για παράδειγμα η ακοή λειτουργεί ακόμα και όταν το ζώο είναι πεθαμένο. Γενικότερα ο τρόπος παρουσίασης του παραμυθιού (κουκλοθεατρική παράσταση ή αφήγηση), δεν επηρέασε καθόλου τις δύο ομάδες ως προς την ορθότητα των απαντήσεων που δόθηκαν.

Οι αιτίες που αποδίδουν τα παιδιά στο γεγονός του θανάτου, δε διαφοροποιούνται ανάμεσα στις δύο ομάδες. Τα παιδιά θεωρούν πως η έλλειψη τροφής μπορεί να οδηγήσει τα ζώα σε θάνατο, με εξαίρεση δύο απαντήσεις που δόθηκαν και αναφέρουν τα γηρατειά ως αιτία θανάτου.

Υπήρξαν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις δύο ομάδες σχετικά με μία από τις πιθανές αιτίες που οδηγούν στο θάνατο των ζώων, δηλαδή τα γηρατειά. Ένας μεγάλος αριθμός παιδιών της Πειραματικής Ομάδας εξαίρεσε τα κατοικίδια ζώα από το γεγονός του θανάτου σε αντίθεση με την Ομάδα Ελέγχου. Ωστόσο, διαπιστώθηκε μία σύγχυση και παρερμηνεία ανάμεσα στις λέξεις “γερνάω” και “γυρνάω” σε ένα παιδί από κάθε ομάδα, επιβεβαιώνοντας πως τα παιδιά δεν είναι εξοικειωμένα με την έννοια γερνάω.

Παρόλο που όλα τα παιδιά έχουν βιώσει την εμπειρία του θανάτου των κατοικίδιων ζώων τους, οι απαντήσεις ορισμένων επιβεβαιώνουν πως εξαιρούν τα δικά τους ζώα από το γεγονός του θανάτου. Τα σημαντικότερα ευρήματα της παρούσας μελέτης είναι συνοπτικά τα εξής:

1. Δεν παρατηρούνται διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα και στις ηλικιακές ομάδες (νήπια, προνήπια).
2. Τα παιδιά είναι εξοικειωμένα με το θάνατο των ζώων.
3. Τα παιδιά αντιλαμβάνονται το θάνατο ως προσωρινή κατάσταση και δεν μπορούν ακόμα να τον αντιληφθούν ως ένα οριστικό γεγονός και αμετάκλητο.
4. Τα παιδιά εξαιρούν τα δικά τους κατοικίδια από το θάνατο.
5. Τα παιδιά δεν έχουν ολοκληρωμένη αντίληψη για τις αιτίες του θανάτου και αναφέρονται κυρίως στην έλλειψη τροφής ως αιτία θανάτου των ζώων.

Σε γενικές γραμμές τα πορίσματά της έρευνας συμφωνούν με όσα αναφέρθηκαν στο θεωρητικό μέρος της εργασίας. Ωστόσο πρέπει να τονιστεί πως το δείγμα της παρούσας μελέτης ήταν πολύ μικρό και σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσε να γενικευτεί το οποιοδήποτε αποτέλεσμα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1. Ερωτηματολόγιο

Πρώτο ερωτηματολόγιο (βασισμένο σε ερωτήσεις που δημιουργήθηκαν από την ερευνήτρια)

1. Θέλει κάποιος να σκεφτεί και να μου πει πώς ένοιωσε όταν είδε ή άκουσε για τον Ποντικούλη που είχε κλειστά τα μάτια, δίχως να κινείται και να ανταποκρίνεται όταν το αγοράκι του γαργαλούσε την κοιλίτσα, όπως έκανε κάθε πρωί όταν ξυπνούσε;
2. Εσείς έχετε ζωάκια;
3. Άραγε σε εσάς έχει συμβεί κάτι τέτοιο, όπως δηλαδή αυτό που συνέβη στο αγοράκι της ιστορίας με τον Ποντικούλη του; Δηλαδή να πεθαίνει το ζωάκι σας ή κάποιου φίλου σας; Τι θυμάστε;
4. Το ξέρατε ότι όλοι πεθαίνουν, ακόμη και τα ζώα; (Στο μικρό αγόρι, του το είπε ο μπαμπάς του όταν πέθανε ο Ποντικούλης. Μέχρι τότε δεν το γνώριζε. Και μάλιστα πίστευε τότε πώς είχε τα μάτια του κλειστά επειδή κοιμόταν.) Εσάς ποιος σας μίλησε για τον θάνατο και τι σας είπε;
5. Το ζωάκι της ιστορίας δεν ήταν άρρωστο αλλά πέθανε από τα γηρατειά. Το ζωάκι σας πέθανε με αυτό τον τρόπο ή κάπως διαφορετικά;
6. Αν η ιστορία σας ήταν ίδια με αυτήν που είδατε ή ακούσατε (με το ίδιο ή διαφορετικό ζωάκι), σε τι έμοιαζε;
7. Αν δεν ήταν ίδια, αλλά διαφορετική η ιστορία σας από αυτήν που είδατε ή ακούσατε, σε τι διέφερε;
8. Πώς νοιώσατε όταν πέθανε το ζωάκι σας;
9. Πώς νοιώθετε σήμερα που είδατε ή ακούσατε ότι το ζωάκι κάποιου άλλου να πεθαίνει; Το ίδιο ή διαφορετικά;
10. Ποια σκηνή, ποια φράση, ποια εικόνα σας άρεσε περισσότερο στην ιστορία;
11. Ποια σκηνή, ποια φράση, ποια εικόνα δεν σας άρεσε καθόλου στην ιστορία;
12. Ποια σκηνή ή ποια εικόνα, καλή ή κακή, θυμάστε από την δικιά σας ιστορία;
13. Μοιραστήκατε αυτό που σας συνέβη με κάποιον;
14. Μετά από τον θάνατο του ζώου κάνατε κάτι που να σας θυμίζει το ζωάκι σας;

Δεύτερο ερωτηματολόγιο (βασισμένο στο ερωτηματολόγιο της Smilansky)

1. Έχετε δει ποτέ ένα πεθαμένο ζώο;
2. Από τι πεθαίνουν τα ζώα; Από τι άλλο πεθαίνουν τα ζώα;
3. Γερνάνε τα ζώα; (Αν το παιδί πει όχι, τότε ρωτάω ποια ζώα γερνάνε;)
4. Τι κάνουμε με τα πεθαμένα ζώα;
5. Ένα πεθαμένο ζώο, το ξέρει ότι είναι πεθαμένο;
6. Αισθάνεται κάτι ένα πεθαμένο ζώο; Αισθάνεται πόνο; Γιατί;
7. Αν ένα ζώο πεθάνει και το θάψουμε στο χώμα, μπορεί να ξαναζωντανέψει;
8. Μπορεί να βλέπει ένα πεθαμένο ζώο;
9. Μπορεί να ακούει ένα πεθαμένο ζώο;
10. Μπορεί να κινείται ένα πεθαμένο ζώο;
11. Πεθαίνουν όλα τα ζώα; (Αν το παιδί πει όχι, τότε ρωτάω ποια ζώα πεθαίνουν;)

2. Απομαγνητοφωνήσεις

28^ο ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ: ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

ΚΟΥΚΛΟΘΕΑΤΡΙΚΗ ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

Παιδί: Για να γαργαλήσω τη κοιλίτσα του. Γκιλι γκιλι γκιλι,αααα.

Μπαμπάς: Καλημέρα παιδί μου.

Παιδί: Ο Ποντικούλης δεν ξυπνάει. Νομίζω ότι κάτι έπαθε.

Μπαμπάς: Τι έπαθε;

Παιδί: Αααα

Μπαμπάς: Τι; Για να δω. Πρέπει να σου κάτι πολύ δυσάρεστο. Ο Ποντικούλης πέθανε.

Παιδί: Αααα. Δεν είναι αλήθεια. Ο Ποντικούλης απλά κοιμάται. Σε λίγο θα ξυπνήσει. Απλά είναι κουρασμένος. Κάνεις λάθος. Ο Ποντικούλης δεν πέθανε. Ο Ποντικούλης είναι ζωντανός.

Μπαμπάς: Λυπάμαι πολύ για το Ποντικούλη παιδί μου.

Παιδί: Ο Ποντικούλης δεν πέθανε. Ο Ποντικούλης ήταν ζωντανός χθες βράδυ. Απλώς σήμερα νυστάζει, νυστάζει πολύ.

Μπαμπάς: Όταν, όταν παιδί μου κάποιος πεθάνει δεν σημαίνει ότι κοιμάται. Σημαίνει ότι..

Παιδί: ..δεν είναι ζωντανός;

Μπαμπάς: Αχ μην κλαις. Θα πρέπει να είναι , θα πρέπει να είναι πολύ λυπημένος παιδί μου.

Παιδί: Δεν είμαι λυπημένος. Είμαι θυμωμένος. Έχω θυμώσει με το Ποντικούλη. Του έχω θυμώσει γιατί πέθανε.

Μπαμπάς: Μην κλαις.

Παιδί: Είμαι λυπημένος.

Μπαμπάς: Και εγώ είμαι λυπημένος παιδί μου. Και εγώ.

Παιδί: Θέλω πάλι να χαιδέψω τον Ποντικούλη. Τον θέλω να τον κρατήσω στα χέρια μου τώρα.

Μπαμπάς: Εντάξει παιδί μου.

Παιδί: Αχ είναι παγωμένος. Πώς θα τον ζεστάνω τώρα; Δε μ' αρέσει που είναι πεθαμένος ο Ποντικούλης. Γιατί να πεθάνει; (ΝΙΚΟΛΑΣ: ΕΓΙΝΕ ΣΥΝΝΕΦΟ)

Μπαμπάς: Δεν νομίζω παιδί μου ότι ο Ποντικούλης χτύπησε. Ίσως όμως να ήτανε πολύ άρρωστος.

Παιδί: Και γι' αυτό πέθανε;

Μπαμπάς: Βλέπεις μικρό μου, ο Ποντικούλης ήτανε μωρό όταν τον πήραμε. Ύστερα μεγάλωσε κι ύστερα γέρασε. Και ο Ποντικούλης ήτανε πολύ-πολύ γέρος.

Παιδί: Γι' αυτό λοιπόν πέθανε;

Μπαμπάς: Δεν ξέρω αν θα μάθουμε ποτέ ακριβώς από τι πέθανε. Όμως ο Ποντικούλης έζησε στα αλήθεια μια καλή ζωή.

Παιδί: Και τώρα που πέθανε τι θα τον κάνουμε; (ΝΙΚΟΛΑΣ: ΕΓΙΝΕ ΣΥΝΝΕΦΟ)

Μπαμπάς: Μπορούμε να τον θάψουμε στην αυλή. Έτσι θα είναι κοντά μας.

Παιδί: Ναι αλλά δεν θα ξέρω πού ακριβώς θα είναι.

Μπαμπάς: Θα φτιάξω μια επιγραφή.

Παιδί: Μπορεί να γράφει «Ακριβώς εδώ βρίσκεται ο Ποντικούλης»;

Μπαμπάς: Μα φυσικά παιδί μου. Φυσικά.

Μαμά: Αγάπη μου λυπάμαι πολύ που πέθανε ο Ποντικούλης. Έλα. Πάμε στη κουζίνα να φας. Σου έχω φτιάξει μια φέτα ψωμί με μαρμελαδίτσα.

Παιδί: Δεν πεινάω καθόλου μαμά. Να θάψουμε και λίγο ψωμί μαζί με τον Ποντικούλη; Πάντα τρελαινόταν για ψωμί. Πάντα έτρωγε κομματάκια από το δικό μου.

Μαμά: Και βέβαια μπορούμε να το κάνουμε αυτό.

Παιδί: Αχ ωραία! Μπορώ να βάλω κι άλλα πράγματα μαζί;

Μαμά: Φυσικά και μπορείς.

Παιδί: Πού είναι; Φέρε μου το κουτί μαμά.

Μαμά: Κάτσε τώρα..να το βρήκα.

Παιδί: Θα τον βάλουμε μέσα. Θα τον βάλουμε στο κουτί.

Μαμά: Θέλεις να του βάλουμε και κάτι άλλο μέσα;

Παιδί: Να του βάλουμε, να του βάλουμε δύο καρότα. Καρότα θέλω να του βάλουμε. Θα του βάλω και ψωμάκι που του άρεσε πολύ. Εδώ. Και σοκολάτα. Τώρα ο Ποντικούλης δεν πρόκειται να βαρεθεί. Ε...ε; Να το κλείσουμε; Να του βάλουμε μια φωτογραφία εγώ λέω να μη νοιώθει μοναξιά. Α..α, να και μια φωτογραφία. Τώρα όμως πού είναι το καπάκι μαμά; Ωραία. Όμως έτσι όπως το βλέπω μου φαίνεται πολύ βαρετό. Θα' θελα, θα' θελα να το χρωματίσω.

Μαμά: Να σου φέρω μαρκαδόρους;

Παιδί: Δώσε μου.

Μαμά: Όμορφο έγινε.

Παιδί: Τώρα δε δείχνει τόσο βαρετό. Λερώθηκαν τα χεράκια μου.

Μαμά: Πήγαινε να τα πλύνεις.

Παιδί: Να πάω να τα πλύνω.

Παιδί: Το ψωμί μου. Πού πήγε το ψωμί μου; Πέθανε κι αυτό;

Μαμά: Αχ αγόρι μου. Εγώ το έφαγα. Νόμιζα ότι δεν πεινούσες. Θα σου φτιάξω όμως άλλο.

Παιδί: Δεν θέλω. Βαρέθηκα όλη αυτή την ιστορία με τον θάνατο. Να θάψουμε τον Ποντικούλη τώρα.

Παιδί: Πάμε. Έλα. Ωραία. Εδώ πέρα θα είναι ο Ποντικούλης.

Παιδί: Πού είναι μαμά; Αααα, να' τος. Ποντικούλη σου θύμωσα που πέθανες και είμαι λυπημένος. (ΦΩΤΗΣ: ΓΙΑΤΙ ΠΕΘΑΝΕ;) Θα μου λείψεις Ποντικούλη. (ΦΩΤΗΣ: ΓΙΑΤΙ ΠΕΘΑΝΕ;) Αντίο Ποντικούλη.

Μαμά: Έλα. Πάμε για ύπνο αγάπη μου.

ΚΙΚΙΡΙΚΟΥ!

Μαμά: Καλημέρα. Καλημέρα. Ξύπνα αγάπη μου.

Παιδί: Καλημέρα. Ο Ποντικούλης, ο Ποντικούλης δεν είναι πια εδώ. Είναι αλήθεια. Πέθανε. Θα ήθελα να ξαναγύριζε, αλλά δε νομίζω να το κάνει. (ΝΙΚΟΛΑΣ: ΕΓΙΝΕ ΣΥΝΝΕΦΟ) Ίσως μια μέρα να πάρω άλλο ποντικάκι. Αλλά όχι ακόμα.

ΜΗ ΔΟΜΗΜΕΝΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 1

Τώνια: Ποιος από εσάς, λέω Ηλία, θέλει να μου πει πώς ένοιωσε όταν είδε τον Ποντικούλη με κλειστά τα μάτια. Αν το είδατε.

Παιδιά: Δεν το είδαμε. Δεν το είδα.

Τώνια: Δηλαδή είδατε να μη κινείται, ούτε να ανταποκρίνεται όταν του γαργαλούσε τη κοιλίτσα ο μικρός, το μικρό αγοράκι.

Ηλίας: Ψεύτικος ήτανε.

Τώνια: Όταν ξύπνησε. Ποιος θέλει να μου πει;

Ηλίας: Εγώ.

Τώνια: Έλα Ηλία. Πες μου.

Ηλίας: Γέρασε και ο πατέρας του παιδιού είχε δίκιο. Αυτό.

Τώνια: Τι έκανε; Γέρασε;

Ηλίας: Ναι και πέθανε.

Τώνια: Πέθανε. Κάποιος άλλος θέλει να μου πει; Ωραία. Πες μου Φώτη.

Φώτης: Πέθανε γιατί γέρασε. Γέρασε επειδή έζησε μαζί τους πολλά χρόνια.

Τώνια: Πώς νοιώσατε όταν είδατε το Ποντικούλη που ήταν πεθαμένος;

Παιδί: Νοιώσαμε λύπη. Λυπημένα.

Τώνια: Όλοι λυπημένοι νοιώσατε;

Γιάννης Κ.: Ναι.

Τώνια: Δεν μου λέτε; Εσείς έχετε ζωάκια;

Γιάννης Κ.: Εγώ έχω.

Τώνια: Ένας-ένας.

Γιάννη Κ.: Εγώ.

Τώνια: Έλα Γιάννη.

Γιάννης Κ.: Έγώ έχω. Ο μπαμπάς, άντρας της Μέμας, η Μέμα και ο Λάκης έχουν ο θείος μου έχει κι ένα λιοντάρι.

Τώνια: Λιοντάρι;

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΓΕΛΑΝΕ

Τώνια: Με κοροιδεύεις, εε;

Γιάννης Κ.: Όχι.

Τώνια: Αληθινό; Ποιος άλλος έχει ζωάκι στο σπίτι του;

Παιδιά: Εγώ έχω. Εγώ είχα.

Γιάννης Κ.: Και έναν ελέφαντα.

Τώνια: Ένας-ένας. Ο Αλέξαντρος.

Αλέξαντρος: Εγώ είχα τρία ψαράκια μέσα σε μια γυάλα, αλλά μου πέθαναν και τα τρία.

Ηλίας: Εγώ έχω ζωάκι.

Τώνια: Τι έχεις Ηλίας;

Ηλίας: Έχω στο χωριό μου γατούλες.

Αλέξαντρος: Και ο θείος μου έχει πεντακόσια σκυλιά.

Τώνια: Διονύση έχεις ζωάκι εσύ;

Διονύσης: Όχι.

Τώνια: Να κάνουμε λίγο ησυχία για να ακούσουμε το Φώτη.

Φώτης: Ένα γατάκι κι άλλα πέντε. Αλλά αγοράσαμε ένα κουνέλι που τρώει καρότα.

Κυρία Μαρίνα: Ααα, έχεις τώρα;

Φώτης: Ναι.

Τώνια: Τέρψη εσείς τι έχετε;

Κυρία Μαρίνα: Αλέξαντρε ακούς; Ηλία ακούς;

Τέρψη: Έχουμε ένα σκυλάκι.

Τώνια: Εσείς;

Κορίτσι: Σκυλάκι.

Τώνια: Σκυλάλι; Ωραία.

Κυρία Μαρίνα: Κι εγώ έχω μια γατούλα.

Αλέξαντρος: Και η γιαγιά μου είχε ένα σκύλο αλλά έφυγε και πέθανε ή έφυγε και χάθηκε ή πέθανε και έφυγε.

Τώνια: Ποιοι από εσάς μου είπατε ότι σας έχει συμβεί κάτι τέτοιο , δηλαδή Γιάννη όπως στην ιστορία μας, με τον Ποντικούλη που πέθανε. Σε ποιους από εσάς έχει συμβεί να πεθάνει το ζώακι του;

Αλέξαντρος: Εμένα έχει συμβεί τρεις φορές.

Τώνια: Ωραία. Να σηκώσετε τα χέρια. Ας μας πει πρώτα ο Αλέξανδρος.

Αλέξαντρος: Πώς μου 'χουνε πεθάνει τα ζωάκια;

Τώνια: Τι θυμάσαι; Ναι.

Αλέξαντρος: Τα θυμάμαι όλα βασικά. Τα ζωάκια, τα ψαράκια μου πέθαναν γιατί η μαμά μου ήτανε κάπου και ξέχασε και ξέχναγε να τα ταΐσει και μερικές φορές τα ταΐζε και άλλες πιο πολλές τα ταΐζε. Αλλά όλα τα ψάρια πέθαναν.

Τώνια: Ωραία.

Αλέξαντρος: Το τελευταίο επειδή το βράδυ το ταΐσε, αλλά πέθανε γιατί δε ξέρω από άλλο πράγμα.

Τώνια: Γιάννη;

Κυρία Μαρίνα: Γιάννη μπορείς να καθίσεις καλά; Κανονικά;

Γιάννης: Εμένα το άλλο μου σκυλί, το πρώτο το σκότωσαν ένας με βέλος.

Τώνια: Ήτανε κυνηγόσκυλο;

Γιάννης: Όχι. Απλά το χτύπησε ένας κακός.

Κυρία Μαρίνα: Η Ειρήνη μας.

Τώνια: Πες μας και εσύ Ειρήνη. Ακούμε όλοι την Ειρήνη;

Κυρία Μαρίνα: Λίγο πιο δυνατά Ειρήνη, έτσι;

Ειρήνη: Είχα δύο χελώνες και η μαμά μου ξέχασε να τις ταΐσει δύο μέρες και γι' αυτό πέθαναν.

Τώνια: Ακούσαμε όλοι τι ζωάκι έχει η Ειρήνη;

Κυρία Μαρίνα: Όχι. Πώς να ακούσουνε;

Κων/νος: Χελώνα.

Τώνια: Μόνο ο Κων/νος άκουσε. Λοιπόν, το ξέρετε δηλαδή ότι όλοι πεθαίνουν, ακόμη και τα ζώα;

Ηλίας: Ναι βεβαίως. Ίσως να τα σκότωσε κάποιος.

Κων/νος: Αλλά ο λαγός είναι δύσκολο να πεθάνει πάρα πολύ.

Αλέξαντρος: Λαγός έχουνε λαγούς κάτι φίλοι της μαμάς μου και του μπαμπά μου, ένας Κύριος Γιάννης που ήρθε μια κοπελιά και με πήρε χθες. Αυτήν, αυτή έχει κουνέλια.

Γιάννης Κ.: Πηδάνε πολύ ψηλά;

Αλέξαντρος: Εκατομμύρια μέτρα ψηλά;

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΓΕΛΑΝΕ

Γιάννης Κ.: Εμένα πηδάει εκατόν πενήντα ψηλά.

Τώνια: Και δεν μου λέτε Γιάννη στο Ποντικούλη του είπε ο μπαμπάς του ότι πέθανε το Ποντικάκι του αφού είχε πεθάνει.

Γιάννης Κ.: Γιατί δεν το ταΐζανε;

Τώνια: Μέχρι τότε δεν το γνώριζε ότι πεθαίνουνε τα ζώα. Δεν το ήξερε. Εσάς όταν πέθανε το ζωάκι σας, θυμάστε να σας είχε πει κάποιος, να σας είχε μιλήσει για το θάνατο; Ότι πεθαίνουν και τα ζώα;

Φώτης: Εμένα μου είχε πει ο μπαμπάς ότι το γατάκι είχε πρόβλημα και γι' αυτό το πήγαμε στο γιατρό.

Τώνια: Και; Πέθανε;

Φώτης: Ναι.

Τώνια: Σε κανέναν άλλον είχε μιλήσει ο μπαμπάς, η μαμά. Εεε; Αλέξαντρε; Σου είχε πει κανένας κάτι;

Αλέξαντρος: Τίποτα.

Τώνια: Δεν γνώριζες;

Αλέξαντρε: Τίποτα. Ούτε η μαμά, ούτε ο μπαμπάς ούτε ο θείος και κανένας.

Κων/νος: Εγώ νομίζω πως μου είχε πει η μαμά.

Τώνια: Τι σου είχε πει; Τι θυμάσαι;

Κων/νος: Για τα ζώα ότι αν γεράσουνε ή όταν τα σκοτώσουν κάποιιοι πεθαίνουν.

Τώνια: Ωραία. Στο αγοράκι της ιστορίας μας το ζωάκι του δεν ήταν άρρωστο αλλά πέθανε. Θυμάστε γιατί;

Ηλίας: Γιατί πέρασαν τα χρόνια.

Τώνια: Ήτανε δηλαδή γέρος. Το πήρανε πολύ μωρό, πέρασαν τα χρόνια ωραία με αυτή την οικογένεια, γέρασε και πέθανε.

Φώτης: Όταν γεννήθηκε έγινε εφτά χρονών και μετά ήτανε πολύ χαρούμενος.

Τώνια: Για ποιον μου λες;

Φώτης: Για τον Ποντικούλη,

Τώνια: Για τον Ποντικούλη;

Φώτης: Ναι.

Τώνια: Σε ποιους από εσάς θέλω να μου πείτε και να σηκώσετε το χέρι πέθανε το ζωάκι του από γηρατειά ή από κάτι άλλο;

Κυρία Μαρίνα: Ακούσαμε τι ρώτησε η Τώνια τώρα;

Αλέξαντρος: Από γηρατειά εμένα δεν έχει πεθάνει. Από «δεν τάισμα» έχει πεθάνει τα δικά μου.

Τώνια: Από γηρατειά; Εσένα Νικόλα; Το ζωάκι σου πέθανε πολύ παπούς;

Νικόλας: Το ζωάκι;

Τώνια: Ποιος μου είχε πει; Ο Γιάννης ο Καλαβρός;

Κυρία Μαρίνα: Όχι. Του Γιάννη το σκοτώσανε.

Τώνια: Του Φώτη.

Φώτης: Η γατούλα ήταν μωρό.

Κυρία Μαρίνα: Πώς πέθανε; Άρα δεν πέθανε από γηρατειά.

Φώτης: Ήταν μικρό.

Κυρία Μαρίνα: Μικρούλη.

Τώνια: Η ιστορία σας με το θάνατο του ζώου σας , είτε πέθανε από γηρατειά είτε επειδή δεν το τάζαν έμοιαζε σε κάτι με την ιστορία που είδατε;

Φώτης: Κυρία και εγώ θα πάρω ζωάκι αλλά όταν μεγαλώσω. Ένα χαμστεράκι.

Τώνια: Ωραία. Ποντικάκι,εε;

Φώτης: Χάμστερ.

Τώνια: Η ιστορία σας λοιπόν σε τι έμοιαζε με την ιστορία που είδαμε με τον Ποντικούλη; Έμοιαζε σε κάτι;

Ηλίας: Εμένα μου άρεσε.

Τώνια: Νοιώσατε το ίδιο όταν το είδατε το ζωάκι, τον Ποντικούλη να έχει πεθάνει; Στενοχωρηθήκατε όταν είδατε το Ποντικούλη; Έτσι;

Φώτης: Όχι.

Τώνια: Όχι; Ποιος στενοχωρήθηκε; Κανένας; Όταν πέθανε το δικό σας το ζωάκι πώς νοιώσατε;

Αλέξαντρος: Τίποτα.

Τώνια: Τίποτα;

Κών/ νος: Εμένα δεν πέθανε.

Κυρία Μαρίνα: Ο Φώτης όταν πέθανε όταν το γατάκι σου τι ένοιωσες; Θυμάσαι;

Φώτης: Τίποτα.

Αλέξανδρος: Κυρία; Εγώ όταν μεγαλώσω και γίνω είκοσι δύο χρονών θα πάρω ένα δράκο.

Γιάννης Κ.: Το πήρα αγκαλίτσα.

Κυρία Μαρίνα: Το πήρες αγκαλίτσα. Να ο Γιάννης θα μας πει. Όταν πέθανε το πήρε αγκαλίτσα. Γιατί το πήρες αγκαλίτσα;

Γιάννης Κ.: Γιατί το λυπήθηκα.

Κυρία Μαρίνα: Το λυπήθηκε. Ένοιωσε λύπη.

Τώνια: Και το πήρες δηλαδή αγκαλίτσα, όπως έκανε και το αγοράκι στην ιστορία μας που ήτανε παγωμένος ο Ποντικούλης και το πήρε στην αγκαλίτσα του μετά μήπως και τον ζεστάνει.. Ωραία. Δηλαδή δεν νοιώσατε τίποτα Γιάννη όταν είδατε το Ποντικούλη πεθαμένο;

Γιάννης Κ.: Τίποτα.

Τώνια: Δεν στενοχωρηθήκατε για το ζώο κάποιου άλλου;

Γιάννης Κ.: Όχι.

Τώνια: Καθόλου,εε; Λοιπόν, θέλω να μου πείτε ποια φράση από αυτές που είπανε τα πρόσωπα της ιστορίας μας ή ποια εικόνα, ποιες λεξούλες ή ποιες εικόνες σας άρεσαν πιο πολύ στην ιστορία που είδατε;

Αλέξανδρος: Εμένα μου άρεσαν οι λέξεις όλες και όλο το παραμύθι μου άρεσε.

Τώνια: Να ξεκινήσει ο Ηλίας να μας πει.

Ηλίας: Μου άρεσε όταν πέθανε το ζωάκι.

Τώνια: Έλα Διονύση. Πες μας.

Διονύσης: Όλα.

Τώνια: Ποιο σημείο σου άρεσε πιο πολύ;

Κυρία Μαρίνα: Ή δεν σου άρεσε;

Τώνια: Ας μας πει κάποιος τι του άρεσε και τι δεν του άρεσε. Με τη σειρά. Υπήρχε κάτι που δεν σου άρεσε;

Διονύσης: Ναι.

Τώνια: Τι;

Διονύσης: Όταν πέθανε το ζωάκι.

Τώνια: Ωραία. Κάτι που σου άρεσε, θέλεις να μας πεις; Καλά. Έλα Κων/νε. Κάτι που σου άρεσε ή δεν σου άρεσε.

Κων/νος: Εμένα μου άρεσε που θάψανε το Ποντικούλη.

Τώνια: Κάτι που δεν σου άρεσε;

Κων/νος: Όταν πέθανε.

Τώνια: Έλα Γιάννη.

Γιάννης Ζ.: Όταν πέθανε.

Τώνια: Όταν πέθανε δεν σου άρεσε.

Γιάννης Ζ.: Ναι.

Τώνια: Και τι σου άρεσε;

Γιάννης Ζ.: Αυτό. Όταν πέθανε.

Τώνια: Αα. Σου άρεσε όταν πέθανε. Ωραία. Κάτι που δεν σου άρεσε;

Γιάννης Ζ.: Τίποτα.

Τώνια: Έλα Γιάννη. Κάτι που σου άρεσε και δεν σου άρεσε.

Γιάννης Κ.: Εγώ; Εμένα δεν μου άρεσε όταν πέθανε ο Ποντικούλης και μου άρεσε όταν τον βάλανε μέσα.

Αποστόλης: Εμένα δεν μου άρεσε τίποτα.

Τώνια: Τίποτα;

Αποστόλης: Τίποτα.

Τώνια : Κάτι που να σου άρεσε λίγο;

Αποστόλης: Τίποτα.

Τώνια: Έλα Νικόλα. Πες μας. Τι σου άρεσε και τι δεν σου άρεσε;

Νικόλας: Όταν πέθανε.

Τώνια: Σου άρεσε ή δεν σου άρεσε που πέθανε;

Νικόλας: Εμένα μου άρεσε που πέθανε.

Τώνια: Κάτι που δεν σου άρεσε;

Κυρία Μαρίνα: Πάμε στην Ειρήνη. Ειρήνη μου.

Ειρήνη: Όλο.

Τώνια: Όλο σου άρεσε;

Ειρήνη: Ναι.

Τώνια: Κάτι που δεν σου άρεσε; Τίποτα;

Αλέξαντρος: Εμένα μου άρεσε, δεν μου άρεσε μόνο δύο πράγματα. Όταν τον θάψανε και όταν πέθανε και όλο το άλλο παραμύθι μου άρεσε.

Τώνια: Ωραία. Έλα Σταυρούλα. Πες μας τι σου άρεσε;

Κυρία Μαρίνα: Απλά η Σταυρούλα δεν το είδε όλο.

Τώνια: Θέλεις να μας πεις κάτι;

Κυρία Μαρίνα: Πάντως κατάλαβες Σταυρούλα.

Τώνια: Κάτι που σου άρεσε ή δεν σου άρεσε από αυτό που είδες;

Αλέξαντρος: Από αυτό που πρόλαβε να δει.

Τώνια: Άντε, δεν πειράζει. Φώτη;

Φώτης: Εμένα; Αυτό που είπε τώρα ο Αλέξαντρος.

Αλέξαντρος: Τα δύο και τα πολλά.

Τώνια: Ωραία. Να μας πεις με δικά σου λόγια. Τι σου άρεσε;

Φώτης: Όταν τον θάψανε και το υπόλοιπο μ' άρεσε.

Τώνια: Ωραία. Θα μας πεις τι σου άρεσε;

Κορίτσι: (OXI ME NEYMA)

Τώνια: Τι δεν σου άρεσε;

Κορίτσι: (OXI ME NEYMA)

Τώνια: Έλα Τέρψη μου. Πες μας τι σου άρεσε;

Τέρψη: Μου άρεσε ότι τον Ποντικούλη τον βάλανε στο κούτι και του δώσανε λίγο φαγητό και δεν μου άρεσε όταν τον θάψανε και όταν πέθανε.

Τώνια: Ωραία. Μυρτώ;

Μυρτώ: Εμένα δεν μου άρεσε όταν τον θάψανε μόλις πέθανε και μου άρεσε και μου άρεσαν όλα τα άλλα.

Τώνια: Ωραία. Όταν πέθανε εσάς το ζωάκι σας, όσοι είχατε ή κάποιος φίλος σας τέλος πάντων, το μοιραστήκατε αυτό που σας συνέβη με κάποιον φίλο σας, με τη μαμά σας, με το μπαμπά σας, έτσι όπως έγινε και στην ιστορία μας;

Γιάννης Κ.: Εγώ είχα τρεις γυάλες παλιά με ψάρια. Αλλά πεθάνανε τα ψάρια που είχα στις γυάλες.

Αλέξαντρος: Εγώ όταν μεγαλώσω θα πάρω άλλο ζωάκι.

Γιάννης Κ.: Γιατί ήτανε στριμογμένα.

Τώνια: Και από τι πέθανε Γιάννη; Γιάννη ήτανε στριμογμένα. Και γιατί πέθαναν;

Γιάννης Κ.: Γιατί σκάσανε.

Ηλίας: Ήταν μωρά και μετά πεθάναν.

Γιάννης Κ.: Τι λες; Σκάσανε.

Φώτης: Εγώ, εκτός απ' το χάμστερ, θα πάρω κι άλλο ένα ζωάκι.

Τώνια: Και δεν μου λες Γιάννη. Για τα ψαράκια σου μίλησες σε κανέναν μετά;

Γιάννης: Όχι σε κανέναν. Νομίζω ότι τα πήραν άλλοι.

Τώνια: Τα πέταξες;

Γιάννης: Όχι κάποιος ήρθε. Η γιαγιά μου τα πέταξε. Και είπε ότι..

Φώτης: Εγώ θέλω να πω ότι το ψαράκι μου επειδή ακόμη πήρα ψαράκια και μετά γεννήσανε μωράκια.

Αλέξαντρος: Τα γεννητικά.

Τώνια: Τα ποια;

Φώτης: Τα γεννητικά.

Κυρία Μαρίνα: Αυτά που γεννούνε. Καινούρια λέξη.

Τώνια: Και ζούνε τώρα όλα τα ψαράκια σου;

Φώτης: Ναι.

Τώνια: Όλα,εε;

Φώτης: Είναι ένα ωραιότατο που ζει μια χαρά.

Αλέξαντρος: Αυτός έχει και ένα μπούφο.

Φώτης: Δεν έχω μπούφο.

Αλέξαντρος: Τον έχεις.

Τώνια: Ωραία. Λοιπόν. Όταν πέθανε το ζωάκι σας θα κάνατε κάτι που να σας θυμίζει τα ζωάκι σας μετά;

Αλέξαντρος: Ααα, εμένα μου το πέταξε στα σκουπίδια.

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΓΕΛΑΝΕ

Τώνια: Ποιος άλλος;

Γιάννης Κ.: Και εμένα.

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΓΕΛΑΝΕ

Τώνια: Θυμάστε τι έκανε τα μικρό αγόρι της ιστορίας μας στο τέλος; Τι μας είπε;

Αλέξαντρος: Εγώ το πέταξα στη τουαλέτα και μετά έγινε ένα σιντριβάνι.

Κυρία Μαρίνα: Δεν ακούσατε όταν είπε ο Γιάννης ότι ψόφησαν τα ψαράκια του, ο Κων/νος λέει «Τι; Τα πετάξατε; Γιατί δεν τα τηγανίσατε;»

Κων/νος: Ή γιατί δεν τα ψήσατε;

Τώνια: Θυμάστε το μικρό αγόρι της ιστορίας μας τι είπε στο τέλος; Αλέξαντρε;

Θυμάσαι στο τέλος της ιστορίας τι μας είπε το μικρό αγόρι;

Αλέξαντρος: Όχι.

Τώνια: Ποιος θυμάται να μας πει;

Μυρτώ: Εγώ.

Τώνια: Έλα Μυρτούλα.

Μυρτώ: Τον θάψανε κάτω στο χώμα.

Τώνια: Και μετά στο τέλος που βγήκε μόνος του θυμάστε τι είπε;

Ηλίας: Ναι είπε πως γέρασε και πέθανε.

Τώνια: Το αγόρι όχι ο Ποντικούλης.

Κυρία Μαρίνα: Μετά που τον θάψανε, τι είπε το αγοράκι; Θυμάστε;

Γιάννης Κ.: Μπορεί μια μέρα να ξανάρθει.

Κυρία Μαρίνα: Μπορεί μια μέρα να ξανάρθει είπε;

Τώνια: Μπορεί μια μέρα να ξανάρθει μας λέει ο Γιάννης. Κάποιος άλλος θυμάται κάτι; Έλα Γιαννάκη.

Γιάννης Κ.: Μπορεί μια μέρα να πάρει άλλος ποντικάκι.

Κυρία Μαρίνα: Ναι εκεί που τα πουλάνε.

ΜΗ ΔΟΜΗΜΕΝΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 2

Πρώτο παιδί: Γιάννης

Τώνια: Έχεις δει ποτέ ένα πεθαμένος σκύλο ή μια πεθαμένη γάτα ή ένα πεθαμένο ποντικό;

Γιάννης: Έχω δει. Εκατόν πενήντα φορές.

Τώνια: Πού;

Γιάννης: Στο σπίτι μου μέσα.

Τώνια: Είχατε;

Γιάννης: Ναι.

Τώνια: Από τι πεθαίνουν οι γάτες, οι σκύλοι, τα ποντικά;

Γιάννης: Έχουν βάλει φάρμακα γι' αυτό.

Τώνια: Και πεθαίνουν απ' αυτό;

Γιάννης: Ναι. Για τα κακά που μπαίνουνε. Για τα' άλλα όχι.

Τώνια: Για όλα τα σκυλιά; Γερνάνε λες τα ποντικά, οι σκύλοι;

Γιάννης: Όχι. Γυρνάνε γύρω-γύρω.

Τώνια: Γερνάνε; Γίνονται μεγάλοι και πεθαίνουν, εε;

Γιάννης: Ναι.

Τώνια: Γερνάνε όλοι οι σκύλοι, και οι καλοί και οι κακοί;

Γιάννης: Ναι.

Τώνια: Γιατί λες;

Γιάννης: Γερνάνε για να μην, για να τους βλέπουμε από κάτω.

Τώνια: Γεννιούνται. Γεννιέται ένα σκυλάκι και αρχίζει και μεγαλώνει, όπως μεγαλώνουμε όλοι μας. Κάποια στιγμή γίνεται πολύ γέρος και γερνάει. Τα γηρατειά που λέγαμε πριν. Θυμάσαι; Γερνάνε λοιπόν τα ποντικά;

Γιάννης: Ναι.

Τώνια: Γιατί;

Γιάννης: Γιατί για να ζούνε.

Τώνια: Τι κάνουμε με τους πεθαμένους σκύλους, τις γάτες, τα ποντικά;; Τι κάνουμε;

Γιάννης: Μας δίνουνε ζωή.

Τώνια: Τι τους κάνουμε όταν πεθαίνουν όμως;

Γιάννης: Τους θάβουμε.

Τώνια: Τους θάβουμε. Ένας πεθαμένος σκύλος ή μια πεθαμένη γάτα ή ένα ποντίκι το ξέρει ότι έχει πεθάνει;

Γιάννης: Όχι. Μόνο ο μπαμπάς του και η μαμά του, γιατί αυτό είναι στον ουρανό.

Τώνια: Αισθάνεται λες εσύ κάτι ένας πεθαμένος σκύλος ή μια πεθαμένη γάτα ή το ποντίκι;

Γιάννης: Όχι. Τίποτα.

Τώνια: Αισθάνεται λες πόνο;

Γιάννης: Λίγο. Όταν είναι ζωντανό λίγο αισθάνεται πόνο. Όταν πεθάνει δεν αισθάνεται τίποτα.

Τώνια: Γιατί;

Γιάννης: Από το αίμα του που βγαίνει.

Τώνια; Αν ένας σκύλος πεθάνει, ή μια γάτα ή ένα ποντίκι, και τον θάψουμε στο χώμα, μπορεί να ξαναζωντανέψει;

Γιάννης: Όχι, γιατί του βγαίνει όλο το αίμα.

Τώνια: Βγαίνει όλο το αίμα.

Γιάννης: Ναι.

Τώνια: Μπορεί να βλέπει ένας πεθαμένος σκύλος λες από εκεί που είναι;

Γιάννης: Τσου. Όχι. Γιατί έχει κλειστά τα μάτια του.

Τώνια: Μπορεί να ακούει;

Γιάννης: Τσου.

Τώνια: Μπορεί να κινείται;

Γιάννης: Τσου.

Τώνια: Πεθαίνουν όλοι οι σκύλοι, όλες οι γάτες, όλα τα ποντίκια;

Γιάννης: Ναι.

Τώνια: Από τι;

Γιάννης: Απ' το γέραςμα.

Τώνια: Απ' το γέραςμα. Από κάτι άλλο που μου είπες πριν για τους σκύλους;

Γιάννης: Κι απ' τα φάρμακα.

Τώνια: Κι απ' τα φάρμακα. Ωραία.

Δεύτερο παιδί: Ειρήνη

Τώνια: Θέλω να μου πεις αν έχεις δει ποτέ ένα πεθαμένο σκύλο ή μια πεθαμένη γάτα ή ένα πεθαμένο ποντίκι , ψάρι, χελώνα;

Ειρήνη: Πουλάκι έχω δει στο δρόμο.

Τώνια: Ωραία. Κάτι άλλο πεθαμένο;

Ειρήνη: Δε νομίζω.

Τώνια: Από τι λες πεθαίνουν οι γάτες, οι σκύλοι, τα ποντίκια, τα πουλάκια;

Ειρήνη: Ή κάποιος τα σκοτώνουν ή έχουν γεράσει . Μπορεί να τους συμβεί τα πάντα.

Τώνια: Ωραία. Γερνάνε λες εσύ αυτά τα ζώα; Οι σκύλοι, οι γάτες, τα πουλάκια;

Ειρήνη: Ναι.

Τώνια: Γερνάνε όλα τα ζώακια;

Ειρήνη: Ναι.

Τώνια: Γιατί λες να γερνάνε; Τι λες;

Ειρήνη: Γιατί είναι κορίτσι και..

Τώνια: Και; Τα αγόρια, τα αρσενικά δεν γερνάνε;

Ειρήνη: Τσου.

Τώνια: Όχι; Τι κάνουμε με τους πεθαμένους σκύλους, τις γάτες, τα ποντίκια, τα πουλάκια όταν πεθαίνουν;

Ειρήνη: Τα δικά μας τα κρατάμε στο σπίτι και τα ζεσταίνουμε για να τα θυμόμαστε.

Τώνια: Ένας πεθαμένος σκύλος και οποιοδήποτε άλλο ζώακι ξέρει ότι είναι πεθαμένο; Τι λες;

Ειρήνη: Όχι.

Τώνια: Όχι. Αισθάνεται κάτι ένας πεθαμένος σκύλος ή μια γάτα και οποιοδήποτε άλλο ζώακι;

Ειρήνη: Μερικές φορές.

Τώνια: Γιατί;

Ειρήνη: Γιατί πεθαίνει.

Τώνια: Γιατί πεθαίνει;

Ειρήνη: Ναι.

Τώνια: Αν ένας πεθαμένος σκύλος πεθάνει, κι οποιοδήποτε άλλο ζώακι έχεις εσύ στο μυαλό σου και τον θάψουμε στο χώμα, μπορεί να ξαναζωντανέψει;

Ειρήνη: Όχι.

Τώνια: Όχι. Μπορεί να βλέπει ένας πεθαμένος σκύλος;

Ειρήνη: Όχι.

Τώνια: Να ακούει;

Ειρήνη: Όχι.

Τώνια: Να κινείται;

Ειρήνη: Έτσι κι έτσι.

Τώνια: Για πες μου γι' αυτό που λες να κινείται όταν έχει πεθάνει και είναι στο χώμα και τον έχουμε θάψει.

Ειρήνη: Δεν ξέρω. Δεν μπορώ να καταλάβω.

Τώνια: Τι δεν μπορείς να καταλάβεις;

Ειρήνη: Πώς το κάνει αυτό το πράγμα.

Τώνια: Ααα. Δηλαδή λες πως το κάνει. Μπορεί και το κάνει.

Τώνια: Πεθαίνουν δηλαδή όλα τα ζώακια;

Ειρήνη: Ναι.

Τώνια: Όλα; Όχι συγκεκριμένα, θηλυκά κι αρσενικά, όπως μου είπες πριν;

Ειρήνη: Ναι.

Τρίτο παιδί: Αλέξανδρος

Τώνια: Θέλω να μου πεις αν έχεις δει ποτέ ένα πεθαμένο σκύλο ή μια πεθαμένη γάτα ή οποιοδήποτε άλλο ζώο κάπου;

Αλέξαντρος: Θυμάμαι ότι ο μπαμπάς μου έχει πατήσει γάτα.

Τώνια: Και τι έκανε;

Αλέξαντρος: Δεν ξέρω.

Τώνια: Σου το είχε πει ή το είχες δει;

Αλέξαντρος: Δεν μου το είχε πει. Τότε δεν είχα γεννηθεί ακόμα.

Τώνια: Από τι πεθαίνουν, λοιπόν, οι γάτες, οι σκύλοι και οποιοδήποτε άλλο ζώο;

Αλέξαντρος: Και από αυτοκίνητα κι από τα πάντα.

Τώνια: Αυτά τα πάντα τι είναι; Για δώσ' μου ένα παράδειγμα.

Αλέξαντρος: Δεν ξέρω. Κάτι είναι όμως. Είναι αν πατάς με το αυτοκίνητο τη γάτα. Είναι διάφορα πράγματα.

Τώνια: Όπως;

Αλέξαντρος: Δεν ξέρω όπως.

Τώνια: Γερνάνε λες τα ποντίκια, οι γάτες;

Αλέξαντρος: Πώς γερνάνε; Τι μου εννοείς;

Τώνια: Σου εννοώ γεννιούνται κι αρχίζουν και μεγαλώνουν και κάποια στιγμή έχουν μεγαλώσει πάρα πολύ και γίνονται γέροι. Και έτσι λέμε ότι γερνάνε. Έχουνε

γηρατειά. Γερνάνε λοιπόν όλα τα ποντίκια, όλοι οι σκύλοι, όλες οι γάτες; Γίνονται δηλαδή πολύ μεγάλοι;

Αλέξαντρος: Κανονικά όλοι πεθαίνουν, όταν γίνουν μεγάλοι. Και οι γάτες και οι σκύλοι και οι άνθρωποι και τα πουλιά το ίδιο.

Τώνια: Γιατί λες να γερνάνε;

Αλέξαντρος: Εγώ ξέρω ότι αυτό περνάει μόνο μέχρι τα εκατό χρονών στους ανθρώπους.

Τώνια: Στα ζώα ξέρεις τίποτα;

Αλέξαντρος: Τα ζώα δεν έχουν χρονών.

Τώνια: Τι κάνουμε με τους πεθαμένους σκύλους, τις γάτες, τα ποντίκια και τα λοιπά;

Αλέξαντρος: Με τους πεθαμένους σκύλους τι κάνουμε; Απλώς πεθαίνουν και τους βάζουμε και τους βάζουνε και τους θάβουνε.

Τώνια: Ωραία. Ένας πεθαμένος σκύλος και οποιοδήποτε άλλο ζώο, το ξέρει ότι είναι πεθαμένος;

Αλέξαντρος: Όχι.

Τώνια: Όχι;

Αλέξαντρος: Δεν ξέρει. Γιατί άμα πεθάνει πώς θα το ξέρει;

Τώνια: Αισθάνεται λες κάτι ένας πεθαμένος σκύλος ή μια πεθαμένη γάτα;

Αλέξαντρος: Κάποια πράγματα αισθάνεται.

Τώνια: Τι λες να αισθάνεται;

Αλέξαντρος: Δηλαδή πηγαίνει ψηλά στον ουρανό και ξαναρχίζει την υπόλοιπη ζωή του.

Τώνια: Θες να μου πεις κάτι γι' αυτό;

Αλέξαντρος: Θέλω να σου πω κάτι. Το πρώτο, είναι τρία πράγματα. Το πρώτο είναι ότι αν τα κάνει, αν πεθάνουνε τα ζώα είναι να τα θάψουμε, να το δεύτερο είναι να πάει ψηλά στον ουρανό και το τρίτον είναι για να ξανά, ξαναγυρίσει κάτω και να ξαναρχίσει την υπόλοιπη ζωή τους.

Τώνια: Ωραία. Κάτι άλλο θέλεις να μου πεις;

Αλέξαντρος: Το βασικό είναι ένα ακόμα πράγμα που δεν το ξέρει κανένας. Κανένας. Ούτε οι μεγάλοι δεν το ξέρουν.

Τώνια: Ποιο είναι; Θέλεις να το μοιραστείς μαζί μου;

Αλέξαντρος: Ένα πράγμα που είναι μόνο τα παιδιά το ξέρουν. Οι Κυρίες το λένε γρήγορα-γρήγορα και δεν το προλαβαίνουν να το πουν.

Τώνια: Για πες μου.

Αλέξαντρος: Είναι ότι τα ζώα δεν πρέπει να τους δίνεις λάθος φαγητό. Πρέπει να τους ταΐζεις κάθε όταν το παίρνεις να τους ταΐζεις όποτε σου λέει αυτός που το πήρες και είναι εκεί το δικό του μαγαζί και δεύτερον είναι να, να το ταΐζεις κάθε μέρα αλλά όποτε σου λένε.

Τώνια: Και δεν μου λες. Όταν πεθαίνει το ζώο, αισθάνεται πόνο;

Αλέξαντρος: Πόνο;

Τώνια: Αισθάνεται ότι πονάει κάπου;

Αλέξαντρος: Λίγο.

Τώνια: Γιατί λες να αισθάνεται πόνο;

Αλέξαντρος: Γιατί αν το πατήσανε με αυτοκίνητο θα αισθάνεται πόνο.

Τώνια: Όταν είναι γέρος και έχει μεγαλώσει πολύ, αισθάνεται πόνο, ότι πονάει;

Αλέξαντρος: Θα αισθάνεται λίγο πόνο. Γιατί, γιατί μπορεί να' ναι τότε μεγάλο και να και να έχει πεθάνει και να μη το καταλαβαίνει το πόνο.

Τώνια: Ωραία. Αν κάποιος πεθάνει και τον θάψουμε στο χώμα, μια γάτα ή οποιοδήποτε άλλο ζώο λες να μπορεί να ξαναζωντανέψει;

Αλέξαντρος: Δε νομίζω να ξαναζωντανέψει. Θα πάει ψηλά στον ουρανό και θα ξαναρχίσει την υπόλοιπη ζωή του.

Τώνια: Πώς θα την ξεκινήσει την υπόλοιπη ζωή αυτή;

Αλέξαντρος: Από μωρό και θα μεγαλώσει και θα πεθάνει και θα γίνει ξανά και ξανά και θα γίνει για πάντα.

Τώνια: Δηλαδή είναι το ζωάκι εδώ στη γη, πεθαίνει και πάει μετά στον ουρανό μου είπες; Και μετά τι γίνεται;

Αλέξαντρος: Ξανακατεβαίνει κάτω και ζει από μωρό την υπόλοιπη ζωή του.

Τώνια: Και ξαναγεννιέται πάλι σαν σκυλάκι;

Αλέξαντρος: Ότι και ζώο. Και panda, και ελέφαντας να ήταν, το ίδιο θα γίνει.

Τώνια: Μάλιστα. Μπορεί λες εσύ να βλέπει ένας πεθαμένος σκύλος από εκεί που τον έχουμε θάψει στο χώμα;

Αλέξαντρος: Όχι.

Τώνια: Όχι.

Αλέξαντρος: Αυτό δεν γίνεται.

Τώνια: Να ακούει;

Αλέξαντρος: Όχι.

Τώνια: Να κινείται;

Αλέξαντρος: Να κινείται αποκλείεται. Αποκλείεται να κινείται.

Τώνια: Αλλά όπως μου είπες κι εσύ φεύγει.

Αλέξαντρος: Φεύγει αλλά δεν κινείται με τα πόδια να πάει στον ουρανό.

Τώνια: Πώς πηγαίνει;

Αλέξαντρος: Πεθαμένο το παίρνει ο Χριστούλης και το ανεβάζει πάνω.

Τώνια: Μάλιστα. Θέλεις να μου πεις κάτι άλλο;

Αλέξαντρος: Κάτι άλλο που έχω να πω είναι δύσκολο να στο πω γιατί όποιο ζώο και πεθαίνει, δηλαδή όλα τα ζώα της γης είναι να γίνουμε, να γίνουν μεγάλα αλλά αν γίνουν μεγάλα και δεν προσέχουν στο δρόμο θα τα πατήσουν και θα πεθάνουν το ίδιο. Το ίδιο όπως πεθαίνουν απ' τα άλλα πράγματα, από τοξοβολίες και τέτοια.

Τώνια: Ωραία. Άρα δηλαδή θέλεις να μου πεις ότι όλα τα ζώα πεθαίνουν και όχι μόνο συγκεκριμένα.

Αλέξαντρος: Πεθαίνουν όταν δεν τα ταίζουμε.

Τώνια: Ή όταν μεγαλώνουν πολύ; Ωραία Αλέξαντρε.

Αλέξαντρος: Υπάρχουν τρία πράγματα μόνο που είπες. Κοίτα τώρα άλλο ένα πράγμα. Το βασικότερο πράγμα είναι να τα προσέχουμε, να τα προσέχουμε, να τα χουμε αγάπη για να μη πεθάνουν. Να πεθάνουνε λίγο πιο αργά απ' ότι είναι η ώρα τους.

Τώνια: Ωραία.

Τέταρτο παιδί: Τέρψη

Τώνια: Λοιπόν, Τέρψη μου. Θέλω να μου πεις αν έχεις δει ποτέ ένα πεθαμένο σκύλο, μια πεθαμένη γάτα ή οποιοδήποτε άλλο ζώο που έχει πεθάνει.

Τέρψη: Στους δρόμους ναι. Είχα δει μια γατούλα που την είχε πατήσει ένα αυτοκίνητο στο ποδαράκι της.

Τώνια: Κάπου αλλού; Στο σπίτι είχατε ζωάκι που πέθανε;

Τέρψη: Ναι.

Τώνια: Τι ζωάκι;

Τέρψη: Δύο ψαράκια.

Τώνια: Από τι λες να πεθάνανε τα ψαράκια;

Τέρψη: Γιατί τα δίναμε πολύ τροφή.

Τώνια: Και τι πάθανε;

Τέρψη: Ψοφήσανε.

Τώνια: Γερνάνε λες τα ψαράκια;

Τέρψη: Όχι.

Τώνια: Όχι; Κάποιο άλλο ζώο γερνάει;

Τέρψη: Ναι. Τα σκυλάκια.

Τώνια: Μόνο;

Τέρψη: Και οι γατούλες.

Τώνια: Γιατί λες να γερνάνε μόνο οι σκύλοι, οι γάτες και όχι τα ψαράκια; Αφού κι αυτά ζώα είναι. Δεν ξέρεις;

Τέρψη: Ξέρω, αλλά εγώ δεν ήξερα ότι γερνούσαν τα ψαράκια.

Τώνια: Τι κάνουμε λοιπόν με τους πεθαμένους σκύλους, τις γάτες, τα ποντίκια, τα ψαράκια όταν πεθαίνουν;

Τέρψη: Τα δίνουμε πολύ τροφή και πεθαίνουν.

Τώνια: Και αφού πεθάνουν μετά τι τα κάνουμε;

Τέρψη: Τα πετάμε.

Τώνια: Τα πετάμε; Ποια πετάμε;

Τέρψη: Τα ψαράκια, τα πουλάκια, αν ψοφήσουν.

Τώνια: Κάποιο ζώακι που έχει πεθάνει, λες να το ξέρει ότι είναι πεθαμένο;

Τέρψη: Όχι.

Τώνια: Αισθάνεται κάτι ένα ζώακι που έχει πεθάνει;

Τέρψη: Λύπη.

Τώνια: Πόνο αισθάνεται;

Τέρψη: Ναι.

Τώνια: Γιατί;

Τέρψη: Γιατί το αυτοκίνητο αν υπάρχει κανένα παιδάκι ή κανένα ζώακι στο δρόμο θα πονέσει πολύ το αυτοκίνητο.

Τώνια: Το ζώακι από το αυτοκίνητο;

Τέρψη: Ναι.

Τώνια: Δηλαδή μόνο όταν σκοτώνονται από το αυτοκίνητο και τους χτυπάνε, λες να αισθάνονται πόνο;

Τέρψη: Ναι.

Τώνια: Όταν είναι επειδή είναι πολύ μεγάλα σε ηλικία; Αισθάνονται πόνο;

Τέρψη: Ναι.

Τώνια: Γιατί;

Τέρψη: Γιατί δεν μπορούν και πεθαίνουν.

Τώνια: Αν ένας σκύλος, μια γάτα, ένα ποντίκι πεθάνει και τον θάψουμε στο χώμα, μπορεί να ξαναζωντανέψει;

Τέρψη: Τσου.

Τώνια: Μπορεί να βλέπει ένα πεθαμένο ζωάκι;
Τέρψη: Όχι.
Τώνια: Να ακούει;
Τέρψη: Όχι.
Τώνια: Να κινείται;
Τέρψη: Όχι.
Τώνια: Πεθαίνουνε όλα τα ζωάκια ή κάποια συγκεκριμένα;
Τέρψη: Δεν πεθαίνουν και όλα.
Τώνια: Ποια δεν πεθαίνουν;
Τέρψη: Τα κουνελάκια, τα σκυλάκια.
Τώνια: Ωραία.
Τέρψη: Έχω να σου πω και κάτι άλλο.
Τώνια: Έλα πες μου.
Τέρψη: Και άμα έχουμε και κάτι ψαράκια και πέσει μία λάμπα στο τρίχωμα από τα ψαράκια, θα γίνει μαύρο το ψαράκι και θα καεί.
Τώνια: Ωραία. Θέλεις να μου πεις κάτι άλλο;
Τέρψη: Τσου.

Πέμπτο παιδί: Μυρτώ

Τώνια: Λοιπόν, Μυρτούλα θέλω να μου πεις αν έχεις δει ποτέ ένα πεθαμένο σκύλο, μια πεθαμένη γάτα ή οποιοδήποτε άλλο ζωάκι που έχει πεθάνει.
Μυρτώ: Έχω δει ένα πεθαμένο σκύλο από μια φίλη μου.
Τώνια: Από τι πεθαίνουν λες οι γάτες, οι σκύλοι, τα ποντίκια;
Μυρτώ: Εγώ ξέρω ότι αυτό τον σκύλο, τον είχε πατήσει ένα αυτοκίνητο, γιατί είχε δει αίματα.
Τώνια: Από τι άλλο μπορεί να πεθάνουν;
Μυρτώ: Μπορεί να πεθάνουν από άμα δεν τα ταιίζουν κι άμα δεν.
Τώνια: Γερνάνε λες εσύ τα ζωάκια;
Μυρτώ: Γερνάνε τα ζωάκια, γιατί μου είχε πει η μαμά μου ότι γερνάνε τα ψάρια.
Τώνια: Όλα λες τα ζωάκια γερνάνε; Ή μόνο τα ψαράκια;
Μυρτώ: Όχι. Όλα. Εκτός απ' τα γουρουνάκια.
Τώνια: Γιατί λες να μη γερνάνε τα γουρουνάκια;
Μυρτώ: Δεν ξέρω.

Τώνια: Τι κάνουμε με τους πεθαμένους σκύλους, τις γάτες, τα ποντίκια, όταν πεθαίνουν;

Μυρτώ: Τους πηγαίνουμε να τους θάψουμε.

Τώνια: Ένας πεθαμένος σκύλος ή οποιοδήποτε άλλο ζώακι, το ξέρει ότι είναι πεθαμένος; Την ώρα που έχει πεθάνει και δεν ζει, ξέρει ότι έχει πεθάνει εκείνη τη στιγμή;

Μυρτώ: Το ξέρουν.

Τώνια: Το ξέρει;

Μυρτώ: Ναι.

Τώνια: Αισθάνεται κάτι λες;

Μυρτώ: Όχι.

Τώνια: Λες να πονάει εκείνη τη στιγμή;

Μυρτώ: Ναι.

Τώνια: Γιατί;

Μυρτώ: Γιατί μπορεί να σκοτώθηκε και το παιδί του.

Τώνια: Αν ένας σκύλος πεθάνει και θα τον θάψουμε στο χώμα, ή μια γάτα, μπορεί να ξαναζωντανέψει;

Μυρτώ: Όχι.

Τώνια: Μπορεί να βλέπει ένα ζώακι από εκεί που είναι στο χώμα;

Μυρτώ: Όχι.

Τώνια: Να ακούει;

Μυρτώ: Όχι.

Τώνια: Να κινείται;

Μυρτώ: Όχι.

Τώνια: Δηλαδή, όπως είπαμε, πεθαίνουν όλα τα ζώακια;

Μυρτώ: Ναι.

Τώνια: Και τα γουρούνια;

Μυρτώ: Όχι.

Τώνια: Ωραία.

18^ο ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ: ΟΜΑΔΑ ΕΛΕΓΧΟΥ

ΑΦΗΓΗΣΗ ΠΑΡΑΜΥΘΙΟΥ(...)

Τώνια: Αυτό ήτανε το παραμύθι. Θέλετε να ξαναδείτε πάλι τις εικόνες;

Παιδιά: Ναι, γιατί δεν τις είδαμε.

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΒΛΕΠΟΥΝ ΤΙΣ ΕΙΚΟΝΕΣ

ΜΗ ΔΟΜΗΜΕΝΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 1

Τώνια: Όταν ακούσατε ότι ο Ποντικούλης ήταν με κλειστά τα μάτια, δεν κινούνταν, δεν ανταποκρίνονταν, όταν το μικρό αγόρι του γαργαλούσε τη κοιλίτσα, όπως έκανε κάθε πρωί το αγόρι της ιστορίας μας, όταν ξυπνούσε και πήγαινε να καλημερίσει το ποντίκι; Πώς νοιώσατε; Ή όταν είδατε την εικόνα που σας έδειξα μετά;

Αποστολία: Εγώ ένοιωσα σαν να ήτανε δικό μου το Ποντικάκι.

Τώνια: Ωραία. Κάποιος άλλος;

Κοτσιδού: Εγώ ένοιωσα λύπη.

Τώνια: Λύπη. Άλλος;

Σταυρούλα: Εγώ ένοιωσα ότι, ότι έχασα το ποντίκι.

Ρουζ Πον: Εγώ ένοιωσα ότι έχασε το ζωάκι του.

Νηπιαγωγός: Και τι; Ήτανε χαρούμενο το παιδάκι;

Ιορδάνης: Ότι κρύωσε και πέθανε.

Τώνια: Ότι κρύωσε και πέθανε. Άλλος;

Κουφετί: Εγώ λέω ότι ζεστάθηκε πολύ και πέθανε.

Βασούλα: Εγώ ότι πέθανε.

Τώνια: Πώς ένοιωσες που πέθανε το ποντικάκι;

Βασούλα: Μοναξιά.

Τώνια: Μοναξιά. Άλλος; Κώστας;

Κώστας: Ότι γέρασε και πέθανε.

Νηπιαγωγός: Εσύ; Τι ένοιωσες; Χαρά; Τι ένοιωσες;

Κώστας: Μοναξιά.

Τώνια: Θέλω να μου πείτε. Εσείς έχετε ζωάκι; Ένας – ένας.

Αποστολία: Εγώ είχα ένα ποντικάκι και ένα ψαράκι και πέθαναν και σε δύο χρόνια θα μου πάρει η μαμά μου ένα σκυλάκι.

Τώνια: Ωραία. Άλλος;

Κοτσιδού-άσπρο: Εγώ έχω ένα πουλάκι.

Τώνια: Ζει το πουλάκι;

Κοτσιδού-άσπρο: Ναι.

Ναυτούλα: Και εγώ έχω σκυλάκι.

Τώνια: Ζει το σκυλάκι;

Ναυτούλα: Ναι.

Μαρίνα: Εγώ έχω ένα ψαράκι κι ένα πουλάκι.

Ναύτης: Εγώ είχα ένα ψαράκι.

Τώνια: Τι είχες εσύ Κώστα;

Κώστας: Σκυλάκι.

Τώνια: Και ζει το σκυλάκι;

Κώστας: Ναι.

Τώνια: Κάποιος άλλος που να έχει ζωάκι;

Σταυρούλα: Πέθανε η γάτα η μαμά και το άλλο το παιδί μεγάλωσε και έκανε γατάκια.

Τώνια: Ωραία. Άλλος που να έχει ζωάκι; Ωραία. Σε εσάς, όπως μου είπατε, έχει συμβεί κάτι τέτοιο, όπως αυτό που συνέβη στο ζωάκι του μικρού της ιστορίας μας, το

Ποντικούλη. Τι θυμάστε απ' αυτό;

Κοτσιδού – άσπρο: Εγώ την αλλάζω κάθε μέρα την εφημερίδα του πουλιού για να μην ξύνει τη μύτη του στα σίδερα και παίρνει τα μικρόβια.

Τώνια: Στα παιδάκια που είχανε ζωάκι και πέθανε, τι θυμούνται από αυτό; Ποιος μου είπε ότι είχε ψαράκια και πέθαναν;

Μαρίνα: Εγώ. Δεν πήγα φαγητό, δεν έβαλα και πέθαναν.

Απόστολος: Εγώ είχα δύο ψαράκια και δεν τα τάζα συχνά και πέθαναν. Κι άλλο ένα και δεν το τάζα κι αυτό και πέθανε.

Τώνια: Ωραία. Άλλος; Τι θυμάσαι από το ζωάκι που πέθανε;

Αποστολία: Εγώ το έβγαλα έξω από το κλουβί του και πέθανε.

Τώνια: Άλλος.

Αποστολία: Και έβαλαν στο ψάρι αυτό που κάνει βουουου με το καφέ και πέθανε.

Τώνια: Εσύ τι θυμάσαι;

Ναυτούλα: Ότι δεν το τάζαμε.

Τώνια: Εσύ;

Κολιεδούλα: Πέθανε γιατί ξεχάσαμε να του δώσουμε φαγητό και πέθανε και αγοράσαμε άλλο.

Κουφετί: Εμείς του βάζουμε καθαρό νερό.

Κοτσιδού: Και του καθαρίζουμε για να μη ξύνει τη μυτούλα και βγάλει σπυρί.

Τώνια: Ωραία. Λοιπόν. Ξέρετε ότι όλοι πεθαίνουν, ακόμα και τα ζώα δηλαδή;

Αποστολία: Ναι.

Τώνια: Στο αγοράκι της ιστορίας μας, το είπε ο μπαμπάς του αφού είχε πεθάνει ο Ποντικούλης. Μέχρι τότε δεν το γνώριζε ότι πεθαίνουν ακόμα και τα ζώα. Και

μάλιστα πίστευε ότι όταν είδε τον Ποντικούλη με κλειστά τα μάτια ότι απλά κοιμότανε. Εσάς σας έχει μιλήσει ποτέ κανείς για το θάνατο;

Αποστολία: Εμένα μου είχε μιλήσει;

Τώνια: Πες μου πρώτα εσύ.

Αποστολία: Εμένα η μαμά, μου είπε όταν γεράσει κάποιος πεθαίνει και τον θάβουμε.

Ναύτης: Σε ένα κουτί.

Αποστολία: Στο νεκροταφείο.

Κοτσιδού: Η μαμά μου έχει πει ότι όταν τρώνε πράγματα που δεν κάνει συνέχεια, παθαίνουμε καρκίνο και πεθαίνουμε.

Τώνια: Πες μου.

Γιώργος: Εμένα πέθανε ο παππούς μου. Τον πήρε ο Θεούλης.

Τώνια: Τι θυμάσαι από αυτό;

Γιώργος: Ότι τον πήγαμε στο νεκροταφείο με τις πιτζάμες του.

Πορτοκάλης: Με τις πιτζάμες του;

Νηπιαγωγός: Τον παππού σου; Με τις πιτζάμες μήπως τον πήγατε στο νοσοκομείο πρώτα και μετά στο νεκροταφείο;

Γιώργος: Τον πήγαμε πρώτα στο νοσοκομείο και μετά στο νεκροταφείο.

Νηπιαγωγός: Εσύ τον είδες μετά που τον πήγατε στο νεκροταφείο;

Γιώργος: Ναι, τον είδα.

Νηπιαγωγός: Με τις πιτζάμες ήταν;

Γιώργος: Ναι.

Νηπιαγωγός: Με τις πιτζάμες θα τον πήγατε στο νοσοκομείο.

Πορτοκάλης: Κυρία, η θεία μου πήγε στο νοσοκομείο. Είχε κάτι.

Κοτσιδού: Εμένα μια φίλη της μαμάς μας, είχε πάθει κάτι και έπαιρνε φάρμακα για να γίνει καλά και προσπαθούσε κάθε μέρα να γίνει καλά.

Τώνια: Και τώρα; Είναι καλά;

Κοτσιδού: Ναι. Είναι ακόμα ζωντανή και προσπαθεί.

Τώνια: Ωραία. Ποιος άλλος ήθελε να μου πει αν του είχε μιλήσει κάποιος για το θάνατο; Έλα. Πες μου.

Πορτοκάλης: Εγώ έχω γατούλα που τρώει ψάρια.

Τώνια: Σου είχε μιλήσει κανένας για το θάνατο;

Πορτοκάλης: Μου είχε μιλήσει ο μπαμπάς.

Τώνια: Και τι σου είχε πει; Τι θυμάσαι;

Πορτοκάλης: Μου είχε πει ότι η γατούλα τρώει ψάρια.

Τώνια: Ποιος άλλος;

Μαρίνα: Η αδερφή μου είναι άρρωστη.

Τώνια: Είναι άρρωστη;

Νηπιαγωγός: Τι έχει και είναι άρρωστη;

Μαρίνα: Της πονούσε το αυτί.

Τώνια: Σε κάποιον άλλον είχε μιλήσει κανείς; Ο μπαμπάς, η μαμά, η αδερφή για το θάνατο; Η γιαγιά; Στα αγόρια; Ο Κώστας; Σου είχε μιλήσει κάποιος;

Κώστας: Όχι.

Τώνια: Ο Ποντικούλης δεν ήταν άρρωστος, αλλά πέθανε επειδή ήταν πολύ μεγάλος. Είχε γηρατειά. Το ζωάκι σας εσάς, επειδή δεν θυμάμαι, πέθανε με τον ίδιο τρόπο ή κάπως αλλιώς;

Αποστολία: Εμένα το ζωάκι μου δεν είχε γεράσει. Απλώς πέθανε έτσι.

Κοτσιδού: Μπορεί να μην το βαστούσε η καρδιά του.

Τώνια: Σε κάποιον άλλο; Πέθανε με τον ίδιο τρόπο που πέθανε ο Ποντικούλης;

Ναύτης: Όχι. Εγώ απλώς δεν τα τάζω τα ψαράκια.

Τώνια: Η ιστορία σας με το θάνατο των ζώων σας έμοιαζε σε κάτι με την ιστορία που ακούσατε;

Παιδιά: Όχι.

Τώνια: Σε τι ήτανε διαφορετική η ιστορία που ακούσατε με τη δική σας; Ακούσατε κάτι διαφορετικό απ' αυτό που συνέβη σε εσάς;

Αποστόλης: Τι λες;

Τώνια: Λέω ακούσατε κάτι διαφορετικό στην ιστορία που σας διάβασα που να διέφερε από την ιστορία που συνέβη σε εσάς και στο ζωάκι σας;

Αποστολία: Εγώ όχι.

Τώνια: Κάποιος άλλος;

Κοτσιδού: Όχι.

Τώνια: Πώς νοιώσατε όταν πέθανε το δικό σας το ζωάκι;

Αποστολία: Εγώ άσχημα και στενοχωρήθηκα.

Τώνια: Άλλος;

Μαρίνα: Εγώ έκλαιγα.

Αποστολία: Και εγώ έκλαιγα.

Νηπιαγωγός: Εσύ Γιώργο που πέθανε το ζωάκι σου τι ένοιωσες;

Ναύτης: Τίποτα.

Νηπιαγωγός: Τίποτα δεν ένοιωσες;

Τώνια: Άλλος; Πώς νοιώσατε όταν το είδατε ή όταν το μάθατε ότι πέθανε το ζωάκι σας;

Κουφετί: Το πουλάκι μου ακόμα δεν πέθανε. Αλλά το περιποιούμαι για να μην πεθάνει.

Τώνια: Ποιος μου είπε πριν ότι πέθανε πριν ο παππούς του;

Νηπιαγωγός: Ο Ιορδάνης.

Τώνια: Πώς ένοιωσες όταν έμαθες και όταν είδες τον παππού σου που πέθανε;

Ιορδάνης: Να κλαίω.

Τώνια: Έκλαιγες; Κάτι άλλο που ένοιωσες;

Ιορδάνης: Στενοχωρήθηκα.

Τώνια: Πώς νοιώσατε σήμερα που ακούσατε ότι το ζωάκι κάποιου άλλου, ο Ποντικούλης, πέθανε; Νοιώσατε το ίδιο ή διαφορετικά;

Βασούλα: Και εγώ στενοχωρήθηκα όταν πέθανε η γάτα μου.

Τώνια: Τώρα που ακούσατε ότι πέθανε ο Ποντικούλης; Νοιώσατε το ίδιο ή διαφορετικά σε σχέση με όταν πέθανε το δικό σας το ζωάκι;

Κοτσιδού: Εγώ διαφορετικά.

Τώνια: Δηλαδή; Πώς νοιώσατε;

Κοτσιδού: Ένοιωσα λύπη.

Τώνια: Κάποιος άλλος;

Μαρίνα: Και εγώ λύπη.

Σταυρούλα: Εγώ δεν ένοιωσα τίποτα.

Τώνια: Άλλος; Κώστα; Ένοιωσες την ίδια στενοχώρια με αυτήν που ένοιωσες όταν πέθανε το ζωάκι σου;

Κώστας: Ναι.

Τώνια: Ποιος ήθελε να μου πει;

Ναυτούλα: Λυπημένα.

Τώνια: Λυπημένη. Ωραία. Απ' αυτά που διαβάσαμε και απ' τις εικόνες που σας έδειξα, τι σας άρεσε περισσότερο στην ιστορία;

Ναύτης: Εμένα μ' άρεσε όταν θάψανε τον Ποντικούλη.

Τώνια: Άλλος;

Κουφέτο: Εμένα μ' άρεσε όταν το παιδάκι το τύλιξε σε μια παλιά μπλούζα.

Αποστολία: Εμένα μ' άρεσε όταν το βάλανε μέσα στο χαρτόνι και το ζωγράφισε.

Κοτσιδού: Εμένα μ' άρεσε όταν το αγόρι του έβαλε δυο καρότα, ψωμί κι άλλα.

Βασούλα: Εμένα μου άρεσε όταν το γαργάλησε.

Ιορδάνης: Εμένα μου άρεσε όταν το βάλανε μέσα στο κουτί.

Τώνια: Άλλος;

Μαρίνα: Εμένα μου άρεσε όταν το βάψανε.

Τώνια: Κώστα εσένα τι σου άρεσε από τις εικόνες που σας έδειξα και απ' αυτά που σας διάβασα;

Κώστας : Που πέθανε.

Τώνια: Κων/ να εσένα τι σου άρεσε;

Κων/ να : Ότι πέθανε ο Ποντικούλης.

Τώνια: Ότι πέθανε ο Ποντικούλης σου άρεσε; Τι σας άρεσε απ' αυτά που σας έδειξα και σας διάβασα άλλο;

Μαρίνα: Εμένα μου άρεσαν όλα.

Τώνια: Τώρα θέλω να μου πείτε τι δεν σας άρεσε από αυτά που σας διάβασα και σας έδειξα. Έλα Κων/ να.

Κων/ να: Εμένα δεν μου άρεσε όταν πέθανε ο Ποντικούλης.

Ναύτης: Εμένα δεν μου άρεσε όταν πέθανε.

Τώνια: Ωραία. Άλλος;

Ναυτούλα: Εμένα όταν θάψανε τον Ποντικούλη.

Τώνια: Δηλαδή σε όλους δεν άρεσε που πέθανε ο Ποντικούλης;

Παιδιά: Ναι.

Παιδί: Εμένα όταν θύμωσε.

Τώνια: Θέλω να μου πείτε από την δικιά σας την ιστορία , όταν πέθανε το δικό σας το ζωάκι , τι σας άρεσε πιο πολύ ή τι δεν σας άρεσε από όλο αυτό που έγινε;

Αποστολία: Εμένα που έζησε.

Βασούλα: Εμένα όταν γέννησε.

Τώνια: Από αυτά τα παιδάκια που πέθανε το ζωάκι τους, θέλω να μου πούνε τι τους άρεσε ή δεν τους άρεσε;

Αποστολία: Μ' άρεσε που έζησε και δεν μ' άρεσε που πέθανε.

Μαρίνα: Εμένα δεν μου άρεσε που πέθανε.

Τώνια: Άλλος; Όταν πέθανε το ζωάκι σας το μοιραστήκατε αυτό με κάποιον; Το είπατε σε κάποιον;

Βασούλα: Εγώ στον Κώστα.

Νηπιαγωγός: Εσύ Αποστολία;

Τώνια: Όταν πέθανε το ζωάκι σας, το μοιραστήκατε αυτό που συνέβη με κάποιον; Το είπατε σε κάποιον;

Μααρίνα: Εγώ το είπα σε μια φίλη μου.

Romeo: Εγώ το είπα στη μαμά μου.

Τώνια: Τώρα που πέθανε το ζωάκι σας, που έχει πεθάνει, κάνατε κάτι που να σας θυμίζει το ζωάκι σας μέχρι σήμερα;

Αποστολία: Ήταν γκρι με άσπρο μωράκι.

Τώνια: Τώρα κάνετε κάτι που να σας θυμίζει το ζωάκι σας που έχει πεθάνει;

Ναύτης: Όχι.

Τώνια: Κανένας.

ΜΗ ΔΟΜΗΜΕΝΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 2

Πρώτο παιδί: Αποστολία

Τώνια: Θέλω Αποστολία να μου πεις αν έχεις δει ποτέ ένα πεθαμένο σκύλο, μια πεθαμένη γάτα, ένα πεθαμένο ψαράκι ή οτιδήποτε.

Αποστολία: Το ζωάκι μου το πεθαμένο είδα. Το ποντικούλη τον είδα πεθαμένο.

Τώνια: Τον ποιον;

Αποστολία: Τον Ποντικούλη τον είδα πεθαμένο.

Τώνια: Στο σπίτι σου;

Αποστολία: Ναι.

Τώνια: Ξέρεις πώς πεθαίνουν τα ζωάκια; Οι γάτες, οι σκύλοι, τα ποντίκια;

Γερνάνε λες τα ζωάκια;

Αποστολία: Όχι.

Τώνια: Ξέρεις τι σημαίνει γερνάω;

Αποστολία: Όχι.

Τώνια: Σημαίνει γεννιέμαι και σιγά-σιγά μεγαλώνω. Γίνομαι πολύ μεγάλος, δηλαδή γέρος και να έχουν γηρατειά. Γερνάνε λοιπόν τα ζώα;

Αποστολία: Ναι.

Τώνια: Όλα τα ζώα γερνάνε;

Αποστολία: Ναι.

Τώνια: Ή μόνο κάποια;

Αποστολία: Όλα.

Τώνια: Όλα. Τι κάνουμε με τα πεθαμένα ζωάκια;

Αποστολία: Θα το θάψουμε.

Τώνια: Ένα πεθαμένο ζωάκι, το ξέρει ότι είναι πεθαμένο;

Αποστολία: Όχι.

Τώνια: Αισθάνεται κάτι ένα πεθαμένο ζώακι;

Αποστολία: Όχι. Γιατί δεν ζει.

Τώνια: Πόνο λες να αισθάνεται;

Αποστολία: Αυτός που το έχει ναι.

Τώνια: Αυτός που πεθαίνει;

Αποστολία: Όχι.

Τώνια: Αν ένα ζώακι πεθάνει και το θάψουμε, μπορεί να ξαναζωντανέψει;

Αποστολία: Όχι.

Τώνια: Μπορεί να βλέπει ένα πεθαμένο ζώακι από εκεί που βρίσκεται στο χώμα;

Αποστολία: Όχι, γιατί σκάβουν οι γάτες και μπορεί να το φάνε.

Τώνια: Μπορεί να ακούει;

Αποστολία: Εεε. Ναι.

Τώνια: Από εκεί που είναι στο χώμα το ζώακι το πεθαμένο;

Αποστολία: Μπορεί να ακούει χωρίς να είναι ανοιχτά τα μάτια του.

Τώνια: Μπορεί να κινείται;

Αποστολία: Όχι.

Τώνια: Άρα δηλαδή πεθαίνουν όλα τα ζώακια;

Αποστολία: Ναι.

Τώνια: Ωραία.

Δεύτερο παιδί: Ιορδάνης

Τώνια: Θέλω να μου πεις αν έχεις δει ποτέ ένα πεθαμένο ζώακι ή έναν πεθαμένο άνθρωπο, όπως μου είπες πριν. Κάποιος που να έχει πεθάνει, δεν τον έχεις δει; Ζώο ή άνθρωπο;

Ιορδάνης: Ζώο έχω δει. Ένα πουλάκι στο δρόμο που του έχουν πατήσει τα φτερά του.

Τώνια: Τον παππού σου τον είχες δει όταν είχε πεθάνει;

Ιορδάνης: Ναι.

Τώνια: Από τι πεθαίνουν λες τα ζώα και οι άνθρωποι;

Ιορδάνης: Γιατί όταν γερνάνε πολύ και αρρωσταίνουν, πεθαίνουνε.

Τώνια: Δηλαδή γερνάνε όλοι; Και τα ζώα και οι άνθρωποι;

Ιορδάνης: Ναι.

Τώνια: Τι κάνουμε με τους πεθαμένους; Τα ζώα και τους ανθρώπους;

Ιορδάνης: Τα φροντίζουμε, τους δίνουμε να φάμε, τους φέρνουμε τα αγαπημένα τους παιχνίδια, τους χτίζουμε σκυλόσπιτο, τους παίρνουμε λουρί.

Τώνια: Όταν πεθάνουν;

Ιορδάνης: Όταν πεθάνουν κάθονται έτσι.(Πλαγιάζει) και τα πόδια κάτω.

Τώνια: Κάποιος που έχει πεθάνει, το ξέρει ότι έχει πεθάνει;

Ιορδάνης: Όχι.

Τώνια: Αισθάνεται κάτι κάποιος που έχει πεθάνει;

Ιορδάνης: Ναι.

Τώνια: Τι αισθάνεται;

Ιορδάνης: Ότι αρρωσταίνει και μετά γεράζει και μετά πεθαίνει.

Τώνια: Και όταν έχει πεθάνει; Τι αισθάνεται; Πόνο λες να αισθάνεται;

Ιορδάνης: Ναι.

Τώνια: Γιατί λες να πονάει;

Ιορδάνης: Γιατί πέθανε.

Τώνια: Αν κάποιος πεθάνει, ζώο ή άνθρωπος, και τον θάψουμε στο χώμα, μπορεί να ξαναζωντανέψει;

Ιορδάνης: Όχι.

Τώνια: Μπορεί να βλέπει κάποιος που έχει πεθάνει και τον έχουμε θάνει;

Ιορδάνης: Ναι.

Τώνια: Να ακούει;

Ιορδάνης: Ναι.

Τώνια: Να κινείται;

Ιορδάνης: Όχι.

Τώνια: Δηλαδή όλοι πεθαίνουν; Και τα ζώα και οι άνθρωποι;

Ιορδάνης: Ναι.

Τρίτο παιδί: Βασούλα

Τώνια: Θέλω να μου πεις αν έχεις δει ποτέ ένα πεθαμένο σκύλο, μια γάτα, έναν άνθρωπο.

Βασούλα: Μόνο τη γάτα μου.

Τώνια: Από τι λες να πεθαίνουν οι γάτες ή οι σκύλοι ή όποιο άλλο ζώακι θέλεις;

Βασούλα: Για τη γάτα γιατί την είχα σε ένα παλιό σπίτι και τα είχε φάει όλα τα φύλλα και μετά δεν έφταναν να φάει. Και μια χελώνα.

Τώνια: Από τι λες να πέθανε η γατούλα σου;

Βασούλα: Γιατί δεν έφτανε τα φύλλα.

Τώνια: Γερνάνε λες;

Βασούλα: Ναι.

Τώνια: Όλα τα ζώα γερνάνε;

Βασούλα: Ναι.

Τώνια: Και τι κάνουμε όταν πεθαίνουν τα ζώακια;

Βασούλα:

Τώνια: Τι τα κάνουμε όταν πεθαίνουνε;

Βασούλα: Τα πάμε στο νεκροταφείο.

Τώνια: Ένα ζώακι που έχει πεθάνει, το ξέρει ότι έχει πεθάνει;

Βασούλα: Όχι.

Τώνια: Αισθάνεται κάτι ένα ζώακι που έχει πεθάνει;

Βασούλα: Δεν αισθάνεται τίποτα.

Τώνια: Πόνο λες να αισθάνεται;

Βασούλα: Αισθάνεται.

Τώνια: Γιατί λες να πονάει;

Βασούλα: Γιατί έβγαλε αίμα.

Τώνια: Την ώρα που πέθαινε; Πονούσε;

Βασούλα: Όχι.

Τώνια: Αν ένα ζώακι πεθάνει και το θάψουμε στο χώμα, μπορεί να ξαναζωντανέψει;

Βασούλα: Όχι.

Τώνια: Μπορεί να βλέπει ένα πεθαμένο ζώακι από εκεί που είναι;

Βασούλα: Όχι.

Τώνια: Να κινείται;

Βασούλα: Όχι.

Τώνια: Να ακούει;

Βασούλα: Όχι.

Τώνια: Δηλαδή πεθαίνουνε όλα τα ζώακια ή μόνο κάποια;

Βασούλα: Μερικά.

Τώνια: Ποια πεθαίνουν και ποια όχι;

Βασούλα: Η χελώνα μου δεν έχει πεθάνει. Μόνο η γάτα.

Τώνια: Πεθαίνει η χελώνα;

Βασούλα: Όχι.

Τέταρτο παιδί: Σταυρούλα

Τώνια: Λοιπόν, θέλω να μου πεις αν έχεις δει ποτέ ένα πεθαμένο σκύλο, μια πεθαμένη γάτα, ένα ψαράκι. Έχεις δει ποτέ;

Σταυρούλα: Όχι.

Τώνια: Ποτέ;

Σταυρούλα: Τσου.

Τώνια: Το ψαράκι σου που πέθανε, το είχες δει που πέθανε;

Σταυρούλα: Δεν είχα ψαράκι. Γατούλα είχα.

Τώνια: Γατούλα; Έχει πεθάνει. Την είχες δει που είχε πεθάνει;

Σταυρούλα: Τσου.

Τώνια: Γιατί λες να πεθαίνουν οι γάτες κι όλα τα ζώα;

Σταυρούλα: Απ' τη σκύλοι.

Τώνια: Απ' τους σκύλους δηλαδή;

Σταυρούλα: Την έφαγαν.

Τώνια: Από τι άλλο μπορεί να πεθαίνουν;

Σταυρούλα: Από γάτα.

Τώνια: Γερνάνε λες τα ζωάκια; Γερνάνε όλα τα ζωάκια ή κάποια συγκεκριμένα;

Σταυρούλα: Κάποια.

Τώνια: Ποια δηλαδή;

Σταυρούλα: Κατσικάκια και τα άλλα τα ξένα.

Τώνια: Γιατί γερνάνε αυτά;

Σταυρούλα: Τι γύλο;

Τώνια: Όχι. Γιατί γεννιούνται και γίνονται μεγάλα ώσπου να γίνουμε γέροι και να γεράσουν. Κι έτσι γερνάνε. Γιατί;

Σταυρούλα: Γιατί τρώνε πολύ.

Τώνια: Τι κάνουμε όταν πεθαίνουν τα ζωάκια;

Σταυρούλα: Κλαίμε.

Τώνια: Ένα ζωάκι που έχει πεθάνει, το ξέρει ότι είναι πεθαμένο;

Σταυρούλα: Πώς;

Τώνια: Αισθάνεται κάτι ένα ζωάκι που έχει πεθάνει εκείνη την ώρα;

Σταυρούλα: Ναι.

Τώνια: Τι αισθάνεται;

Σταυρούλα: Ότι δεν μπορεί να σηκωθεί.

Τώνια: Να πονάει λες;

Σταυρούλα: Ναι.

Τώνια: Γιατί;

Σταυρούλα: Γιατί είναι χτυπημένο.

Τώνια: Αν ένα ζώακι πεθάνει και το θάψουμε στο χώμα, μπορεί να ξαναζωντανέψει;

Σταυρούλα: Όχι.

Τώνια: Μπορεί να βλέπει ένα ζώακι που έχει πεθάνει;

Σταυρούλα: Όχι.

Τώνια: Να ακούει;

Σταυρούλα: Ναι.

Τώνια: Ναι; Να κινείται;

Σταυρούλα: Ναι.

Τώνια: Δηλαδή πεθαίνουν όλα τα ζώα ή κάποια συγκεκριμένα;

Σταυρούλα: Κάποια.

Τώνια: Κάποια. Ποια δηλαδή;

Σταυρούλα: Οι γάτες, οι σκύλοι, τα σκυλάκια, τα κουταβάκια, τα γατάκια.

Τώνια: Αυτά πεθαίνουν;

Σταυρούλα: Ναι.

Τώνια: Και ποια δεν πεθαίνουν;

Σταυρούλα: Τα άλογα, οι σφίγγες.

Τώνια: Γιατί λες να πεθαίνουν μόνο κάποια κι άλλα όχι;

Σταυρούλα: Όταν τα μαχαιρώνουν, πεθαίνουν.

Τώνια: Άρα δηλαδή αυτά τα μαχαιρώνουν που μου είπες και πεθαίνουν.

Σταυρούλα: Και όποια φεύγουν και όποια θέλουν να φάνε τα σκοτώνουν.

Τώνια: Ωραία.

Πέμπτο παιδί: Μαρίνα

Τώνια: Θέλω να μου πεις αν έχεις δει ποτέ ένα πεθαμένο ζώακι . Σκύλο, γάτα, ποντίκι, οτιδήποτε.

Μαρίνα: Εγώ έχω δει ένα γατάκι.

Τώνια: Ωραία. Δικό σου ήτανε;

Μαρίνα: Όχι.

Τώνια: Από τι λες να πεθαίνουν οι γατούλες, οι σκύλοι, τα ποντίκια, τα πουλάκια;

Μαρίνα: Τα ψαράκι επειδή δεν τα βάζουμε να φαγητό.

Τώνια: Οι γάτες, οι σκύλοι, τα άλογα, οι χελώνες; Από τι λες να πεθαίνουν;

Μαρίνα: Οι χελώνες να μην είναι μέσα στο νερό.

Τώνια: Γερνάνε λες τα ζώα;

Μαρίνα: Δε ξέρω.

Τώνια: Ξέρεις τι σημαίνει γερνάω;

Μαρίνα: Δηλαδή κάνω κάπου βόλτα.

Τώνια: Όχι. Γερνάω. Δηλαδή γεννιέμαι και σιγά-σιγά μεγαλώνω και γίνομαι πολύ μεγάλος. Γεράζω. Έχω γηρατιά και γερνάω. Γερνάνε λες τα ζώα;

Μαρίνα: Όχι.

Τώνια: Κανένα;

Μαρίνα: Νομίζω ναι.

Τώνια: Τι κάνουμε όταν ένα ζώο πεθάνει;

Μαρίνα: Να το κάνουμε καλά.

Τώνια: Όταν έχει πεθάνει και δεν ζει;

Μαρίνα: Να το θάψουμε και να το πάρει ο Χριστούλης.

Τώνια: Και μετά;

Μαρίνα: Και μετά θα το πάρει ο Χριστούλης και θα το κάνει πάλι άνθρωπο. Και θα είναι άσπρο όλο.

Τώνια: Ένα πεθαμένο ζώακι, το ξέρει ότι έχει πεθάνει;

Μαρίνα: Μπορεί και να μην το ξέρει.

Τώνια: Μπορεί και να μην το ξέρει; Αισθάνεται κάτι ένα ζώακι που έχει πεθάνει;

Μαρίνα: Δε νομίζω.

Τώνια: Αν ένα ζώακι πεθάνει και το θάψουμε στο χώμα, μπορεί να ξαναζωντανέψει;

Μαρίνα: Μπορεί να μη ζωντανέψει.

Τώνια: Μπορεί να βλέπει ένα ζώακι από εκεί που είναι;

Μαρίνα: Όχι.

Τώνια: Να ακούει;

Μαρίνα: Όχι.

Τώνια: Να κινείται;

Μαρίνα: Ναι.

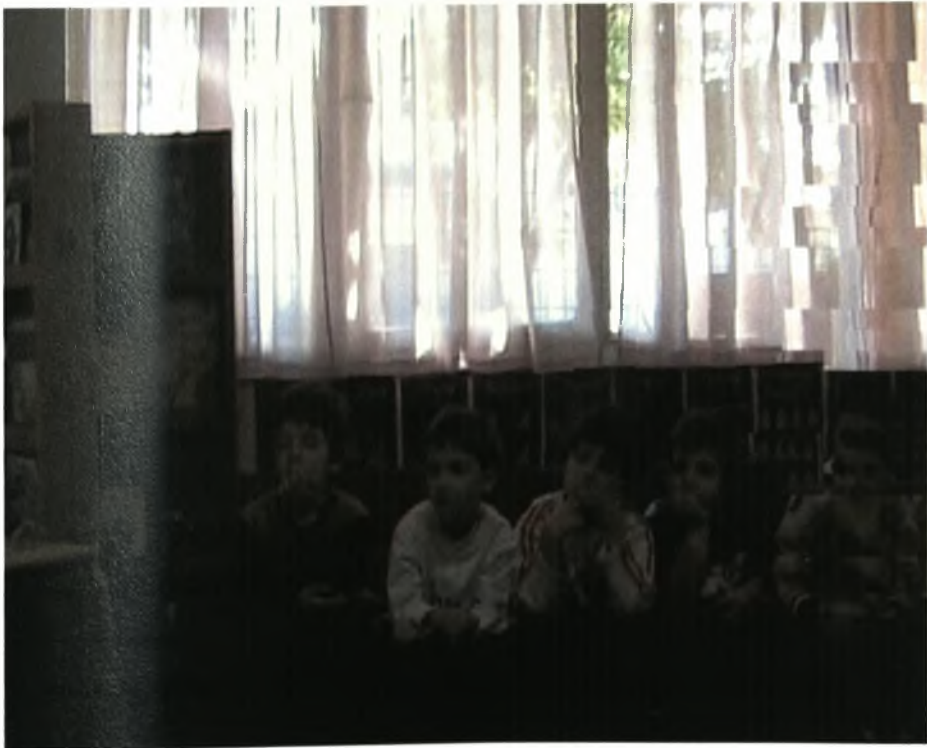
Τώνια: Δηλαδή πεθαίνουν όλα τα ζώα ή κάποια συγκεκριμένα;

Μαρίνα: Όλα.

**(Δεν χρησιμοποιήθηκαν τα αληθινά ονόματα των παιδιών).*

3. Φωτογραφικό υλικό

28ο ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ:

18ο ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ:

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική Βιβλιογραφία

1. Αξελός Κ. (1974) *Ο Ηράκλειτος και η φιλοσοφία*. Αθήνα: Εξάντας
2. Αργυριάδη Μ. (1991) *Η κούκλα*. Αθήνα: Εκδόσεις Μπαρτζιώτη
3. Αριές Φ. (1988) *Ο άνθρωπος ενόπιον του θανάτου. Ο εξαγριωμένος θάνατος*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας»
4. Βέικος Θ. (1989) *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*. Αθήνα: Θεμέλιο
5. Δαράκη Π. (1989) *Κουκλοθέατρο*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg
6. Ζαφειροπούλου Μ., & Κλεφταράς Γ. (2004) *Εφαρμοσμένη Κλινική Ψυχολογία του Παιδιού*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα
7. Λεονταρή Α. (2006) *Παιδιά και Πένθος*. Επιστημονική Επετηρίδα Ψυχολογικής Εταιρείας Βορείου Ελλάδας, Τόμος 4, σσ. 284, 286-289, 292
8. Μαγουλιώτης Α. (1999) *Κουκλοθέατρο Ι, Πώς στήνεται ένα έργο (Τρόποι – Είδη – Πατράν)*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη
9. Μαντζαρίδης Γ. (1990) *Κοινωνιολογία του Χριστιανισμού*. Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη
10. Μεταλληνού Ο. κ.ά.. (2004) *Στήριξη του παιδιού μετά το θάνατο αγαπημένου του προσώπου*. στο Ζαφειροπούλου Μ., & Κλεφταράς Γ., *Εφαρμοσμένη Κλινική Ψυχολογία του παιδιού*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
11. Παπαδάτου Δ. (1999) *Το παιδί μπροστά στην αρρώστια και στο θάνατο*. Στο: Μ. Νίλσεν & Δ. Παπαδάτου (Επιμ.) *Όταν η αρρώστια και ο θάνατος αγγίζουν τη σχολική ζωή*. Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Β' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης.
12. Ραϊμπό Ζ. (1996) *Το παιδί και ο θάνατος*. Αθήνα: Κέδρος
13. Σπανός Μ. (1984) *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*. Αθήνα
14. Τσάτσος Κ. (1970) *Η Κοινωνική Φιλοσοφία των Αρχαίων Ελλήνων*. Αθήνα

Ξένη Βιβλιογραφία

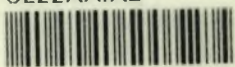
1. Aspinall S. (1996) *Educating children to cope with death: a preventive model*. *Psychology in the schools*, 34(4)
2. Baum H. (2003) *Η γιατί πήγε στον ουρανό;* Αθήνα: Εκδόσεις Θυμάρι
3. Bluebond – Langer M. (1978) *The private world of dying children*. Princeton, NJ: Princeton University Press

4. Brent S. B., & Speece M.W. (1993) "Adult" conceptualization irreversibility: *Implications for the development of concept of death*. *Death Studies*
5. Brown E. (1999) *Loss Change and Grief: an educational perspective*. London: Fulton
6. Charkow W. (1998) *Inviting children to grieve*. *Professional School Counseling*
7. Coles R. (1990) *The spiritual life of children*. Boston, MA: Houghton Mifflin
8. Collett L., & Lester D. (1969) The fear of death and the fear of dying. *Journal of Psychology*, 72, 179-181
9. Corr, C. A. (1995) *Children's understanding of death: Striving to understand death*. In K. J. Doka (Ed.), *Children mourning, mourning children*, Washington, DC: The Hospice Foundation of America.
10. Cotton C. & Range L. (1990) Children's death concepts: relationship to cognitive functioning age, experience with death, fear of death and hopelessness. *Journal of Clinical Child Psychology*, 21, 3, 151-160
11. Doka, K.J. (1989) *Disenfranchised grief: Recognizing hidden sorrow*. New York: Lexington Books
12. Grollman E. (1967) *Explaining death to children*. Boston: Beacon Press
13. Grollman E. (1995) *Children and Death: Where have we been? Where are we now?* In: Adams D., & Deaveau E (Eds), *Beyond the Innocence of Childhood*, vol. 1: *Factors Influencing Children and Adolescents' Perceptions and Attitudes Towards Death*. New York: Baywood Publishing Company Inc.
14. Jackson M., & Colwell J. (2001) *Commentary, Talking to children about death*, *Mortality*, Vol. 6, No. 3
15. Jewett C. (1984) *Helping children cope with separation and loss*. London: Sage Publications
16. Kane B. (1979) Children's concept of death. *Journal of Genetic Psychology*, 134, 141-153
17. Kastenbaum R., & Costa P. T. (1997) Psychological perspectives on death. *Annual Review of Psychology*, 28, 225-249
18. Koocher G. P. (1973) Talking with children about death and cognitive development. *British Journal of Medical Psychology*, 39, 102-111
19. Kroen W.C. (2007) *Πως θα βοηθήσετε τα παιδιά να αντιμετωπίσουν έναν θάνατο*. Αθήνα: Εκδόσεις Φυτράκη

20. Kronick D. (1985) *Dealing with death: Children's books and games, Academic Theory*
21. Kubler-Ross E. (1975) *The Final Stage of Growth*. New Jersey: Prentice-Hall Inc
22. Lonetto R. (1980) *Children's conceptions of death*. New York: Springer
23. Nolen-Koeksema S., & Larson J. (1999) *Coping With Loss*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates
24. Rees D. (1997) *Death and Bereavement. The Psychological, Religious and Cultural Interfaces*. London: Whurr Publishers
25. Reily T., Hasazi J., & Bond L. (1983) Children's conceptions of death and personal mortality. *Journal of Pediatric Psychology*. 8, 21-31
26. Smilansky S. (1987) *On Death: Helping Children Understand and Cop*. New York: Peter Lang Publishing Inc
27. Speece M., & Brent, S. B. (1984) Children's understanding of death: A review of three components of a death concept. *Child development*, 55, 1671-1686
28. Speece M., & Brent, S. B. (1987) *Irreversibility, Nonfunctionality and Universality: Children's understanding of three components of death concept*. In Schowalter, J., Bushman, P., Patterson, P., Kutsher, A., Tullmer, M. & Stevensen, R. (Eds.). *Children and death: perspective from birth through adolescence*. New York: Praeger
29. Speece, M. & Brent, S. (1992) The acquisition of a mature understanding of three components of a concept of death. *Death Studies*, 16, 211-229
30. Speece M. W., & Brent, S.B. (1996) *Development of childhood understanding of death*. In C. A. Coor & D. M. Corr (Eds), *Handbook of childhood death and bereavement*. New York: Springer
31. Stevenson R. (1999) *Ο ρόλος του σχολείου στην υποστήριξη παιδιών που έρχονται αντιμέτωπα με το πένθος και το θρήνο*. Στο: Ζαφειροπούλου & Κλεφταράς 2004, *Εφαρμοσμένη κλινική ψυχολογία του παιδιού*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
32. Toynebee A. (1969) *Man's concern with death*. New York: McGraw-Hill
33. Worden J.W. (1996) *Children and Grief: When a parent dies*. New York: Gilford

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000091536